

გაბორ ჰალმაი*

ილიბერალიზმი ელემენტულ და ცენტრალურ ევროპაში**

„თანამედროვე ლიბერალიზმი მოძველებული გახდა“
ვლადიმირ პუტინი

სარჩევი

I. ილიბერალური კონსტიტუციური თეორიები

- A. არსებობს თუ არა „ილიბერალური ან არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი“?
2. ავტორიტარული პოპულიზმი, როგორც რიტორიკა
3. არსებობს თუ არა ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი?
4. შეიძლება თუ არა „არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი“ იყოს კონსტიტუციონალური?

ილიბერალური კონსტიტუციონალიზმის ლეგიტიმაციის მცდელობის გარდა, ადგილი აქვს „არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმის“; როგორც კონსტიტუციონალიზმის ქვეტიპის, ლეგიტიმაციის მცდელობებსაც.

B. „ილიბერალური კონსტიტუციონალიზმის“ ლეგიტიმაციის მცდელობები

1. მაჟორიტარული (ვესტმინსტერის) სისტემა
2. პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმი
3. კონსტიტუციური იდენტობა

* გაბორ ჰალმაი არის ევროპის უნივერსიტეტის ინსტიტუტის (ფლორენცია, იტალია) შედარებითი კონსტიტუციური სამართლის მიმართულების ხელმძღვანელი და პროფესორი. gabor.halmaj@eui.eu

** სახელწოდება ინგლისურ ენაზე *Illiberalism in East-Central Europe*. წინამდებარე სტატია, თავდაპირველად გამოქვეყნდა ევროპის უნივერსიტეტის ინსტიტუტის მიერ. უზრუნველყოფს სტატიის ახალი ვერსია, ცვლილებებითა და დამატებებით, გადაამუშავებული სახით.

II. ილიბერალური საზოგადოებები

A. სოციალური ურთიერთობები, რელიგია, კულტურა

1. რეგიონალური მემკვიდრეობა

1. რელიგიის როლი

2. კულტურული ომი

B. ეკონომიკური ურთიერთობები

C. პოლიტიკური ურთიერთობები

1. უნგრეთი

2. პოლონეთი

III. დასკვნა

ილიბერალიზმი შეგვიძლია გავიგოთ როგორც ლიბერალიზმის მიმართ კრიტიკული რეაქცია. ილიბერალური კრიტიკის საგანს წარმოადგენენ როგორც ლიბერალური თეორიები, ასევე ლიბერალური საზოგადოებები. როგორც სტივენ ჰოლმსი ამტკიცებს, არალიბერალებს და ანტილიბერალებს არ აქვთ სურვილი შეისწავლონ ლიბერალური თეორიები და ლიბერალური საზოგადოებები ერთმანეთისგან განცალკევებით, რადგან თვლიან, რომ ლიბერალური საზოგადოებები წარმოადგენენ ლიბერალური იდეების იდეალურ განსახიერებას. შესაბამისად, ლიბერალური საზოგადოებების მარცხი ავტომატურად გამოწვეულია ლიბერალური პრინციპების არაადეკვატურობით¹. წინამდებარე კვლევა განიხილავს აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში როგორც ილიბერალური თეორიების, ასევე ილიბერალური საზოგადოებების ამჟამინდელი თამაშის პრინციპებს.

ასევე, ლიბერალიზმის არალიბერალი კრიტიკოსები ახდენენ ლიბერალიზმის, როგორც ერთი თანმიმდევრული/ერთიანი ფენომენის წარმოჩენასა და მის დემონიზებას. თუმცა, მაგალითისთვის, კონსერვატორ ლიბერალებს აქვთ მცირე საერთო სოციალ-დემოკრატიებთან, ისევე როგორც ნეოლიბერალებს კლასიკური მიმართულების მიმდევრებთან². როგორც რაღვ დარენდორფმა სწორად განმარტა, ფრიდრიხ ფონ ჰაიეკი და კარლ პოპერი შეგვიძლია განვიხილოთ ლიბერალ მოაზროვნეებად, მაგრამ მათი მოსაზრებები საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისგან³.

1 იხ. ს. ჰოლმსი, ანტილიბერალიზმის ანატომია, 1993. XIV.

2 იხ. ჯ. ზიელონკა, კონტრ-რევოლუცია, ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018. 20.

3 რ. დარენდორფი, ევროპაში რევოლუციის შეფასება, ლონდონი: თაიზის წიგნები, 1990. 25-26.

ილიბერალური კრიტიკის ძირითად საგანს წარმოადგენს პოლიტიკური ილიბერალიზმის ღირებულებები: ადამიანთა უფლებები, სამართლიანობა, თანასწორობა და კანონის უზენაესობა, მულტიკულურალიზმისა და შემწყნარებლობის წინაშე აღებული ვალდებულებები, ისაია ბერლინის „ნეგატიური თავისუფლების“ იდეები, კარლ პოპერის „ღია საზოგადოება“, ჯონ როლზის „ნაწილობრივი კონსენსუსი“ (*overlapping consensus*) ან რონალდ დვორკინის თანასწორობა, როგორც „სუვერენული ღირსება“. ინსტიტუციურ ჭრილში ილიბერალიზმი უპირისპირდება ილიბერალურ დემოკრატიას, რომელიც წარმოადგენს არა მხოლოდ უმრავლესობის საზოგადოებრივი ძალაუფლების შეზღუდვას, არამედ ის აკეთებს წინასწარ დაშვებას, რომ დამყარებულია კანონის უზენაესობა, არსებობს შეკავებისა და გაწონასწორების მექანიზმები და დაცულია ადამიანის ფუნდამენტური უფლებები. ეს ნიშნავს, რომ არ არსებობს დემოკრატია ილიბერალიზმის გარეშე და ამავდროულად, შეუძლებელია ილიბერალური უფლებების არსებობა დემოკრატის გარეშე⁴. ამ თვალსაზრისით, „ილიბერალური ან ანტიილიბერალური დემოკრატია“⁵ ან „დემოკრატიული ილიბერალიზმი“⁶, როგორც ასეთი, არ არსებობს. ისინი, ვინც დემოკრატიას განიხილავენ, როგორც ილიბერალურ წყობას, ასევე აცხადებენ რომ ილიბერალიზმი თავისი არსით ეწინააღმდეგება კონსტიტუციონალიზმთან დაკავშირებულ ღირებულებებს, როგორც ილიბერალური დემოკრატის ინსტიტუციონალურ ასპექტს: ძალთა გადანაწილება, უმრავლესობის სურვილების შეზღუდვა, ადამიანთა უფლებები და უმცირესობების დაცვა. შესაბამისად, ოქსიმორონული „ილიბერალური“ ან „პოპულისტური“ კონსტიტუციონალიზმი⁷ მისი ბუნებიდან გამომდინარე, აუცილებლად ავტორიტარულია⁸.

4 სფ. იურგენ ჰაბერმასი, სამართლებრივი სახელმწიფოს და დემოკრატის ურთიერთკავშირის შესახებ, *კონსტიტუციის შეფასება, პოლიტიკის წესრიგი/მოწყობა*, გამოცემული, ულრიც ფრეუსი, ფიშერი, 1994, 83-94. ინგლისური ვერსიისათვის იხილეთ: იურგენ ჰაბერმასი, *კანონის უზენაესობა და დემოკრატია*, *ფილოსოფიის ევროპული ჟურნალი*, 1995/3. ასევე, ხუან ხოსე ლინცი და ალფრედ სტეფანი თვლიან, რომ თუ მთავრობები, იმ შემთხვევაშიც კი თუ ისინი არიან დამოუკიდებლად არჩეულნი, არღვევენ ინდივიდებისა და უმცირესობების უფლებებს, მათი შესაბამისი რეჟიმები ვერ იქნებიან დემოკრატიული. იხ. ხუან ხოსე ლინცის და ალფრედ სტეფანის „კონსოლიდირებული დემოკრატიების გზაზე“, *7/2 დემოკრატის ჟურნალი*, 1996. 14. 15. მათ მსგავსად, იანოს კისი აცხადებს, რომ არ არსებობს არალიბერალური დემოკრატია ან არადემოკრატიული ილიბერალიზმი. დემოკრატიადან ავტოკრატისკენ. იხ. იანოს კისი, სისტემის ტიპოლოგია და ტრანზიციის დინამიკა, *Politikatudományi Szemle*, 2019/1. 45-74. ის კრიტიკოსები, რომლებიც აცხადებენ, რომ ილიბერალიზმი, როგორც სამასი წლის ისტორიის მქონე კონცეფცია, ათარიღებს/უსწრებს ლიბერალურ დემოკრატიას, ივიწყებენ, რომ ზოგადი და თანასწორი საარჩევნო უფლება უსწრებს როგორც დემოკრატიას, ასევე ილიბერალიზმს.

5 ჯ-ვ მიულერი, „ილიბერალური დემოკრატის პრობლემა“, *პროექტი სინდიკატი*, 21 იანვარი, 2016.

6 ტაკის ს. პაპპას თანამედროვე პუბლიზმს განსაზღვრავს როგორც დემოკრატიული ილიბერალიზმს და თანამედროვე უნგრულ რეჟიმს უწოდებს „ილიბერალურ დემოკრატიას“. იხ. პაპპას, „როდესაც პოპულისტები მოდიან ძალაუფლებაში“, *დემოკრატის ჟურნალი*, 30-ე გამოცემა, 2-ე ნომერი, 2019 წლის აპრილი.

7 მაგალითად, პოლ ბლოკერი „პოპულისტურ კონსტიტუციონალიზმს“ მიიჩნევს კონსტიტუციური მოწყობის კონსერვატიული აღქმის ალტერნატივად, რომელიც, სხვებთან ერთად წარმოადგენს ილიბერალური დემოკრატიული პოლიტიკის მიერ გამოწვეულ უსამართლობაზე, ფორმალურ ილიბერალურ ინსტიტუციებზე, უფლებებსა და ნორმებზე არაბალანსირებულ აქცენტსა და 1989 წლის შემდგომ ტრანსფორმაციების პერიოდში სამართლის ილიბერალური აღქმის აგრესიულ ინსტიტუციონალიზაციას რეაგირებას. იხ. პოლ ბლოკერი, „პოპულისტური კონსტიტუციონალიზმი“, in Carlos de la Torre (ed.), *Routledge Handbook of Global Populism*, Routledge, 2018; პოლ ბლოკერი, პოპულისტი როგორც კონსტიტუციური პროექტი, 17:2 *ICON*, 2019. ისაია ბერლინის „მცდარი პოპულისტის“ შესახებ ტერმინოლოგიის გამოყენებით, სხვაგან ვამტკიცებ, რომ ეს „ავტორიტარული პოპულისტური კონსტიტუციონალიზმი“ არის მხოლოდ რიტორიკა და არ არის „ხალხის“ მიმართ რეალური პოპულისტური მიმართვა. იხ. გ ჰალმაი, „პოპულისტი, ავტორიტარიანიზმი და კონსტიტუციონალიზმი“, *გერმანული სამართლის ჟურნალი*, No.3. 2019.

8 ხუან ხოსე ლინცის მიერ შექმნილი კლასიკური კატეგორიების მიხედვით ავტორიტარიანიზმი არის დემოკრატიულ და ტოტალიტარულ პოლიტიკურ სისტემებს შორის. იხ. ხუან ხოსე ლინცი, „ტოტალიტარული და ავტორიტარული რეჟიმები“, *ლინ რინერი*, 2000. ფრანკოს ესპანეთის შესახებ წერისას, ლინცმა უკვე გამოყო ავტორიტარიანიზმის შემდეგი ოთხი ძირითადი მხასიათებელი: შეზღუდული, უპასუხისმგებლო პოლიტიკური პლურალიზმი, ჩამოყალიბებული და მმართველი იდეოლოგიის გარეშე, პოლიტიკური მობილიზაციის გარეშე და ძალაუფლების ფორმალურად ცუდად განსაზღვრული, მაგრამ წინასწარმეტყველებადი შეზღუდვის მქონე. იხ. ხუან ხოსე ლინცი, „ავტორიტარული რეჟიმი: ესპანეთის

იმავე მიზეზით, ვფიქრობ, შეცდომაში შეგვიყვანს ანტიდემოკრატიების, ნაცივისტების და პოპულისტების, როგორც პოლიტიკური ლიბერალიზმის და ლიბერალური დემოკრატიის მთავარი მოწინააღმდეგეების, ერთმანეთისგან გამიჯვნა⁹. ილიბერალები არიან ანტიდემოკრატიები, რომლებიც ახდენენ წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ნორმატიული საფუძვლის დელეგიტიმაციას, არიან ნაცივისტები, რომლებიც იმიგრანტების ინტერესებისაგან იცავენ ადგილობრივი მაცხოვრებლების ინტერესებს და, ამასთანავე, ისინი არიან პოპულისტები, რომლებიც „სუფთა ადამიანებს“ უპირისპირებენ „კორუმპირებულ ელიტას“¹⁰.

2010-იან წლებში, აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში ილიბერალური ტენდენციების გაძლიერებასთან დაკავშირებით კიდევ ერთ აქტიურად განხილვად საკითხს წარმოადგენს 1989-1990-იან წლებში ლიბერალური დემოკრატიული რევოლუციის გავლენა ორი ათწლეულის შემდგომ მომხდარ ილიბერალურ კონტრრევოლუციაზე.

ფრენსის ფუკუიამა, 1989 წლის ლიბერალური დემოკრატიისაკენ ცვლილების შესახებ დაწერილ მის ცნობილ კვლევაში წინასწარმეტყველებდა „პოლიტიკური ლიბერალიზმის ცალსახა გამარჯვებას“ და „დასავლური ლიბერალური დემოკრატიის, როგორც ადამიანური მმართველობის საბოლოო ფორმის, უნივერსალიზაციას“ (ფუკუიამა 1989). ივან კრასტევი და სტივენ ჰოლმსი მათ კვლევაში აცხადებენ, რომ იმ ფაქტმა, რომ 1989 წელს ლიბერალურ დემოკრატიას არ გააჩნდა ალტერნატივა და აღმოსავლეთ ცენტრალურ ევროპის ქვეყნები იძულებულნი იყვნენ მიებაძად დასავლური მოდელისთვის, ხელი შეუწყო რეგიონში ილიბერალიზმის წარმატებას¹¹. ისინი, ასევე აცხადებენ, რომ რეგიონში ღრმად აქვს ფესვები გადგმული ილიბერალიზმს ორი მიმართულებით, ამ ქვეყნების კანონგარეშე მყოფ ახალგაზრდებში და იმ დემოგრაფიული პანიკის გათვალისწინებით, რომელიც „მომავლის ექსპატრიაციამ“ დატოვა ამ ქვეყნებში¹².

მიმაჩნია, რომ პოსტ-კომუნისტური ტრანზიციის პერიოდში არსებობდა როგორც მემარჯვენე ნაციონალისტური, ასევე მემარცხენე სოციალ-დემოკრატიული ალტერნატივა და დასავლეთის

მაგალითი; დაყოფა, იდეოლოგიები და პარტიული სისტემები, ეერიკ ალარდი და ირიო ლიტუნენი(რედ.), ჰელსინკი, 1970. ავტორიტარიანიზმის, როგორც დემოკრატიის შეფარვითი ფორმის, კონსტიტუციური მარკეტების შესახებ, როგორებიცაა პროცედურული უფლებების ნაკლებობა, ინსტიტუციური გარანტიები და საზოგადოებრივი დისკურსი. იხ. გაბორ ატილა ტოთი, ავტორიტარიანიზმის კონსტიტუციური მარკეტები, კანონის უზენაესობის შესახებ ჰაავის ურნალი, ციფრულად გამოქვეყნებული: 2018 წლის 10 სექტემბერი.

9 იხ ტ.ს. პაპპას, „ლიბერალური დემოკრატიის გამოწვევების განსაზღვრა“, დემოკრატიის ურნალი, 27-ე გამოცემა, მე-4 ნომერი, 2016 წლის ოქტომბერი.

10 მიუხედავად იმისა, რომ ჩემი აზრით, დღესდღეობით ყველა ილიბერალი არის პოპულისტი, ყველა პოპულისტი არ არის აუცილებელი რომ იყოს ილიბერალი, მაგალითად ზოგიერთი მემარცხენე პოპულისტი არ არის. აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაშიც კი ჩემი პრემიერ მინისტრს, ანდრეი ბაბის არ აქვს ძლიერი ილიბერალური კომპონენტები. ჩემი განმარტების საწინააღმდეგოდ, ენდრიუ არატო და ჟან კოპენი, შესაბამისად, ენესტო ლაკლაუს და შანტალ მოფეს მემარცხენე პოპულიზმის შესახებ ნორმატიული თეორიის განხილვისას, აცხადებენ, რომ მემარცხენე პოპულიზმი ვერ შეძლებს აირიდოს თავიდან ილიბერალური ავტორიტარიანიზმი, რომელიც წარმოადგენს პოპულიზმის სტრატეგიისა და ლოგიკის განუყოფელ ნაწილს, მიუხედავად მასზე მიმავრებული მემარცხენე მოძრაობის დემოკრატიზების პროექტებისა და მემარცხენე პოპულისტი ლიდერების და მათთან დაკავშირებული ინტელექტუალების დემოკრატიულ სოციალისტური რეტორიკისა. იხ. არატო (2013) და კოენი (2019). ჩემი აზრით, ეს მართებულია ლათინური ამერიკის პოპულისტებისთვის დაწყებული პერონით, დასრულებული მორალესით, კორრეათი, ჩავეზითა და მადუროთი, მაგრამ ეს არ წარმოადგენს აუცილებელ მართებულს ევროპული მემარცხენე პოპულისტური პარტიებისთვის, როგორებიცაა პოდემოსი, ხუთი ვარსკვლავის მოძრაობა და სირიზა. ამ ორ უკანასკნელს ძალაუფლებაში ყოფნის პერიოდში არც კი გამოუვლენიათ სერიოზული ილიბერალური მიზნები.

11 ი. კრასტევი და ს. ჰოლმსი, სინათლე რომელიც უშედეგოა: ანგარიში, ალენ ლეინი, 2019. 23

12 იქვე, 40.

მიზანმიმართულად იქნებოდა მხოლოდ საზიანო, იმ შემთხვევაში, თუ იარსებებდა სხვა, თანაბრად პერსპექტიული სცენარები, მაგრამ ზემოხსენებული ორი ალტერნატივა არ წარმოადგენდა მსგავსი ტიპის სცენარს. აღსანიშნავია, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ, ლიბერალური დემოკრატიის იმიტაციას გერმანიაში, ასევე ესპანეთში, პორტუგალიასა და საბერძნეთში არ გამოუწვევია ილიბერალური რეჟიმის ჩამოყალიბება. გარდა ამისა, ილიბერალურმა ლიდერებმა მიზანმიმართულად გამოიწვიეს „დემოგრაფიული პანიკა“, რითაც ლიბერალურად მოაზროვნე ადამიანებს გაუზარდეს მოტივაცია, რომ დაეტოვებინათ მათდამი პოლიტიკურად, რელიგიურად და კულტურულად მტრულად განწყობილი გარემო და საკუთარ ქვეყნებში არ დარჩენილიყვნენ როგორც რეჟიმის მტრები. თავად კრასტევი და ჰოლმსი მიიჩნევენ, რომ თანამედროვე ილიბერალიზმი მიმართულია პოსტ-ნაციონალური ინდივიდუალიზმისა და კოსმოპოლიტიზმისკენ და, რომ ილიბერალების აზრით, აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში თეთრკანიანი ქრისტიანი უმრავლესობის გადარჩენისთვის ყველაზე დიდ საფრთხეს წარმოადგენს დასავლური საზოგადოებების უუნარობა, რომ დაიცვან საკუთარი თავი¹³. ქრისტიანი უმრავლესობის დაცვის ერთ-ერთ თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს 2019 წლის აპრილში, ვიქტორ ორბანის მთავრობის მიერ „უნგრეთის დახმარების სააგენტოს“ შექმნა. სააგენტოს ამოცანას წარმოადგენს დევნილი/შევიწროებული ქრისტიანების დაცვის მიზნით პროგრამების კოორდინირება¹⁴.

ბევრი თანამედროვე თეორეტიკოსისგან განსხვავებით, კრასტევი და ჰოლმსი ასევე ამტკიცებენ, რომ მულტიკულტურალიზმი არ წარმოადგენს ილიბერალიზმის მთავარ სამიზნეს, შესაბამისად, შეუძლებელია მასთან ბრძოლა იდენტობის პოლიტიკის უგულვებელყოფით, როგორც ამას ამტკიცებენ ზემოხსენებული თეორეტიკოსები¹⁵. თუმცა, მაგალითისათვის, უნგრეთის პრემიერ-მინისტრის, ვიქტორ ორბანის მიერ უნგრული ერის ეთნიკურ ჰომოგენურობაზე გაკეთებული აქცენტი ამტკიცებს, რომ ილიბერალები იბრძვიან მულტიკულტურული საზოგადოების ცნების წინააღმდეგ: „ჩვენ არ გვსურს რომ ვიყოთ მრავალფეროვანი და არ გვსურს აღრევა... ჩვენ გვსურს დავრჩეთ ისეთებად, როგორიც ვიყავით მე-11 საუკუნეში აქ, შუა-დუნაის დაბლობზე“¹⁶.

ილიბერალური თეორიებისგან განსხვავებით, სტატიის მეორე ნაწილი განიხილავს ილიბერალურ საზოგადოებებს შორის არსებულ სამ ძირითად მიმართებას: სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობები. სხვა საკითხებთან ერთად, მსურს დავადგინო, აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში ლიბერალიზმის უკუსვლა ლიბერალური იდეების მარცხის შედეგს წარმოადგენს თუ მის დამადასტურებელ მტკიცებულებას.

13 იქვე, 43.

14 იხ. <https://www.kormany.hu/en/prime-minister-s-office/news/hungary-helps-agency-established>

15 იხ მ. ლილა, *ერთხელ და სამუდამოდ ლიბერალი: იდენტობის პოლიტიკის შემდეგ*, ჰარპერ, 2017.

16 ვიქტორ ორბანის გამოსვლა რეგიონის უფლებების მქონე ქალაქების ასოციაციების ყოველწლიურ გენერალურ შეხვედრაზე, 8 თებერვალი 2018.

I. ილიბერალური კონსტიტუციური თეორიები

A. არსებობს თუ არა „ილიბერალული ან არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი“?

1. პოპულისტური ავტოკრატები ლიბერალური დემოკრატიისა და კონსტიტუციონალიზმის წინააღმდეგ

2014 წლის 26 ივლისს, მეზობელ რუმინეთში, უნგრული აუდიტორიის წინაშე გაკეთებულ განცხადებაში, პრემიერ-მინისტრმა ვიქტორ ორბანმა განაცხადა, რომ სურს უნგრეთი გადააქციოს ისეთ სახელმწიფოდ, რომელიც „თავის თავზე აიღებს იმ ნეგატიურ დარტყმას, რომელიც მოჰყვება აღიარებას, რომ უნგრეთი არ არის ბუნებით ლიბერალური ქვეყანა“. მაგალითის სახით ორბანმა დამატებით განაცხადა:

„ჩვენ დავივიწყეთ საზოგადოებრივი მოწყობის ლიბერალური მეთოდები და პრინციპები, ისევე როგორც სამყაროს აღქმის ლიბერალური გზა... დღეისათვის, საერთაშორისო ანალიზში წამყვანი როლი აქვთ სინგაპურს, ჩინეთს, ინდოეთს, თურქეთს, რუსეთს... და თუ დავუფიქრდებით, თუ რა გავაკეთეთ ბოლო ოთხი წლის განმავლობაში და რა გვსურს გავაკეთოთ მომდევნო ოთხ წელიწადში, მაშინ შევძლებთ მის ინტერპრეტაციას ამ გადმოსახედიდან. ჩვენ... ვემიჯნებით დასავლეთ ევროპულ დოგმებს, რათა გავხდეთ მათგან დამოუკიდებლები... თუ გადავხედავთ უნგრეთში მოქმედ სამოქალაქო ორგანიზაციებს... აქ საქმე გვაქვს დაქირავებულ პოლიტიკურ აქტივისტებთან... მათ სურთ გავლენა იქონიონ... უნგრულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. შესაბამისად, საციცოცხლოდ მნიშვნელოვანია, რომ თუ გვსურს ჩვენი სახელმწიფოს რეორგანიზაცია ნაცვლად იმისა, რომ იყოს ლიბერალური ქვეყანა, ნათლად ვაჩვენოთ, რომ ისინი არ არიან მოქალაქეები... რომლებიც გვეწინააღმდეგებიან, არამედ არიან პოლიტიკური აქტივისტები, რომლებიც მხარს უჭერენ უცხოურ ინტერესებს... ეს ეხება უნგრეთის სახელმწიფოს მიმდინარე რეორგანიზაციას. სახელმწიფო მოწყობის ლიბერალური მიდგომისგან განსხვავებით, ეს არის სახელმწიფო მოწყობა, რომელიც სათავეს ეროვნული ინტერესებიდან იღებს“¹⁷.

ოთხი წლის შემდეგ, იმავე ადგილას, ორბანმა კვლავ გამოხატა მხარდაჭერა ილიბერალური დემოკრატიის მიმართ და დაამატა, რომ იგი ქრისტიანულ დემოკრატიასაც ილიბერალურად მიიჩნევს:

„არსებობს ლიბერალური დემოკრატიის ალტერნატივა, მას ქრისტიანული დემოკრატია ეწოდება... ნება მოგვეცით დარწმუნებით განვაცხადოთ, რომ ქრისტიანული დემოკრატია არ არის ლიბერალური. ლიბერალური დემოკრატია ლიბერალურია, მაშინ როდესაც

17 იხ. ვიქტორ ორბანი, 2014 წლის 26 ივლისის გამოსვლა ბეილე-ტუშნადში, BUDAPEST BEACON, 2014 წლის 29 ივლისი, <http://budapestbeacon.com/public-policy/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>.

ქრისტიანული დემოკრატია, თავისი ბუნებით არ არის ლიბერალური, შეიძლება ითქვას, რომ ილიბერალურია“¹⁸.

2019 წლის ივნისში, „ფიდესის“ მემარჯვენე-ცენტრისტული ოჯახიდან გარიცხვის შემდეგ, ევროპის სახალხო პარტიამ ჩამოაყალიბა სპეციალური კომიტეტი „ფიდესის“ მიერ დემოკრატიული სტანდარტების დაცვის შესწავლის მიზნით. კომიტეტის წევრებმა – ავსტრიის ყოფილმა კანცლერმა ვოლფგანგ შუსელმა, ევროპული საბჭოს ყოფილმა პრეზიდენტმა ჰერმან ვან რომპეიმ და ევროპარლამენტის ყოფილმა პრეზიდენტმა ჰანს გერტ პოტტერინგმა – ვიქტორ ორბანს მიმართეს შეკითხვით: „გთხოვთ, აგვისნათ, რას გულისხმობთ ფრაზაში „ილიბერალური სახელმწიფო?“, „ფიდესი“-ს თავმჯდომარისა და უნგრეთის პრემიერ-მინისტრის პასუხი იყო:

„ჩვენ ვართ ქრისტიანი დემოკრატები და დღეისათვის, ლიბერალებისგან სულ მცირე სამი ნიშნით განვსხვავდებით: პირველი, ეს არის ჩვენი რწმენა, რომ ოჯახი არის უმთავრესი და რომ იგი შედგება ერთი ქალისა და ერთი მამაკაცისაგან. ჩვენ გვჯერა, რომ აუცილებელია ამის დაცვა, ხოლო ლიბერალები ამას უარყოფენ. მეორე, მაშინ, როდესაც ყველა ქვეყნის კულტურული ცხოვრება არის განსხვავებული, წამყვანი კულტურა, კულტურული ტრადიცია, არსებობს ყველგან. უნგრეთში ეს არის ქრისტიანული კულტურა. ჩვენ პატივს ვცემთ სხვა კულტურებს, მაგრამ ჩვენთვის, ჩვენი კულტურა უმთავრესია და მისი დაცვა ჩვენი პასუხისმგებლობაა. ლიბერალები უარყოფენ ამ კონცეფციას. მესამე ასპექტი არის ის, რომ ლიბერალური დემოკრატები ყველგან უჭერენ მხარს იმიგრაციას, ჩვენ კი მისი წინააღმდეგი ვართ. აქედან გამომდინარე, აღიარებენ თუ არა, ქრისტიანი დემოკრატები არიან ილიბერალები“¹⁹.

ფრანგ ფილოსოფოსთან ბერნარდ-ჰენრი ლევისთან საუბრისას ორბანმა ლიბერალიზმი ტოტალიტარიზმთან გააიგივა, ხოლო ილიბერალიზმი ჭეშმარიტ დემოკრატიათა:

„ლიბერალიზმმა პოლიტიკორექტულობას დაუდო სათავე – სხვანაირად რომ ვთქვათ, ტოტალიტარიზმის იმ ფორმას, რომელიც დემოკრატის ანტიონია. ამიტომაც მე მწამს, რომ ილიბერალიზმი აღადგენს ჭეშმარიტ თავისუფლებას, ჭეშმარიტ დემოკრატიას“²⁰.

2019 წლის ივლისში, ბაილე ტუშნადში მდებარე თავისუფალ უნივერსიტეტში, ორბანმა აღიარა, რომ „ილიბერალიზმი“ ნეგატიურ კონოტაციას ატარებს, რის გამოც მან შეცვალა ტერმინილოგია და ილიბერალიზმს „ქრისტიანული თავისუფლება“ დაარქვა, რაც ორბანის თქმით, „სახელმწიფოს თეორიის ჭეშმარიტ მოდელს, უნიკალურ ქრისტიანულ-დემოკრატიულ სახელმწიფოს“ წარმოადგენს. თუმცა მან ასევე განმარტა, რომ „ქრისტიანული თავისუფლება ინდივიდუალურ თავისუფლებას არ გულისხმობს, ვინაიდან „ინდივიდუალური თავისუფლებანი

18 იხ. პრემიერ-მინისტრ ვიქტორ ორბანის გამოსვლა ბალვანიოს 28-ე ღია საზაფხულო უნივერსიტეტსა და სტუდენტურ ბანაკში, 2018 წლის 28 ივლისი, ბელიე-ტუშნადში, <http://www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-speech-at-the-29th-balvanjos-summer-open-university-and-student-camp/>

19 აღნიშნული წერილი გამოაქვეყნა „Politico“-მ: <https://www.politico.eu/article/viktor-orban-rejects-epp-concerns-rule-of-law/>

20 ბერნარდ-ჰენრი ლევი, „როგორ აღმოაჩინა ანტიტოტალიტარმა მეომარმა ულტრანაციონალიზმი. 30 წლის შემდეგ, მე ვკვლავ გავსაუბრე ვიქტორ ორბანს“, The Atlantic, 2019 წლის 13 მაისი

ვერასოდეს გადასწონის საზოგადოების ინტერესებს. პატივი უმრავლესობას უნდა ვცეთ. სწორედ ესაა დემოკრატიის ფუნდამენტი“²¹.

2019 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში, ქრისტიანული ინტელიგენციის ასოციაციის მე-12 კონგრესზე წარმოთქმულ სიტყვაში ორბანმა განაცხადა, რომ „ქრისტიანული თავისუფლება“ უფრო მაღლა დგას ვიდრე ინდივიდუალური თავისუფლება (როგორც ის ჯონ სტიუარტ მილმა განმარტა თავის ნაშრომში „თავისუფლების შესახებ“), რომელიც შეიძლება დაირღვეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ ერთი ადამიანის მიერ საკუთარი უფლების განხორციელება სხვებს აყენებს ზიანს. აღნიშნულის საპირისპიროდ, ქრისტიანული თავისუფლება გულისხმობს, რომ სხვებს ისე უნდა მოვექცეთ, როგორც ჩვენ გვინდა რომ მოგვექცნენ²². „ქრისტიანული თავისუფლება გვასწავლის; დაამატა ორბანმა, „რომ მსოფლიო დაყოფილია ერებად.“ ლიბერალური თავისუფლებისაგან განსხვავებით, რომელიც ინდივიდის მიღწევებს ეფუძნება, „ქრისტიანული თავისუფლების“ მიმდევრები მხოლოდ იმ მიღწევებს აღიარებენ, რომლებიც ამასთანავე საერთო კეთილდღეობას ემსახურება. ვიდრე ლიბერალები დარწმუნებულნი არიან, რომ საბოლოოდ ლიბერალური დემოკრატიები მსოფლიო მთავრობის სახით იმანუელ კანტის სტილში გაერთიანდებიან ლიბერალური ინტერნაციონალიზმის სახელით, ქრისტიანული თავისუფლება „ერებს ისევე თავისუფლად და სუვერენულად მიიჩნევს, როგორც ინდივიდებს და შესაბამისად, შეუძლებელია მათი იძულება გლობალური მმართველობის კანონებით.“

„ქრისტიანული თავისუფლების“ სისტემაში უნგრეთს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს:

„ჩვენ არ უნდა შეგვეშინდეს იმის აღიარება, რომ უნგრეთი არის მთაზე გაშენებული ქალაქი, რისი დამალვაც, კარგად მოგეხსენებათ, შეუძლებელია. მოდით, შევუდგეთ ამ მისიის შესრულებას, მოდით ჩვენთან შევექმნათ და ვაჩვენოთ მსოფლიოს რამდენად ჭეშმარიტი, ღრმა და უკეთესი ცხოვრების შექმნა შეიძლება ქრისტიანული თავისუფლების იდეალებზე დაყრდნობით. შესაძლოა, ეს სწორედ ის სამაშველო რგოლი იყოს, რომლისკენაც დაბნეული, გზაბნეული და გზას აცდენილი ევროპა ხელს გაიწვდის. შესაძლოა, მათაც დაინახონ სილამაზე ადამიანის შრომაში, რომელიც საკუთარ კეთილდღეობას, თავისი ქვეყნის კეთილდღეობასა და უფლის დიდებას ემსახურება.“²³

კიდევ ერთი ახალი ელემენტი ორბანის გამოსვლაში ის არის, რომ ის „ქრისტიანულ თავისუფლებას“ „ქრისტიანულ- დემოკრატიული სახელმწიფოს“ ახალი და ავთენტური

21 <http://www.miniszterelnok.hu/yes-to-democracy-no-to-liberalism/>. როგორც იელის უნივერსიტეტის სამართლისა და ისტორიის პროფესორმა, სემუელ მონიმა აღნიშნა, პრეზიდენტმა ტრამპმა ასევე დაიწყო პოლიტიკური კულტურის ამ მიმართულებით წაყვანა. პროფესორი ციტირებდა სოპრბ ამარის, კონსერვატორ უურნალისტს, რომელმაც მოწონებით განმარტა ტრამპის პოლიტიკა, როგორც საერთო სიკეთის, საბოლოოდ კი „უმაღლესი სიკეთის“ გადალაგება, რაც მიონის მტკიცებით, ქრისტიანების ღმერთია. იხ.სამუელ მონის ნაშრომი „ჩვენ ანტილიბერალურ მომენტში ვიმყოფებით. ლიბერალებს უკეთესი პასუხები სჭირდებათ.“

22 <http://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-kereszteny-ertelmisegiek-szovetsegenek-kesz-xii-kongresszusan/>. ამჯერად, პრემიერ-მინისტრის ოფიციალური ვებგვერდი არ აქვეყნებს ინგლისურენოვან თარგმანს უნგრულ ორიგინალ ტექსტთან ერთად, თუმცა მოცემულია მისი თარგმანი გერმანულ ენაზე: <http://www.miniszterelnok.hu/viktor-orbans-rede-auf-dem-kongress-des-verbandes-der-christlichen-intellektuellen-kereszteny-ertelmisegiek-szovetsege-kesz/>

23 როგორც ევა ს. ბალოგი აღნიშნავს, ეს გზავნილი ნასესხებია მათეს სახარებიდან (5:13-15), თუმცა მასზე მითითება არ კეთდება. იხ., ევა ს. ბალოგის ნაშრომი „ორბანი, ახალი იესო ქადაგებს მთიდან“ Hungarian Spectrum, 2019 წლის 15 სექტემბერი. <https://hungarianspectrum.org/2019/09/15/orban-the-new-jesus-delivers-his-sermon-on-the-mount/>

სახელმწიფო მოდელისა და პოლიტიკური თეორიის ქვაკუთხედად აცხადებს, რისი მიღწევაც შესაძლებელი გახდა უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში ორი მნიშვნელოვანი ნაბიჯის გადადგმით. პირველი 1989 წელს ლიბერალ-დემოკრატიულ რეჟიმზე გადასვლა, ხოლო მეორე, უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენა 2010 წელს – ეროვნული ანუ ქრისტიანული რეჟიმის დამკვიდრება იყო.

ახალ კონსტიტუციურ წყობასთან დაკავშირებით, რომელიც უნგრეთის 2011 წლის ფუნდამენტური კანონით დამტკიცდა, ორბანმა აღიარა, რომ მისი პარტია არ ისახავდა მიზნად ლიბერალური კონსტიტუციის შექმნას. მან განაცხადა:

„ევროპაში დამკვიდრებული ტენდენციაა, რომ ყველა კონსტიტუცია ლიბერალური უნდა იყოს. ეს ის შემთხვევა არ არის. ლიბერალური კონსტიტუციები ინდივიდის თავისუფლებას ეფუძნება და ამ მიზანს საზოგადოების კეთილდღეობისა და ინტერესების ხარჯზე აღწევს. როდესაც ჩვენ შევქმენით კონსტიტუცია, ჩვენ ხალხს დავუსვით კითხვები. პირველი კითხვა ასეთი იყო: რას ისურვებდით, კონსტიტუციამ დაარეგულიროს ინდივიდის უფლებები და დაადგინოს სხვა წესები ამ პრიციპის შესაბამისად, თუ დააწესოს ბალანსი ინდივიდის უფლებებსა და მოვალეობებს შორის. როგორც მახსოვს, მოსახლეობის 80%-მა უპასუხა, რომ მათ სურდათ ისეთ სამყაროში ცხოვრება, სადაც არსებობს თავისუფლება, მაგრამ საზოგადოების კეთილდღეობისა და ინტერესების უგულვებელყოფა დაუშვებელია, ხოლო ეს ყველაფერი კონსტიტუციით უნდა დაბალანსდეს. მე მივიღე ეს ბრძანება და მანდატი. სწორედ ამიტომ, უნგრეთის კონსტიტუცია ბალანსის კონსტიტუციაა და არა ერთ რომელიმე მხარეს გადახრილი კონსტიტუცია, რაც ევროპაში მიღებული ტენდენციაა, რამდენადაც იქ ბევრი პრობლემა“²⁴.

ასევე, ორბანმა უარი თქვა ხელისუფლების დანაწილებაზე, კონტროლსა და ბალანსზე, როგორც მისი ილიბერალური კონსტიტუციური სისტემისათვის უცხო ცნებებზე:

„კონტროლისა და ბალანსის მექანიზმი შეერთებული შტატების გამოგონილია და ევროპამ გარკვეული მიზეზით, რომელიც არაფრით გამორჩეული ინტელექტით შეიძლება აიხსნას, მისი გადმოღება და ევროპულ პოლიტიკაში გამოყენება გადაწყვიტა“²⁵.

ორბანის ილიბერალიზმის იდეოლოგიური საფუძვლის პოვნა მისი კარის ორი იდეოლოგის – სოციოლოგისა და ყოფილი ლიბერალი პარლამენტის წევრის გიულა ტელერის და პოლიტოლოგ ანდრამ ლანცის ნაშრომებშია შესაძლებელი. იოლად დასამტკიცებელია, რომ ორბანის მიერ „ილიბერალური დემოკრატიის“ შესახებ 2014 წელს წარმოთქმული სიტყვა ტელერის იმავე წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომს იმეორებდა. ეს ნაშრომი ორბანმა მინისტრებს სავალდებულო საკითხავ მასალად დაუდგინა²⁶. ტელერი ამტკიცებს, რომ

24 იხ., „Tavares jelentés egy baloldali akció” (ტავარესის ანგარიში მემარცხენე ქმედება), ინტერვიუ პრემიერ-მინისტრ ვიქტორ ორბანთან უნგრეთის საზოგადოებრივი რადიოსთვის, Kossuth Radio, 2013 წლის 5 ივლისი.

25 ინტერვიუ ბლუმბერგ ნიუსთან, 2014 წლის 14 დეკემბერი. მსგავსად ამისა, ტუნდე ჰანდო, ეროვნული სასამართლო სამსახურის ხელმძღვანელი და ორბანის მჭიდრო მოკავშირე, აცხადებს, რომ „კანონის უზენაესობის დაყენება სახელმწიფოზე მაღლა, როგორც ეს, მაგალითად, შეერთებულ შტატებში ხდება, არ არის სწორი მიდგომა“ https://nepszava.hu/3029940_hando-nem-kell-a-birosagoknak-szembehelyezkedniuk-az-allammal

26 იხ., გიულა ტელერი, *Született-e Orbán-rendszer 2010 és 2014 között? [დაიბადა თუ არა ორბანის სისტემა 2010-2014 წლებში?]*,

„რეჟიმის ცვლის სისტემა“ წარუმატებელი აღმოჩნდა, ვინაიდან ლიბერალური კონსტიტუცია არ ავალდებულებდა მთავრობას ეროვნული ინტერესების დაცვას და შესაბამისად, ახალმა „ეროვნულმა სისტემამ“ ეროვნული სუვერენიტეტი და მასთან ერთად მთავრობის საქმიანობის თავისუფლების ხარისხიც უნდა გააძლიეროს. ტელერის მტკიცებით, ეს აუცილებელია ლიბერალური კანონის უზენაესობის რეჟიმის მთავარი მორალური პრინციპის საპირწონედ, რომლის თანახმადაც, „ყველაფერი დასაშვებია, რაც სხვების თავისუფლებას არ ავნებს.“

ლანცის ანტილიბერალური კონცეფცია გადმოცემულია მის წიგნში *პოლიტიკური რეალიზმი და სიბრძნე*, რომელიც ინგლისურად 2015 წელს დაიბეჭდა და 2018 წელს, ფიდესის არჩევნებში ზედიზედ მესამედ გამარჯვების შემდეგ გამოქვეყნებულ სტატიაში²⁷. ლანცის კრიტიკა ლიბერალიზმის, როგორც უტოპიური იდეოლოგიის სრულ უარყოფას წარმოადგენს, რომელიც, კომუნიზმის მსგავსად, დემოკრატიასთან შეუთავსებელია.

ორბანის მსგავსად, იმდროინდელმა პრემიერ მინისტრმა ბეატა შიდვომ (რომელთან ერთადაც ქვეყანას კაჩინსკი კულისებს მიღმა მართავდა, ვინაიდან ოფიციალური თანამდებობა არ ეკავა), პარტია „კანონი და სამართლიანობის“ მთავრობის ქმედებებს, რომლებმაც კონსტიტუციურ ტრიბუნალსა და საერთო სასამართლოებს დამოუკიდებლობა ჩამოართვა, ილიბერალური სახელმწიფოს შენების მოსამზადებელ ეტაპი უწოდა. 2016 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში, პოლონეთის ქალაქ კრინიცაში გამართულ კონფერენციაზე ორბანმა და კაჩინსკიმ „კულტურული კონტრ-რევოლუცია“ გამოაცხადეს, რომლის მიზანიც ევროკავშირის ილიბერალურ პროექტად გარდაქმნა იყო. ერთი კვირით გვიან, ბრატისლავაში გამართულ ევროკავშირის სამიტზე ვიშეგრადის ოთხი ქვეყნის პრემიერ მინისტრმა ნაციონალური სახელმწიფოების სასარგებლოდ ევროკავშირის სტრუქტურული ცვლილება მოითხოვეს²⁸. პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი ვიტოლდ ვაშიკოვსკი საკუთარი და მმართველი პარტია „კანონი და სამართლიანობის“ ანტილიბერალურობის ახსნისას იქამდე მივიდა, რომ ლიბერალიზმს დასცინა, როგორც „ველოსიპედისტებისა და ვეგეტარიანელების სამყაროს, რომელშიც მოლოდ განახლებად ენერგიას მოიხმარენ და ყველა სახის რელიგიას ებრძვიან“²⁹.

„კანონი და სამართლიანობის“ მთავარი იდეოლოგი და ევროპარლამენტარი რიშარდ ლეგუტკო, უნგრელი კოლეგის ლანცის მსგავსად, ლიბერალურ დემოკრატიას კომუნიზმს ამსგავსებს, როგორც მოდერნიზაციისა და პროგრესის იდეით ნასაზრდოებ კონცეფციებს და ამტკიცებს, რომ ლიბერალიზმი თავისი „სტერილურობით“ ცოტას, ან თითქმის ვერაფერს ამბობს არსებით, ადამიანურ და მორალურ საკითხებზე. ლიბერალიზმი „ისეთივე მარტივია და ისევე ალატაკებს, როგორც კომუნისტური აზროვნება“³⁰. კიდევ ერთი კრიტიკა, რომელიც

NAGYVILÁG, 2014 წლის მარტი.

27 იხ., ანდრას ლანცი, *განახლებული სოციალური კონტრაქტი – უნგრეთის არჩევნები 2018 წ.*, IX Hungarian Rev., 2018 წლის მაისი. ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: http://www.hungarianreview.com/article/20180525_the_renewed_social_contract_hungary_s_elections_2018. ლანცის არგუმენტების დეტალური ანალიზის ნახვა შეგიძლიათ კიმ ლ. შეპელის ნაშრომში *პოპულიზტების ოპორტუნუიზმი და კონსტიტუციური ლიბერალიზმის დაცვა*, 20 გერმანული სამართლის ჟურნალი, 3, 2019 წ.

28 სლავომირ სიერაკოვსკი „ილიბერალურ ინტერნაციონალიზმზე“ კი საუბრობს. იხ., ს. სიერაკოვსკი, „პოლონეთი, როგორც ევროპის საფრთხე“, პროექტი სინდიკატი, 2016 წლის 19 იანვარი.

29 იხ. <https://www.bild.de/politik/ausland/polen/hat-die-regierung-einen-vogel-44003034.bild.html>

30 იხ. რიჟა ლეგუტკოს ნაშრომი *დემონი დემოკრატიაში: ტოტალიტარული ცდუნებები თავისუფალ საზოგადოებებში*, 2016 წ., გვ. 118.

ლეგუტკომ ლიბერალიზმთან მიმართებით გამოთქვა მის არაავთენტურობას შეეხება, რადგან ის „სულ უფრო შორდება რეალობას“³¹. პოლ ბლოკერის დაკვირვებით, ლანცი თავის წიგნში *პოლიტიკური რეალიზმი და სიბრძნე* მსგავს დასკვნას აკეთებს, რომლის თანახმადაც, ლიბერალიზმი ფეხს არ უწყობს რეალობას³². ლეგუტკოს თანამად, ლიბერალიზმის კიდევ ერთი პრობლემა ისაა, რომ ის ეგალიტარიანიზმში გადადის, რაც ყველა სოციალურ იერარქიას მყისიერად პრობლემატურს ხდის, რადგან ეს იერარქიები თავისთავად არაბუნებრივი იყო³³. მისი კომუნიტარიანისტული გაგებით, ადამიანის უფლებები იქცევა იდეოლოგიურად მოტივირებულ, თვითნებურ მოთხოვნებად, რომლებსაც სხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფები იმ საზოგადოებრივი კეთილდღეობის სრული უფლებელყოფით აყენებენ, რომელიც კანონმდებლის და სასამართლოების მიერ გულუხვადაა განაწილებული, ხშირად სალი აზრის საპირისპიროდ და როგორც წესი, საზოგადოებრივი და ინდივიდუალური მორალის საზიანოდ³⁴.

პოლონეთში, ლეგუტკოს გარდა, მარეკ ჩიჩოცკი, მარცინ კროლი, დარიუს გავინი, ზდზისლავ კასნოდებსკი და ლებ მორავსკი აღიარებულნი არიან მოწინავე ილიბერალ ინტელექტუალებად³⁵. აწ უკვე გარდაცვლილი ლებ მორავსკი, რომელიც მმართველი პარტიის მიერ არალეგიტიმურად იყო არჩეული საკონსტიტუციო ტრიბუნალის მოსამართლედ, მკაცრად აკრიტიკებდა „ლიბერალურ სახელმწიფოს, რომელშიც პოლიტიკური სისტემა დაფუძნებულია უფლებათა ინდივიდუალისტურ კონცეფციაზე, რომელიც იმარჯვებს საზოგადოების ინტერესებზე (რ. დვორკინი)“³⁶.

ორივე, ლანციც და ლეგუტკოც, სხვა ანტილიბერალებთან ერთად, ერთხმად მიიჩნევენ, რომ ლიბერალიზმი და კომუნიზმი, ან ამ თვალსაზრისით მისი იდეოლოგია – მარქსიზმი, არის საიდუმლოდ დაკავშირებული და მათ აქვთ საერთო წარმომავლობა და ეს ორივე არის განმანათლებლობის ტრადიციიდან განვითარებული ორი მიმართულება. გარდა ამისა, ლეგუტკო ლიბერალიზმს ასევე ბრალს სდებს, რომ ამ უკანასკნელის მიდრეკილებაა გამორიცხოს/გააუქმოს ნებისმიერი ტიპის უთანასწორობა, ხოლო ადამიანის უფლებები, როგორც თანასწორობის გავრცელებისათვის გამოყენებული სამართლებრივი ნორმა, გახდა „სხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფების მიერ საყოველთაო სიკეთის უხეში უგულვებელყოფით გამოყენებული იდეოლოგიურად მოტივირებული უნებლიე მოთხოვნა“³⁷.

31 იქვე, გვ. 13.

32 პ. ბლოკერი, „პოპულისტური კონტრკონსტიტუციონალიზმი, კონსერვატიზმი და სამართლებრივი ფუნდამენტალიზმი“, *ევროპული საკონსტიტუციო სამართლის მიმოხილვა*, ტომი 15, მე-3 გამოცემა, 2019 წლის 3 სექტემბერი. გვ. 519-543. შენიშვნა 18.

33 იხ., ლეგუტკო, *იქვე*, გვ. 132.

34 იქვე, გვ. 140.

35 იხ. ბ. ტრენჩშენი, მ. კოპჩეკი, ლ. ლ. გაბრიელჩიჩი, მ. ფალინა, მ. ბაარი, მ., *თანამედროვე პოლიტიკური შეხედულების ისტორია აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში*, ტომი II: *Negotiating Modernity in the 'Short Twentieth Century and Beyond*, Oxford University Press. 2018 წ.

36 ლ. მორავსკი, სიმპოზიუმში თემაზე „პოლონური კონსტიტუციური კრიზისი და ინსტიტუციური თავდაცვა“, 9 მაისი, ტრინიტის კოლეჯი, ოქსფორდის უნივერსიტეტი, 2017 წ.

37 ლეგუტკო, *იქვე* Nr. 21, 135. მის ბოლო პერიოდში გამოცემულ სტატიაში პოლ ბლოკერი როგორც ლეგუტკოს, ასევე ლანცის ახასიათებს კონსერვატორ ინტელექტუალებად, რომლებმაც კონსერვატორ პოპულისტურ პროექტებს მიაწოდეს იდეები და რომლებმაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს თანამედროვე ევროპულ კონტექსტში კონსტიტუციური დემოკრატიის ხელახლა გააზრების/წარმოდგენის პროცესში. იხ. პოლ ბლოკერი, „პოპულისტური კონტრ-კონსტიტუციონალიზმი, კონსერვატიზმი და სამართლებრივი ფუნდამენტალიზმი“, *ევროპული კონსტიტუციური სამართალი*, ჯერ არ არის გამოქვეყნებული.

ეს ანტილიბერალური პოლიტიკური თეორია არსებობს აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის გარეთაც. მაგალითად, პატრიკ დენენის წიგნი³⁸ მიმართულია ამერიკის შეერთებული შტატების მემარცხენეებისადმი და მის სამიზნეს წარმოადგენს როგორც თანამედროვე პროგრესივიზმი, ასევე კონსერვატორების „კლასიკური ლიბერალიზმი“. ისრაელის პოლიტიკური თეორეტიკოსი იორამ ჰაზონის წიგნიც³⁹ ასევე აკრიტიკებს იმ კონსერვატორებს, რომლებიც ლიბერალურ დემოკრატიას იცავენ. ამ მოაზროვნეების საერთო მიზანს წარმოადგენს ლიბერალური დემოკრატიათა თანამედროვე პროგრესივიზმთან დაკავშირება და, შესაბამისად, იმ მოსაზრების განვითარება, რომ კონსერვატორებს არ უნდა ჰქონდეთ ლიბერალური დემოკრატიათა დაცვის ან მხარდაჭერის არანაირი ინტერესი⁴⁰.

ლიბერალიზმის კრიტიკის ისტორიას მივყავართ „ნაციონალური საზოგადოების“ ან „ნაციონალური სამართლის“ კონცეფციასთან, რაც წარმოადგენს ნაციონალურ-სოციალისტური სამართლის ერთ-ერთ მთავარ პრინციპს. ამ უკანასკნელის უარყოფით მახასიათებელს წარმოადგენს ხალხის, როგორც ქვეყნის მოქალაქეების ერთობის ინდივიდუალისტური, ნორმატიული კონცეფციის უარყოფა, როგორც ეს წარმოადგენს იქნა 1918 წლის ვაიმარის კონსტიტუციაში⁴¹. ეროვნული საზოგადოება, ლიდერის პრინციპთან ერთად, რომელიც ნაციონალურ-სოციალისტური მსოფლმხედველობის კიდევ ერთ მთავარ პრინციპს წარმოადგენს, მიზნად ისახავს ინდივიდუალიზმის დაძლევას. შესაბამისად, ეს გულისხმობს გაძლიერებულ ანტილიბერალიზმს. კარლ შმიტის ნაციონალურ-სოციალიზმის მიმართ ფართოდ ცნობილი ინტერესის გათვალისწინებით, არ არის გასაკვირი, რომ ახალი ილიბერალები კრიტიკული დამოკიდებულება ლიბერალური კონსტიტუციონალიზმის მიმართ ასევე დაკავშირებულია კონსტიტუციის შმიტისეულ გაგებასთან და ლიბერალური კონსტიტუციონალიზმის მიმართ მის კრიტიკასა და მის მიერ სამართლის უზენაესობის აღქმასთან⁴². შმიტის აზრით, კონსტიტუცია წარმოადგენს „იდენტობის არსებით ჰომოგენურობას და მოსახლეობის სურვილს“, რაც არის სახელმწიფოს არსებობის გარანტი. შესაბამისად, ნებისმიერი კონსტიტუციური რეგულირება დაფუძნებულია და საფუძველს იღებს პოლიტიკური ძალაუფლების თვითნებური ქმედებისგან. ხალხთა პოლიტიკური ძალაუფლების აბსოლუტური ავტორიტეტი უფრო მაღლა დგას, ვიდრე ნებისმიერი კონსტიტუციური მოთხოვნა, რაც შმიტის აზრით, ლიბერალური დემოკრატიათა მიერ გამოწვეული დეპოლიტიზირების ტენდენციების ნიშნებს წარმოადგენს. სწორედ ეს არის მის მიერ „პოლიტიკურის კონცეფციის“⁴³ ჩამოყალიბების მიზეზი, რომელიც დაფუძნებულია მეგობარსა და მტერს შორის განსხვავებაზე, რაც პირდაპირ უპირისპირდება ლიბერალურ

38 პ. დენენი, *რატომ დამარცხდა ლიბერალიზმი*, 2018.

39 ი. ჰაზონი, *ნაციონალიზმის გამარჯვება*, 2018.

40 იხ. მ. პლატნერი, „არალიბერალური დემოკრატია და მემარჯვენეთა ბრძოლა“, *დემოკრატის ყურნალი*, Volume 30, ნომერი 1, იანვარი 2019. 16-17.

41 ნაციონალ-სოციალიზმში სამოქალაქო საზოგადოების როლის შესახებ იხილეთ ოლივერ ლეპსიოსი, „ნაციონალ-სოციალისტური სამართლის აღქმის პრობლემა ანუ: არსებობდა თუ არა კონსტიტუციური თეორია ნაციონალ-სოციალიზმში?“, კრისტიან იორგეს და ნავრაი სინგჰალეი (რედ.), *ევროპაში ნაციონალ-სოციალიზმის და ფაშისმის ჩრდილი და მისი სამართლებრივი ტრადიციები*, Hart Publishing, 2003. 19-41.

42 როგორც ჰაინერ ბილფელდი აცხადებს, კარლ შმიტი სისტემატურად უთხრის ძირს კანონის უზენაესობის ლიბერალურ პრინციპს. იხ. ჰაინერ ბილფელდი, „კანონის უზენაესობის დესტრუქცია. კარლ შმიტის ფილოსოფია პოლიტიკურის შესახებ“, 82, *სამართლებრივი და სოციალური ფილოსოფიის შესახებ არქივი*, 1996. 379-396.

43 კარლ შმიტი, *პოლიტიკურის კონცეფცია*, 2007.

ნეიტრალიტეტს⁴⁴. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, შმიტის აზრით, კონსტიტუციის საფუძველს წარმოადგენს „პოლიტიკური გადაწყვეტილება, რომელიც შეეხება მისი არსებობის ტიპსა და ფორმას“, რომელიც შექმნილია მოსახლეობის, როგორც „პოლიტიკური ერთობის“ მიერ და დამყარებულია მათ თავისუფალ სურვილზე. ეს პოლიტიკური სურვილი „რჩება კონსტიტუციის თანაბარ დონეზე და მასზე მაღლა“⁴⁵. ამასთანავე, მოსახლეობის, როგორც პარლამენტის ამომრჩეველთა ლიბერალური წარმომადგენელთა განსხვავებით, შმიტი მათ განიხილავს როგორც არსებულ რეალობას და, შესაბამისად, მუსოლინის მიიჩნევს როგორც დემოკრატიის ერთადერთ და უტყუარ განსახიერებას. უფრო მეტიც, შმიტი ამბობს, რომ ლიბერალიზმი და დემოკრატია შეუთავსებელია და ამტკიცებს, რომ დემოკრატიის ერთადერთ სწორ ფორმას წარმოადგენს ეროვნულ ჰომოგენურობაზე დაფუძნებული პლებისციტური დემოკრატია. მაგრამ შმიტი ამ პერიოდულ პლებისციტებზე საუბრობს როგორც „ხარისხიან“ და ძლიერ ტოტალიტარულ ქვეყანაში მართულების მხრიდან თანხმობის მიღების წყაროზე, რომლის ძალაუფლებასაც წარმოადგენს სამხედრო და ბიუროკრატიული ძალაუფლება და რომელსაც არ შეუძლია პოლიტიკური ოპოზიციის არსებობის აღიარება⁴⁶. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ძლიერი სახელმწიფო ვერ იქნება ლიბერალური⁴⁷.

მატიას კუმი ამტკიცებს, რომ დემოკრატიის შმიტისეული ინტერპრეტაცია შთაგონებულია რუსოს მიერ. ვიქტორ ორბანისნაირი ავტორიტარული პოპულისტური ნაციონალისტები მას იყენებენ როგორც „ლიბერალურ დემოკრატია“ და ანტიკონსტიტუციური არგუმენტების ჩამოსაყალიბებლად იშველიებენ⁴⁸. უნგრელი პოლიტიკური მეცნიერი, ანდრას კოროსენი, ვებერის კონცეფციის გამოყენებით, ორბანის რეჟიმს უწოდებს „პლებისციტურ დემოკრატიულ მმართველობას“, რომელშიც მმართველის (ან ფიურერის? – გ.ჰ.) ქმედებები მტკიცდება მოსახლეობის მიერ მათი განხორციელების შემდგომ, მაგრამ, ვინაიდან, შესაძლებელია, ამ დამტკიცების/მიღების უკან გათხოვა, ზემოხსენებული სისტემა კვლავ განიხილება

44 იხ. ჰეინერ ბილფელდი, „კარლ შმიტის ლიბერალიზმის კრიტიკა: სისტემური რეკონსტრუქცია და კონტრკრიტიკა“, *კანონის და სამართლის კანადური ჟურნალი*, Vol. X, No. 1. (იანვარი 1997). 67.

45 იხ. კარლ შმიტი, *კონსტიტუციური თეორია*, 2008. 125-126. ამ იდეას ასევე იზიარებს ფრანგული კონსტიტუციური დოქტრინის ნაწილი, რომელზეც გავლენა აქვს რუსოსეულ ზოგად სურვილს. ეს წარმოადგენს, თუ რატომ მიიჩნევენ ამ დოქტრინის წარმომადგენლები, რომ საკონსტიტუციო ტრანზიციის პერიოდში ახალი კონსტიტუციის ლეგიტიმაციისთვის საკმარისია რეფერენდუმის ჩატარება. იხ. საფრანგეთის საკონსტიტუციო საბჭოს მიერ 1958 წლის კონსტიტუციაზე დეგოლის მიერ 1962 წლის დამატების მიღება, საკონსტიტუციო ცვლილებების დამკვიცების შესახებ მითითებების უფულებელყოფის გზით.

46 იხ. კარლ შმიტი, *ლეგალურობა და ლეგიტიმურობა*, note 51, at 93-94. ციტირებული ალექსანდრე სომეკის მიერ, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი: ავსტრიული კონსტიტუციური დოქტრინა 1933-1938 წლებში და მისი მემკვიდრეობა*, *Darker Legacies of Law in Europe: The Shadow of National Socialism and Fascism Over Europe and Its legal Traditions* (Christian Joerges and Navraj Singh Ghaleigh eds., 2003), 375.

47 კარლ შმიტის უნგრულ პოლიტიკაში ხელახალი აღზევების და კონსტიტუციური თეორიის შესახებ იხილეთ: ატილა ანტალი, „პოლიტიკური ხელახალი დაბადება – შმიტისეული მომენტი უნგრეთში“, *ცენტრალურ ევროპაში კონსტიტუციური სისტემების შესახებ ჩატარებული ლექციის ტრანსკრიპტი*. თადეუს მაზოვიცკის პოლიტიკური იდეების შესახებ შეხვედრათა ციკლი ორგანიზებული Polska Fundacja მიერ, im. Roberta Schumanaon, 2017 წლის 6 ნოემბერი, ვარშავა. https://www.academia.edu/35061692/The_Rebirth_of_the_Political_-_A_Schmittian_Moment_in_Hungary_Transcript_of_Lecture?email_work_card=thumbnail. ასევე, ზოლტან ბალაზის, „პოლიტიკური თეორია უნგრეთში რეჟიმის შეცვლის შემდგომ“, *საერთაშორისო პოლიტიკის ანთროპოლოგია*, 2014, no. 1, 5–26. პოლონეთის კონსტიტუციურ დისკურსზე შმიტის გავლენის შესახებ იხილეთ: დავიდ ბუნეკოვსკი: „კრიზისი პოლონეთში, შმიტისეული შეკითხვები და კაჩინსკის პოლიტიკური და სამართლებრივი ფილოსოფია“, https://www.academia.edu/31450497/The_crisis_in_Poland_and_Schmittian_questions_in_the_rule_of_law_debate

48 მატიას კუმი, *დემოკრატია როგორც საკონსტიტუციო ტოპოსი*, ბლოგი კონსტიტუციის შესახებ, 2017 წლის 6 სექტემბერი.

დემოკრატიულ სისტემად⁴⁹. ამის საწინააღმდეგოდ, ვოიციენ სადურსკი, გილერმონ ოდონელის „დელეგაციური დემოკრატიის“ კონცეფციის გამოყენებით, 2015 წლის შემდგომ შექმნილ პოლონურ სისტემას ახასიათებს როგორც „პლემბისციტურ ავტოკრატიას“, სადაც ელექტორატი ამტკიცებს მთავრობის მიერ კონსტიტუციის უგულვებელყოფას⁵⁰. უნგრეთში, საარჩევნო დამტკიცების/აღიარების მანიპულირებაც კი ხდება, შესაბამისად, შესაძლებელია, რეჟიმის ფორმალური დემოკრატიული ბუნების კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენება. აღნიშნულის შედეგად, ლარი დაიმონდმა უნგრულ სისტემას უწოდა „ფსევდო-დემოკრატიული“⁵¹.

2. ავტორიტარული პოპულიზმი, როგორც რიტორიკა

ილიბერალური რეჟიმები ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში საკუთარ პოპულიზმს ამჟღავნებენ იმით, რომ იშველიებენ ანტი-რეპრეზენტაციონალიზმისა და პირდაპირი დემოკრატიის მხარდაჭერის არგუმენტებს. სინამდვილეში, ეს მხოლოდ რიტორიკაა, რომელიც ყოველთვის თანხვედრაში არაა პოპულისტების ქმედებებთან. მაგალითად, ვიქტორ ორბანის პარტია „ფიდესმა“ წარმომადგენლობითობის ცნების ლეგიტიმურობისათვის ძირის გამოთხრა სცადა მას შემდეგ, რაც 2002 წლის საპარლამენტო არჩევნები წააგო⁵². მან უარი განაცხადა დამარცხების აღიარებაზე და ბრძანა, რომ „ერი არ შეიძლება იყოს ოპოზიციაში და მხოლოდ ხელისუფლება შეიძლება იყოს ოპოზიციაში საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ“. 2010 წლის არჩევნებში გამარჯვების შემდგომ, ორბანმა თქვა, რომ „საარჩევნო ჯიხურების

49 იხ. ანდრას კიოროსენი, ვებერი და ორბანის რეჟიმი: უნგრეთში დემოკრატიის პლემბისციტური ლიდერი, *Politikatu-dományi Szemle*, 2017/4. 7-28., მის შედარებით ახალ ინტერვიუში, კიოროსენმა აღიარა, რომ ამ ეტაპზე, ლეგიტიმაციის გამოთხოვისთვის სასწაულია საჭირო. იხ. Csak a csoda segít [მხოლოდ სასწაული უშველის], 2019 წლის 20 ივნისი.

50 იხ. ვოიციენ სადურსკი, *პოლონეთის კონსტიტუციური მოშლა*, ოქსფორდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019. 242-243. მსგავსად, ხუან ხოსე ლინცი გაუგებრობის თავიდან არიდების მიზნით, „მსგავსი რეჟიმებისთვის „დემოკრატიის“ ნაცვლად გვთავაზობს „ავტორიტარიანიზმისთვის“ ზედსართავის დამატებას: მაგალითად, „საარჩევნო ავტორიტარიანიზმი“. იხ. ხუან ხოსე ლინცი, *ტოტალიტარული და ავტორიტარული რეჟიმები*, ლინ რინერ, 2000, 34. ასევე, ლერი დაიამონდი ახსენებს „საარჩევნო ავტორიტარიანიზმს“ ჰიბრიდულ რეჟიმებში. იხ. ლარი დაიამონდი, „ჰიბრიდულ რეჟიმებზე ფიქრი“, 13/2, *დემოკრატიის უფრნალი*, 2002. 21,24.

51 „დემოკრატიის გამოცდას წარმოადგენს არა ის, იზრდება თუ არა ეკონომიკა, არამედ იზრდება თუ არა დასაქმებულთა რიცხვი. ისევე როგორც, იმის ნაცვლად, მეტი წყვილი ქორწინდება თუ არა, მნიშვნელოვანია, აქვს თუ არა მოსახლეობას შესაძლებლობა რომ აირჩიოს და შეცვალოს მისი ლიდერები თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების გზით. ეს არის ტესტი, რომელიც უნგრეთის პოლიტიკურმა სისტემამ ვერ ჩააბარა. როდესაც ვიქტორ ორბანი და მისი პარტია 2010 წელს საპარლამენტო სუპერუმრავლესობით დაბრუნდა ხელისუფლებაში, მათ დაიწყეს ილიბერალური დემოკრატიის საკონსტიტუციო საფუძვლის მოშლა... 2014 წლის არჩევნებისთვის, ორბანმა გააყალბა საარჩევნო სისტემა. მართალია, მრავალპარტიული არჩევნები გაგრძელდა, მაგრამ მის მიერ საკონსტიტუციო კონტროლის და ბალანსის სისტემურმა დეგრადაციამ იმდენად შეცვალა მოედანი, რომ მას შეეძლო პარლამენტში ორი-მესამედის უმრავლესობის ხელახლა მიღება, მოსახლეობის ხმათა უმრავლესობაზე ნაკლები ხმის მიღების მიუხედავად (და ეს მან გაიმეორა 2018 წელსაც)... ორბანმა უნგრეთში ჩამოაყალიბა არა ილიბერალური დემოკრატია, არამედ ფსევდო-დემოკრატია.“ იხილეთ ლარი დაიამონდი, „რამდენად დემოკრატიული უნგრეთი“, *საგარეო ურთიერთობები, სექტემბერ/ოქტომბერი*, 2019. მის მსგავსად, სტივენ ლევიციმ და ლუკან ვეიმ ახლანანს განაცხადეს შემდეგი: „ცხადია, რომ უნგრეთი არ არის დემოკრატიული. თუმცა, იმის გაგება, თუ რატომ არის ეს ასე, მოითხოვს დემოკრატია და ავტოკრატია შორის არსებული ზღვრის ნიუანსურ აღქმას... ორბანის უნგრეთი წარმოადგენს არათანაბარი სათამაშო მოედნის მქონე კონკურენტული ავტოკრატის ძალიან კარგ მაგალითს.“ სტივენ ლევიცი და ლუკან ვეი, „როგორ აყალბებენ თამაშს და აზიანებენ დემოკრატია ავტოკრატის ლიდერები“, *The Washington Post*, 2019 წლის 4 იანვარი. იხილეთ ასევე, ანდრას ბოზოკი და დანიელ ჰეგელუსი, „გარედან შეზრუდული ჰიბრიდული რეჟიმი: უნგრეთი ევროკავშირში“ (2018), *დემოკრატიკაცია* 1173.

52 ვიქტორ ორბანისა და მისი მთავრობის მიერ პოპულისტური რიტორიკის გამოყენების საკითხზე წაიკითხეთ უფრო ვრცლად ჩემს სტატიაში „პოპულიზმი, ავტორიტარიზმი და კონსტიტუციონალიზმი“, 20 *German Law Journal*, 3 (2019 წ.), 296-313.

რევოლუციის“ მეშვეობით, უმრავლესობამ ძალაუფლება გადასცა მთავრობას, რომელიც მას წარმოადგენს“. ეს ნიშნავს, რომ პოპულისტური ხელისუფლება ეცადა, არჩევნების შედეგები გაესაღებინა ხალხის, როგორც ერთიანი წარმონაქმნის ნების აღსრულებად. გარდა ამისა, 2010 წელს, წინამორბედი ხელისუფლების რეფერენდუმის მეშვეობით დამხობის შემდეგ, ორბანის მთავრობამ უფრო გაართულა ოპოზიციისთვის ვალიდური რეფერენდუმის ინიცირების საკითხი. მანამდე არსებული კანონი, რეფერენდუმის ჩასატარებლად ამომრჩეველთა მხოლოდ 25 პროცენტის ხმებს მოითხოვდა, ახალი კანონით კი, ეს ზღვარი 50 პროცენტამდე გაიზარდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში, რეფერენდუმი ვალიდური არ არის⁵³.

ავტორიტარი პოპულისტების ურთიერთსაწინააღმდეგო დამოკიდებულება წარმომადგელობითობის ცნებისა და რეფერენდუმის მიმართ, მთავრობაში ყოფნისას და ოპოზიციური საქმიანობისას, დამკვიდრებული ინსტიტუტების მიმართაც ვლინდება. ოპოზიციაში ყოფნისას ისინი მუდამ მზად არიან, შეუტიონ „ინსტიტუტებს“. მთავრობაში მოსვლისთანავე კი, ძალიანაც იცავენ სახელმწიფო უწყებებს. განსხვავებული ვითარებაა ტრანსნაციონალური ინსტიტუტების, მაგალითად, ევროკავშირის“ შემთხვევაში, რომელსაც ავტოკრატიულ-პოპულისტური მთავრობები უტყვენ, როგორც საფრთხეს მათი ქვეყნების სუვერენიტეტისთვის⁵⁴. ამის კარგი მაგალითი ისევ უნგრეთის პარლამენტის რეაქციაა, რომელიც ევროპარლამენტის მიერ 2013 წლის ივლისში უნგრეთში არსებული კონსტიტუციური მდგომარეობის შესახებ გამოქვეყნებულ კრიტიკულ ანგარიშს მოჰყვა. თანაბარი მოპყრობის შესახებ უნგრეთის პარლამენტის რეზოლუციაში ვკითხულობთ: „ჩვენ, უნგრელებს, აღარ გვინდა ევროპა, სადაც თავისუფლება შეზღუდულია. ევროპა, სადაც ძლიერნი ბოროტად იყენებენ ძალაუფლებას, სადაც ეროვნული სუვერენიტეტი ირღვევა და სადაც სუსტები ვალდებულნი არიან, პატივი სცენ ძლიერთ. ჩვენ საკმარისად ვიწვინეთ დიქტატურა რკინის ფარდის მიღმა გატარებული 40 წლის განმავლობაში“. ეს სიტყვები კარგად ასახავს ორბანის ხელისუფლების ხედვას „ეროვნული თავისუფლების“ შესახებ, სახელმწიფოს (ან ერის) უფლების შესახებ, თავად დაადგინოს საკუთარი კანონები:

53 ზედის ირონიით, გამკაცრებული წესების გამო, ერთადერთი რეფერენდუმი, რომელიც ორბანის მთავრობის ინიციატივით ჩატარდა – ევროკავშირის სამეგრაციო პოლიტიკის წინააღმდეგ, ჩავარდა. 2016 წლის 2 ოქტომბერს, უნგრელი ამომრჩეველები მივიდნენ საარჩევნო უბნებზე, რათა ეპასუხათ კითხვისთვის: „გსურთ თუ არა, დართოთ ევროკავშირს ნება, ეროვნული ასამბლეის თანახმობის გარეშე, გადაწყვიტოს არაუნგრელი მოქალაქეების უნგრეთში გადასახლების საკითხი?“ მართალია, რეფერენდუმში მონაწილეთა 92% და საერთო ვალიდური ხმების 98% მთავრობას დაეთანხმა და კითხვას უარყოფითი პასუხი გასცა (ბიულეტენების 6% ბათილად გამოცხადდა), რეფერენდუმი ვალიდური არ იყო, ვინაიდან მასზე ამომრჩეველთა მხოლოდ 40 პროცენტი გამოცხადდა, ნაცვლად აუცილებელი 50%-სა.

54 ანდრეა პინი პარალელურ სპეციალურ გამოშვებაში ამტკიცებს, რომ სუპრანაციონალური სასამართლოები ნაწილობრივ პასუხისმგებლები არიან პოპულიზმის აღმასვლაზე, ვინაიდან მათ სასამართლო ძალაუფლებას დაუქვემდებარეს პოლიტიკური არჩევანი და საზოგადოებრივი დებატები და წესები ჩაანაცვლეს. ჩემი აზრით, ეს კრიტიკა არ ვრცელდება ევროკავშირის წევრ ქვეყნებზე, როგორებიც არიან უნგრეთი და პოლონეთი, სადაც დემოკრატიული პროცესი დამაკმაყოფილებლად არ მუშაობს და ევროკავშირის პოლიტიკურ ინსტიტუტებს თითქოს არ შეუძლიათ ან არ უნდათ ზომების გატარება. ასეთ შემთხვევებში, ევროკავშირის მართლმსაჯულების სასამართლო ან ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლო, მიუხედავად მათი სხვა დროს პრობლემატურად აპოლიტიკური ენისა, შესაძლოა, ევროპულ ღირებულებებთან შესაბამისობის უზრუნველსაყოფად უკანასკნელი საშუალება იყოს. იხ. ანდრეა პინი, „ევროპაში პოპულისტური რეაქციის ტრანსნაციონალური მამოძრავებელი ფაქტორები: სასამართლოების როლი, XX GER L.J. XX (2019 წ.)“.

„სწორედ ამიტომ თავად ვწერთ ჩვენ საკუთარ კონსტიტუციას...და არაფერში გვჭირდება თვითნებური დახმარება უცხო პირებისგან, რომლებიც მუდმივად ცდილობენ, მოგვცენ მიმართულება....უნგრეთი საკუთარი ღერძის ირგვლივ უნდა ბრუნავდეს“⁵⁵.

ორბანმა, ანალოგიური პოპულისტურ-ნაციონალისტური მანტრა 2018 წლის 11 სექტემბერს, ევროპულ პარლამენტში პლენარული დისკუსიისას გაიმეორა, როდესაც სარგენტინის ანგარიშს დაუპირისპირდა, რომლის საფუძველზეც, პარლამენტმა უნგრეთის წინააღმდეგ ევროკავშირის შესახებ შეთანხმების მე-7 მუხლით გათვალისწინებული პროცედურა დაიწყო: „...ცოტაც და თქვენ ხელსუფლებას კი არა, ქვეყანასა და ხალხს აქცევთ ზურგს. თქვენ იმ უნგრეთს აქცევთ ზურგს, რომელიც ათასობით წელი ევროპის ქრისტიან ხალხთა ოჯახის წევრი იყო; იმ უნგრეთს, რომელსაც თავისი წვლილი შეჰქონდა ჩვენი დიდებული კონტინენტის ევროპის ისტორიაში შრომით და, როდესაც საჭირო იყო – სისხლითაც. თქვენ ზურგს აქცევთ უნგრეთს, რომელიც აღდგა და ხელში იარაღი აიღო მსოფლიოს უდიდესი მტრის, საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ, რომელმაც თავისუფლებისა და დემოკრატიისათვის უდიდესი მსხვერპლი გაიღო და როდესაც საჭირო გახდა, საზღვრები გაუხსნა გასაჭირში მყოფ ძმებს და დებს აღმოსავლეთ გერმანიიდან. უნგრეთმა იბრძოლა თავისუფლებისა და დემოკრატიისათვის. მე დღეს აქ ვდგავარ და ვხედავ, რომ უნგრეთს ბრალს სდებენ ადამიანები, რომლებმაც დემოკრატია მემკვიდრეობით მიიღეს და რომელთაც არ დასჭირვებიათ არავითარ პირად რისკზე წასვლა თავისუფლების მოპოვების პროცესში. [...] ეს ანგარიში, რომელიც წინ გიდევთ, შეურაცხყოფას აყენებს უნგრეთისა და უნგრელი ხალხის ღირსებას. უნგრეთში გადაწყვეტილებებს ამომრჩევლები იღებენ საპარლამენტო არჩევნებისას. რასაც თქვენ ამტკიცებთ ნიშნავს იმას, რომ უნგრელ ხალხს არ აქვს საკმარისი უნარი, თავად განსაჯოს, რა არის უკეთესი მისი ინტერესებისათვის. თქვენ ფიქრობთ, რომ უნგრელ ხალხზე უკეთ იცით, რა სჭირდება უნგრელ ხალხს“⁵⁶.

ამდენად, მე ვამტკიცებ, რომ ავტოკრატების პოპულიზმი „ყალბია“⁵⁷ და ისინი მხოლოდ პოპულისტურ რიტორიკას იყენებენ, მაშინ როდესაც, მათი გადაწყვეტი მახასიათებლები ავტორიტარიანულია. ის, რაც მათ არაპოპულისტი ავტოკრატებისაგან განასხვავებს, დემოკრატიული არჩევნებია, რომელთა მეშვეობითაც ისინი ხელისუფლებაში მოდიან, თუმცა ხელისუფლებაში ყოფნისას, ხშირად ცვლიან საარჩევნო კანონმდებლობას ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით.

55 ორბანის გამოსვლიდან აღებული ნაწყვეტების ინგლისური თარგმანი უნგრეთის ოფიციალურმა პირებმა გაასაჯაროვეს, იხ. მაგალითად Financial Times: Brussels Blog, 16 მარტი, 2012.

56 <http://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/address-by-prime-minister-viktor-orban-in-the-debate-on-the-so-called-sargentini-report>

57 ტერმინი „ყალბი“ პოპულიზმი ისაია ბერლინმა გამოიყენა, როდესაც „პოპულისტური იდეების არადემოკრატიული მიზნებისათვის გამოყენება“ ახსნა. იხ. *პოპულიზმის განმარტება*, ისაია ბერლინის ვირტუალური ბიბლიოთეკა, ისაია ბერლინი 1968 წ., ისაია ბერლინის ლიტერატურული ფონდი 2013 წ. გამოქვეყნდა 2013 წლის 14 ოქტომბერს. 6. <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/lists/bibliography/bib111bLSE.pdf>. 10.

3. არსებობს თუ არა ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი?

კონსტიტუციონალიზმს ხშირად განმარტავენ როგორც „შეზღუდულ ხელისუფლებას“ მაგალითად, ჯოვანი სარტორი კონსტიტუციონალიზმს განმარტავს, როგორც ფუნდამენტურ კანონს ან პრიციპების ფუნდამენტურ წყებას და შესაბამის ინსტიტუციონალურ მოწყობას, რომელიც ძალაუფლების თვითნებურ გამოყენებას შეზღუდავდა და უზრუნველყოფდა „შეზღუდულ ხელისუფლებას“⁵⁸.

ასევე, ანდრეაშაიო და რენატა უიცი კონსტიტუციონალიზმს აღწერენ, როგორც კლიბერალურ პოლიტიკურ ფილოსოფიას, რომლის მთავარი საზრუნავი მთავრობის შეზღუდვაა⁵⁹. მთავრობის შეზღუდვის მთავარი მიზანი ინდივიდუალური უფლებების უზრუნველყოფაა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმი იმთავითვე ლიბერალურია⁶⁰. თუმცა, ეს არ ნიშნავს, რომ კონსტიტუციები არ შეიძლება იყოს ილიბერალური და ავტორიტარული. შესაბამისად, ავტორიტარულ რეჟიმებში კონსტიტუციაზე საუბარი ლეგიტიმურია, როგორც ამას ტომ გინსბურგი და ალბერტო სიმპლერი მიუთითებენ თავიანთ წიგნში⁶¹, თუმცა მე არ ვემხრობი ტერმინის „ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი“⁶² ან კონსტიტუციური ავტორიტარიანიზმის“ გამოყენებას⁶³.

მარკ ტაშნეტი, მაგალითად, ცდილობს არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმის ნორმატიული გაგება მრავლობით რიცხვში განიხილოს და ერთმანეთისაგან განასხვავებს კონსტიტუციონალიზმის აბსოლუტისტურ, კანონის-უზენაესობაზე დაფუძნებულ და ავტორიტარულ ფორმებს, ხოლო ამ უკანასკნელის ძირითად მაგალითად კი სინგაპური

58 იხ. ჯოვანი სარტორი, კონსტიტუციონალიზმი: წინასწარი დისკუსია, 56 *The American Political Science Review*, 1962 წ. 855.

59 ანდრეაშაიო და რენატა უიცი, *თავისუფლების კონსტიტუცია: შესავალი სამართლებრივ კონსტიტუციონალიზმში*, Oxford University Press, 2017 წ. 13.

60 ამ მიდგომისგან განსხვავებით, სხვებიც იღებენ მხედველობაში კონსტიტუციონალიზმის სხვა მოდელებს, რომლებშიც ხელისუფლება, მართალია, მოწადინებულია იმოქმედოს კონსტიტუციის შესაბამისად, მაგრამ არ არის მოწადინებული იმოქმედოს ლიბერალ-დემოკრატიული ღირებულებებით. მაგალითად, იხილეთ მარკ ტაშნეტის *კონსტიტუციონალიზმის სახეობები*, 14 *Int'l J. Const. L.* 1 (2016 წ.). 2019 წლის 11 ოქტომბერს, ტაშნეტმა თავის Facebook გვერდზე შემდეგი გზავნილი გამოაქვეყნა: დღევანდელი ჩემი ლექცია „კონსტიტუციონალიზმის სახეობებს“ ეხებოდა და ამტკიცებდა, რომ კონსტიტუციონალიზმის საბაზისო ვარიანტი მოითვს მხოლოდ იმას რომ (1) არსებობდეს რიგი ხელშეუხებელი დებულებები, (2) არსებობდეს გარკვეული მექანიზმი, რომელიც გადაწყვეტს დავას თემაზე, რა არის სამართალი და რომელიც ორიენტირებული იქნება გადაწყვეტილების მხოლოდ კანონის შესაბამისად მიღებაზე და (3) რეჟიმმა, როგორც ერთიანმა სუბიექტმა, მიიღოს ამომრჩეველთა ლეგიტიმაცია გონივრული ვადით. (ბევრი რთული საკითხი აქ გამოტოვებულია.) პირველი ქვეტექსტი, რომელიც თითქმის აღმოცენდა შემდგომ დისკუსიებში იყო ის, რომ ჩინეთის ხელისუფლებას იმდენად არ უნდა ეშინოდეს კონსტიტუციონალიზმის, როგორც ასეთის (როგორც ჩანს, ეშინია), თუ ის ძალიან საბაზისო ვერსია, რომელიც მე ჩამოვყალიბე ჩაითვლება კონსტიტუციონალიზმად (მე ვფიქრობ, უნდა ჩაითვალოს). მეორე ქვეტექსტი იმაში მდგომარეობს, რომ თუ საბაზისო კონსტიტუციონალიზმის იდეა მისაღები აღმოჩნდება, გზა გაეხსნება დისკუსიას საბაზისო კონსტიტუციონალიზმის გართულების მიზანშეწონილობაზე (ამ დისკუსიის გამართვა უფრო რთულია თუ კონსტიტუციონალიზმის იდეა იმთავითვე გამოიცხადებულია): ანალოგიურად, გილა სტოპლერი ისრაელის დღევანდელ კონსტიტუციურ სისტემას განმარტავს, როგორც „ნახევრად ლიბერალურს“. შდრ. გილა სტოპლერი, *ისრაელის კონსტიტუციური მოდელი* ICONnect, 21 აგვისტო, 2017 წ.

61 ტომ გინსბურგი და ალბერტო სიმპერი, *კონსტიტუციები ავტორიტარულ რეჟიმებში*, 2014 წ.

62 იხ. მაგალითად, ალექსანდერ სომეკი, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი: ავტორიტარული კონსტიტუციური დოქტრინა 1933-1938 წლებში და მისი მემკვიდრეობა, სამართლის ბნელი მემკვიდრეობა ევროპაში: ნაციონალ-სოციალიზმისა და ფაშიზმის აწრდელი ევროპასა და მის სამართლებრივ ტრადიციებში* (რედაქტორები ქრისტიან ჟორჟესი და ნავრა სინგჰ გალვი, 2003 წ.); თურქულურ ისიქსელი, *ტექსტსა და კონტექსტს შორის: ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის ტრადიცია თურქეთში*, 11 *Int'l J. Const. L.* 702 (2013 წ.).

63 სტივენ ლევიგტსი და ლუკან ა. ვეი, შეჯიბრებითი „ავტორიტარიანიზმის აღმასვლა“ 13 *JOURNAL OF DEMOCRACY* 51 (2002 წ.).

მოჰყავს⁶⁴. ტაშნეტი ავტორიტარულ კონსტიტუციონალიზმს განმარტავს, როგორც შუალედურ ნორმატიულ მოდელს ლიბერალურ კონსტიტუციონალიზმსა და ავტორიტარიანიზმს შორის⁶⁵, რომელსაც კონსტიტუციონალიზმის კუთხით საშუალოდ ძლიერი ნორმატიული ვალდებულებები აქვს ქვეყნებში, რომელთაც კონკრეტული სოციალური და პოლიტიკური პრობლემები აქვთ, როგორცაა მუდმივი ეთნიკური კონფლიქტი⁶⁶. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის გულისხმობს კონკრეტული ტიპის რეჟიმებს, რომლებშიც მახინჯი პრაქტიკა და ავტორიტარული შინაარსის მქონე კონსტიტუცია აქვთ.

ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის ტაშნეტისეული გაგებისგან განსხვავებით, რომელიც შეიძლება ჰიბრიდული რეჟიმების შესახებ ემპირიულ ნაშრომდაც აღვიქვათ, რობერტო ნიემბრო ორტეგა გვთავაზობს უფრო კონცეპტუალურ მიდგომას, რომელიც გულისხმობს იმ დახვეწილ გზებს, რომელთა მეშვეობითაც, ავტორიტარული მენტალობის მქონე მმართველი ელიტები განაგებენ არც თუ ისე დემოკრატიულ სახელმწიფოებს⁶⁷. ასეთ რეჟიმებს, მართალია, აქვთ ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუცია, თუმცა სახელმწიფოს ძალაუფლების შეზღუდვის ნაცვლად, იგი გამოიყენება პრაქტიკული და ავტორიტარული იდეოლოგიური ფუნქციების კონსტიტუციონალიზმის იდეით შესანიღბად. თუმცა, როგორც უკვე აღინიშნა, თუ კონსტიტუცია არ ზღუდავს მთავრობის ძალაუფლებას, ის არ პასუხობს კონსტიტუციონალიზმის მოთხოვნებს და შეიძლება მხოლოდ ფორმალურ კონსტიტუციად⁶⁸ და რიტორიკულ იარაღად ჩაითვალოს, ისევე როგორც – პოპულიზმი ავტოკრატების ხელში.

ახლახანს გამოქვეყნებულ წიგნში⁶⁹ თავების უმეტესობა, როგორც გამომცემლის წინასიტყვაობაშია მითითებული, „კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს კონსტიტუციონალიზმის ერთ „მართებულ ცნებას“, რომელიც ლიბერალური პარადიგმის ცალკეულ ელემენტებთან თავსებადი და ამავე ელემენტებით ამოწურვადია. შესავალ თავში გიუნტერ ფრანკენბერგი ამტკიცებს, რომ „ლიბერალური ორთოდოქსია ავტორიტარულ კონსტიტუციონალიზმს უყურებს არამხოლოდ როგორც სადავო კონცეფციას, არამედ როგორც აბსურდს ან უწყინრად „დასავლურ კონსტიტუციონალიზმად“ წოდებული ცნების, წესების, პრინციპების, ღირებულებებისა და ინსტიტუტების ყალბ ვერსიას“⁷⁰.

64 მარკ ტაშნეტი, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი*, 100 Cornell Law Review 391 (2015 წ.), 391-561.

65 ტაშნეტი ავტორიტარიანიზმის შემდეგ ზოგად განმარტებას გვთავაზობს: ყველა გადაწყვეტილება შესაძლოა მიიღოს გადაწყვეტილების ერთმა მიმღებმა (ეს შეიძლება იყოს კოლექტიური ორგანო), რომლის გადაწყვეტილებებიც როგორც ფორმალურ დონეზე ისე პრაქტიკაშიც არ რეგულირდება კანონით. *იქვე*, 448.

66 სინგაპურის შემთხვევაში ტაშნეტი ამტკიცებს, რომ ხელისუფლებამ უნდა შეინარჩუნოს ეთნიკური და რელიგიური ჰარმონია, თუმცა ის არ განმარტავს, რატომ შეიძლება ამ მიზნის მიღწევა მხოლოდ ავტორიტარული გზებით. ის ასხენებს მალაიზიას, მექსიკას 2000 წლამდე, მუზარაქის ხელისუფლების ეგვიპტეს, ტაივანს 1955 და გვიან 1980-იან წლებში, სამხრეთ კორეას 1948-1987 წლებში, როგორც ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის კანდიდატებს. *იხ. იქვე*, 393.

67 *იხ. რობერტო ნიემბრო ორტეგა „ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის კონცეფციის შემუშავება“*, *Verfassung und Recht in Übersee* (VRÜ), 49 (2016 წ.), 339-367

68 ფორმალური კონსტიტუციების კონცეფციის შესახებ *იხ. დევიდ ს. ლოს და მილა ვერსტეგის ფორმალური კონსტიტუციები*, 101 Calif. L. Rev. 863 (2013 წ.).

69 ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.).

70 *იხ. გიუნტერ ფრანკენბერგი, ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი: თანამედროვეობის კომპარატთან შეგუება. ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.) 7.*

ლათინური ამერიკის კონსტიტუციონალიზმის შესახებ რობერტო გარგარელას მიერ დაწერილი წიგნის⁷¹ საფუძველზე, ფრანკენბერგი ამტკიცებს, რომ ორთოდოქსია „უფლებების საკითხს გადაჭარბებულ ყურადღებას“ უთმობს, განსაკუთრებით, აღსრულებად სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს, კეთილდღეობის გადანაწილების პოლიტიკების, სოციალური შეღავათების, თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების, ხელისუფლების დანაწილების და სასამართლო ზედამხედველობის ხარჯზე. ის ავტორიტარულ კონსტიტუციონალიზმს წარმოგვიდგენს როგორც „თანამედროვეობის ნარატივს, რომელიც „მმართველობისა და კანონის ნაზავს ქმნის“, მაკიაველისეული კონსტიტუციური ოპორტუნის გამოყენებით (როგორც ამას ჩინეთის სახელმწიფოს მეთაური სი ძინპინი აკეთებს, როდესაც თან იცავს საკონსტიტუციო ცვლილებების განხორციელების პროცედურას და, ამავდროულად, საკუთარ თავს უხსნის თანამდებობაზე ყოფნის ვადის შეზღუდვებს), ან ჰობსისეული მიდგომით, ანუ საზოგადოებრივი კეთილდღეობისა და ხალხის ინტერესების დაცვით (როგორც უნგრეთის პრემიერ-მინისტრი ვიქტორ ორბანი, როდესაც იგი აპელირებს ევროპის ქრისტიანულ ღირებულებებზე და, ამავდროულად, უარყოფს ლტოლვილთა უფლებებს⁷²).

როგორც ჰელენა ალვიარ გარსია და მაიკლ უილკინსონი საუბრობენ ამავე წიგნის ჩანართებში, პოლიტიკური ავტორიტარიზმი, შესაძლოა, თანაარსებობდეს ეკონომიკურ ნეოლიბერალიზმთან⁷³. ამის დამტკიცება მარტივად შეიძლება ვიქტორ ორბანის უნგრეთში არსებული ავტორიტარული რეჟიმის ნეოლიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკით. ამგვარი ურთიერთობის ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული ისტორიული მაგალითი, ვანპაპენის მთავრობის პოლიტიკაა ვაიმარის რესპუბლიკის ბოლო პერიოდში, როგორც ამას ნათლად ხედავდა ჰერმან ჰელერი, ჯერ კიდევ 1933 წელს⁷⁴. ჰელერი ამტკიცებს, რომ პაპენს სახელმწიფოსა და ეკონომიკის ერთმანეთისაგან მკაცრად განცალკევება სურდა. ამ პოლიტიკის ლეგიტიმაციის მიზნით, კარლ შმიტმა, 1932 წლის ნოემბერში, ჩაატარა ლექცია თემაზე „სახელმწიფო და ეკონომიკა“ და ამტკიცებდა, რომ ტოტალიტარული სახელმწიფო ცდილობს მოაწესრიგოს ეკონომიკა ავტორიტარული გზით, რისთვისაც მკაცრ წყალგამყოფს ავლებს ეკონომიკასთან მიმართებით. თუმცა, ამავდროულად, სახელმწიფოს მართავს ძლიერი სამხედრო საშუალებებით და მასობრივი მანიპულაციის მეთოდებით (რადიო, კინემატორგაფი)⁷⁵. გარდა იმისა, რომ ასეთი ავტორიტარული სახელმწიფო უარს ამბობს ეკონომიკურ და სოციალურ პოლიტიკაზე, მან ასევე უარი უნდა თქვას სოცო-კულტურულ პოლიტიკაზეც. ჰელერი ასკვნის,

71 შეადარ. რობერტო გარგარელა, „ლათინური ამერიკის კონსტიტუციონალიზმი 1810-2010 წლებში: კონსტიტუციის სამანქანე განყოფილება“, Oxford University Press, 2013 წ.

72 იხ. გიუნტერ ფრანკენბერგი, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი: თანამედროვეობის კომპარატან შეფუება. ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმში. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა* (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.), 13-17.

73 იხ. ჰელენა ალვიარ გარსია, *ნეოლიბერალიზმი, როგორც ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის ფორმა, ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა* (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.), 37-56., და მაიკლ უილკინსონი, *ავტორიტარული ლიბერალიზმი როგორც ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა* (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.), 317-337.

74 შეადარ. ჰელერის ნაშრომი „ავტორიტარულ ლიბერალიზმი?“ რომელიც თავდაპირველად 1933 წელს გამოქვეყნდა *Die Neue Rundschau*-ს (289-298) 44-ე ტომში. იხ. ინგლისურად თარგმნილი ვერსია გამოცემაში *European Law Journal*, ტომი 21-ე, ნომერი მე-3, მაისი 2015 წ. 295-301.

75 იქვე, 299-300.

რომ ამგვარი ავტორიტარული ლიბერალიზმი, რომელსაც ავტორიტარული სახელმწიფოს მიერ სოციალურ პოლიტიკაზე უარის თქმა, ეკონომიკის ლიბერალიზაცია და სახელმწიფოს მიერ პოლიტიკურ-ინტელექტუალური ფუნქციის დიქტატორული კონტროლი ახასიათებს, არ შეიძლება იმართებოდეს დემოკრატიული ფორმით. აღნიშნული ამტკიცებს ზემოთ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ არამხოლოდ დემოკრატია იმთავითვე მოიაზრებს ლიბერალიზმს, არამედ ლიბერალიზმიც არ არსებობს დემოკრატიის გარეშე. ხუან ხოსე ლინციტან ერთად, ჩვენ შეგვიძლია სკეპტიკურად შევხედოთ ერთი შეხედვით კეთილშობილ ავტორიტარულ, ანტიდემოკრატიულ პოლიტიკურ გადაწყვეტასა და 1930-იანი წლების ტოტალიტარიზმს შორის განსხვავების დანახვის მცდელობებს⁷⁶. ამჟამინდელი ავტორიტარული რეჟიმების, მაგალითად რუსეთის⁷⁷, გამოცდილებაზე დაყრდნობით, ისეთივე სკეპტიციზმს გამოვხატავდი მთლიანად „ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმის“ კეთილშობილების მიმართ.

გარდა კომუნისტური ქვეყნების კონსტიტუციებისა, მოქმედი თეოკრატიული და კომუნისტარული კონსტიტუციებიც ილიბერალურად ითვლება⁷⁸. თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმისგან განსხვავებით, თეოკრატიული კონსტიტუციები, უარყოფენ სეკულარულ ხელისუფლებას⁷⁹. კომუნისტარულ კონსტიტუციებში, როგორცაა სამხრეთ კორეაში, სინგაპურსა და ტაივანში, სახელმწიფოს, თემისა და საზოგადოების კეთილდღეობა უტილიტარული პრიორიტეტით სარგებლობს ინდივიდუალურ თავისუფლებასთან შედარებით, რაც ლიბერალიზმის პრინციპია. თუმცა, ამ ილიბერალურ ქვეყნებში არ არსებობს კონსტიტუციონალიზმი და მათი კონსტიტუციები, პაბლო კასტილიო-ორტისის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ნორმატიული შინაარსისგან დაცლილია“⁸⁰. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ჩემი აზრით, ილიბერალური კონსტიტუციონალიზმი ოქსიმორონია.

4. შეიძლება თუ არა „არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი“ იყოს კონსტიტუციონალური?

ილიბერალური კონსტიტუციონალიზმის ლეგიტიმაციის მცდელობის გარდა, ადგილი აქვს „არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმის“, როგორც კონსტიტუციონალიზმის ქვეტიპის, ლეგიტიმაციის მცდელობებსაც.

76 იხ. ხუან ხოსე ლინცი, *ტოტალიტარული დ ავტორიტარული რეჟიმები*, Lynne Rienner, 2000 წ.

77 მაკიაველისეულ მეთოდებს შორის ფრანკენბერგი ახსენებს პუტინ-მედვედევის ტანდემოკრატიას. გიუნტერ ფრანკენბერგი, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი: თანამედროვეობის კომპარატიული შეფუთვა*, ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი. შედარებითი ანალიზი და კრიტიკა (რედაქტორები ჰელენა ალვიარ გარსია და გიუნტერ ფრანკენბერგი, 2019 წ.), 15.

78 ლი-ენ თიო, *კონსტიტუციონალიზმი ილიბერალურ სახელმწიფოებში*, Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law 133 (რედაქტორები მაიკლ როზენფელდი და ანდრეაშ შაიო, 2012 წ.). ჩემი მოსაზრების საპირისპიროდ, თიოც ასევე საუბრობს „კონსტიტუციონალიზმზე“ ილიბერალურ სახელმწიფოებში.

79 აქ ერთმანეთისაგან განსხვავებული ორი ქვეკატეგორიაა: ირანის ქვეკატეგორია, სადაც ისლამს მინიჭებული აქვს ცენტრალური ავტორიტარული როლი კონსტიტუციის ფარგლებში; და საუდის არაბეთის ქვეკატეგორია, სადაც ისლამი წარმოდგენილია თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმის ფორმალური ძალაუფლების გარეშე.

80 იხ. პაბლო კასტილიო-ორტისი, *საკონსტიტუციო სასამართლოების ილიბერალური გამოყენება ევროპაში*, 15 European Constitutional Law Review, 2019 წ. 48-72, at 67.

გრემ ვოკერი, ტერმინს „არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი, იყენებს იმ კონსტიტუციური წარმონაქმნების მიმართ, „სადაც ადამიანები ჯგუფური იდენტობის გარკვეულ ასპექტებს უფრო მეტად აფასებენ, ვიდრე ინდივიდუალური არჩევანის ავტონომიას“⁸¹. ვოკერისათვის არალიბერალური, უფრო ადგილობრივი, ვიდრე უნივერსალური ღირებულებების მაგალითი ძირძველი მოსახლეობისთვის ჯგუფური უფლებების მულტიკულტურული გადაცემა და კვებეკის განსაკუთრებული საზოგადოებაა (distinct society). თუმცა, ვოკერი ასევე ახსენებს ისრაელის სახელმწიფოს, რომელიც თავის არამოქალაქე მაცხოვრებლებს სხვადასხვა თვალსაზრისით უცრუებს იმედს. მაგალითის სახით, იგი ასევე განიხილავს ამერიკელი აბორიგენების ტომებად ცხოვრებას აშშ-ში. ყველა ამ მოდელის საერთო ნიშანია ინდივიდუალური ავტონომიური უფლებების, როგორც უნივერსალიზმის გულუბრყვილო და ჰომოგენური ფორმის უარყოფა და ლიბერალური სახელმწიფოს, როგორც იძულების ფარული ფორმის, ეთნიკური და მორალური ნეიტრალიზმის გამოაშკარავება“⁸². ვოკერი თავის კონცეფციას ჩარლზ ჰოვარდ მაკილვანისეული კონსტიტუციონალიზმის გაგებაზე აფუძნებს, მისი 1940 წელს გამოცემული წიგნიდან⁸³. მაკილვანის თანახმად, ხელისუფლების კანონით შეზღუდვა აუცილებლად ლიბერალური არ არის, ვინაიდან ინდივიდთა უფლებები არაცენტრალიზებულია და არ არსებობს სახელმწიფო ორგანოს მიერ ღირებულებათა კონკურენტ სისტემებს შორის ნეიტრალური არბიტრის ფუნქციის შესრულების აუცილებლობა. უფრო თანამედროვე ავტორებს შორის, ვოკერი ეყრდნობა სტენლი ფიშის სკეპტიციზმს ყველა სახის ინდივიდუალურ უფლებასთან მიმართებით.

1987⁸⁴ და 1992⁸⁵ წლებით დათარიღებულ მის სკანდალურად ცნობილ სტატიებში, ფიში ამტკიცებდა: სწორედ იმის გამო, რომ ლიბერალიზმი თავის რაციონალურ პრინციპებს უყურებს როგორც ზებუნებრივსა და არაპარტიზანულს, „ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ დავასკვნათ და დავასკვნათ არაპარადოქსულად, რომ ლიბერალიზმი არ არსებობს“. ვოკერის თანახმად, არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმი ისტორიულად რომის რესპუბლიკის, შუა საუკუნეების ევროპის და ოსმალეთის იმპერიის მიღეთური სისტემის გარკვეულ ელემენტებში ჩანასახის სახით უკვე არსებობდა. უახლეს ისტორიაში, არალიბერალურ კონსტიტუციონალიზმს კანადაში ვხვდებით 1982 წელს მიღებულ უფლებათა და თავისუფლებათა ქარტიამდე. ამასთან, იგი ამტკიცებს, რომ ამერიკული უნივერსიტეტების კამპუსების მზარდი მულტიკულტურალისტური/ტოლერანტული პოლიტიკები, შესაძლოა, ჩაითვალოს არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმის ჩანასახოვან ვერსიად, ხოლო ამ პოლიტიკების მომხრე „პოლიტიკურად კორექტული“ მოაზროვნეები – „ინდივიდუალური უფლებების“ ცნების მოწინააღმდეგეებად.

ვოკერის კონცეფციის პრობლემა ისაა, რომ იგი ერთმანეთში ურევს კონსტიტუციონალიზმსა და კონსტიტუციას. თუკი უკანასკნელი ნამდვილად წინ უსწრებს განმანათლებლობას, პირველი,

81 გრემ ვოკერი, *არალიბერალური კონსტიტუციონალიზმის იდეა*, *Nomos*, ტომი. 39-ე, ეთნიკურობა და ჯგუფური უფლებები, 1997 წ. 154-184, at 155.

82 იქვე, 157.

83 ჩარლზ ჰოვარდ მაკილვანი, *კონსტიტუციონალიზმი, ანტიკური და თანამედროვე*, Cornell University Press, 1940 წ.

84 სტენლი ფიში, *ლიბერალიზმი არ არსებობს*, *Duke Law Journal*, დეკემბერი 1987 წ.

85 სტენლი ფიში, *სიტყვის თავისუფლება არ არსებობს და ეს კარგია*, *Boston Review* 17:1, 1992 წ.

ისევე როგორც ლიბერალიზმი – არა⁸⁶. კონსტიტუცია, როგორც არისტოტელეს ან ციცერონის მიერ განმარტებული საზოგადოებრივი წესრიგის ფორმა, არ მოითხოვდა ინდივიდუალური უფლებების ცნებას, მაშინ, როდესაც, თანამედროვე კონსტიტუციონალიზმი ამას მოითხოვს⁸⁷.

მაგალითად, მონტესკიე „კანონთა გონში“ ამტკიცებს, რომ ხელისუფლების დანაწილებაზე დაფუძნებული კონსტიტუციური სისტემა, აუცილებელია პოლიტიკური თავისუფლების დასაცავად და „ტირანული კანონების“ გაჩენისა და „კანონების ტირანულად აღსრულების“ თავიდან ასაცილებლად⁸⁸. ეს ნიშნავს, რომ „ბორკილებდადებული ძალაუფლება“, რომელიც ვოკერის თქმით, კონსტიტუციონალიზმის ქვაკუთხედი, თავისთავად მოიაზრებს გარანტირებულ ინდივიდუალურ უფლებებს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კონსტიტუციონალიზმის არამხოლოდ ანტილიბერალური და ილიბერალური მოდელები, არამედ არალიბერალური მოდელიც ოქსიმორონია.

B. „ილიბერალური კონსტიტუციონალიზმის“ ლეგიტიმაციის მცდელობები

1. მაჟორიტარული (ვესტმინსტერის) სისტემა

ფიდესის ილიბერალური კონსტიტუციის მომხრეები, მაგალითად, სამართლის პროფესორი და უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლოს წევრი, ბელა პოკოლი, ამტკიცებენ, რომ 2012 წლის შემდგომი კონსტიტუციური სისტემა ითვალისწინებს ვესტმინსტერის ტიპის საპარლამენტო სისტემას, რომელშიც „ყველაფერი გამარჯვებულს ერგება“ და სადაც ძალაუფლების ერთიანობის პრინციპი ყველა სხვას გადასწონის⁸⁹. თუმცა, უნგრეთის და, ანალოგიურად, პოლონეთის კონსტიტუციური სისტემები არ შეიძლება ჩაითვალოს მონისტუკურ დემოკრატიებად, რომლებისთვისაც დემოკრატიული გადაწყვეტილების მიღება ფუნდამენტურ უფლებებზე მაღლა დგას⁹⁰. სინამდვილეში, უნგრეთის ახალი კონსტიტუცია და

86 მე-19 საუკუნის ევროპული გაგებით, „კლასიკური ლიბერალიზმი“ გულისხმობს ინდივიდუალურ თავისუფლებას და თავისუფალ ბაზარს. იხ. ანდრაშ შაიო და რენატა უიცი „თავისუფლების კონსტიტუცია: შესავალი სამართლებრივ კონსტიტუციონალიზმში“, Oxford University Press, 2017 წ. 13.

87 კარლ ი. ფრიდრიხი, ერთ-ერთი ავტორი, რომელსაც ვოკერი ციტირებს, კონსტიტუციურ ხელისუფლებასა და დემოკრატიაზე დაწერილი თავისი ცნობილი ნაშრომის უახლეს გამოცემებში ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ კონსტიტუციონალიზმის ერთადერთი ფუნქცია „ინდივიდუალური უფლებების“ განხორციელებისას თითოეული ადამიანის დაცვაა. იხ. კარლ ი. ფრიდრიხი, *კონსტიტუციური ხელისუფლება და დემოკრატია: თეორია და პრაქტიკა ევროპასა და ამერიკაში, მე-4 გამოცემა*, Blaisdell, 1968 წ. 24, 7. ვოლტერ მერფი, კიდევ ერთი ავტორი, რომელსაც ვოკერი ციტირებს, აღმოსავლეთ ევროპაში დემოკრატიული გარდაქმნის მერე ასევე საუბრობდა „ინდივიდუალური თავისუფლების დაცვაზე“, როგორც კონსტიტუციონალიზმის უმაღლეს სამოქალაქო დანიშნულებაზე. შეადარ. ვოლტერ ფ. მერფი, „კონსტიტუციები, კონსტიტუციონალიზმი და დემოკრატია“, დაგლას გრინბერგის, სტენლი ნ. კატცის, მელანი ბეტ ოლივიეროს და სტივენ დ. უითლის რედაქტორობით, *კონსტიტუციონალიზმი და დემოკრატია: გარდაქმნა თანამედროვე სამყაროში*, Oxford University Press, 1993 წ.

88 მონტესკიე, *კანონთა გონი*, (მთარგმნელები და რედაქტორები ა.მ. კოლერი, ბ.ს. მილერი, ჰ.ს. სტოუნი, Cambridge University Press, 1999 წ. წიგნი XI. თავი მე-6, გვ.157. (ციტირებული გაბორ ატილა ტოტის მიერ, „ავტორიტარიზმის კონსტიტუციური მარკერები“ *Hague Journal on the Rule of Law*, გამოქვეყნდა ონლაინ: 2018 წლის 10 სექტემბერს).

89 ბელა პოკოლი, „Elismerés és kritika“ (აღიარება და კრიტიკა), *Magyar Nemzet*, 2011 წ. március 24.

90 ბრიუს აკერმანი ერთმანეთისაგან განასხვავებს დემოკრატის სამ მოდელს: მონისტურს, უფლებრივ ფუნდამენტალიზმს, სადაც ფუნდამენტური უფლებები გადაწყვეტილების მიღების დემოკრატიულ პროცესზე მორალურად უფრო მაღლა დგას და აწესებს შეზღუდვებს და მესამე, დუალისტურს, რომელიც ორ უკიდურესობას შორის ოქროს შუალედს პოულობს და

პოლონეთის კონსტიტუციური პრაქტიკა არ შეესაბამება მთავრობის არც ერთ იმ მოდელს, რომელიც ხელისუფლების დანაწილების პრინციპს ეფუძნება. სამთავრობო ფორმის უფრო ტრადიციული მოდელები საკანონმდებლო და აღმსრულებელ ხელისუფლებას შორის ურთიერთობას ემყარება. მაგალითად, არენდტ ლიპჰარტი, ერთმანეთისგან განასხვავებს დემოკრატიის მათორიტარულ (ვესტმინსტერის) და კონსენსუალურ მოდელებს. პირველის პროტოტიპი ბრიტანული სისტემაა, ხოლო მეორის – კონტინენტური ევროპის საპარლამენტო სისტემა და აშშ-ის საპრეზიდენტო სისტემა⁹¹.

ჯოვანი სარტორი პრეზიდენციალიზმისა და ნახევრად-პრეზიდენციალიზმის შესახებ საუბრობს, ისევე როგორც – პარლამენტარიზმის ორ ფორმაზე, კერძოდ გაერთიანებული სამეფოს საპრემიერო სისტემაზე, გერმანიის *Kanzlerdemokratie*-ზე და იტალიის სამთავრობო ასამბლეის მოდელზე⁹². ბრიუს აკერმანი, ვესტმინსტერის სისტემისა და აშშ-ის ხელისუფლების დანაწილების პრინციპზე აგებული სისტემის გარდა, იყენებს შეზღუდული პარლამენტარიზმის მოდელს, როგორც ხელისუფლების დანაწილების ახალ ფორმას, რომელიც ამერიკული სისტემის შემოღების პარალელურად აღმოცენდა გერმანიის, იტალიის, იაპონიის, ინდოეთის, კანადის, სამხრეთ აფრიკის და სხვა სახელმწიფოების მოდელების სასარგებლოდ, რომლებშიც ორივე: რეფერენდუმი და საკონსტიტუციო სასამართლო ზღუდავენ პარლამენტის ძალაუფლებას⁹³.

1990 წლიდან 2010 წლამდე, უნგრეთი, ხოლო 2015 წლამდე პოლონეთი, კონსენსუალურ და შეზღუდულ საპარლამენტო სისტემებს მიეკუთვნებოდნენ, რაც უფრო ახლოს იყო გერმანიის *Kanzlerdemokratie*-სთან. პოლონეთში რესპუბლიკის პრეზიდენტს უფრო არსებითი როლი ჰქონდა. თუმცა, 2011 წელს, უნგრეთის ფუნდამენტურმა კანონმა ინსტიტუციური კონსენსუსისა და მთავრობის უფლებამოსილების შეზღუდვის თითქმის ყველა შესაძლებლობა გააუქმა. მიუხედავად იმ ფაქტისა, რომ პოლონეთში „კანონი და სამართლიანობის“ მთავრობის საკანონმდებლო ცვლილებების წყალობით, სამთავრობო უმრავლესობას კონსტიტუციის შეცვლა არ შეუძლია, 1997 წლის კონსტიტუცია ფორმალური დოკუმენტი გახდა. ორივე ქვეყანაში, სისტემა გადავიდა აბსოლუტური საპარლამენტო სუვერენიტეტის მოდელზე, ვესტმინსტერის სამთავრობო სისტემის კულტურული შეზღუდვების გარეშე. აღარაფერია სათქმელი იმ ფაქტზე, რომ უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე, კონსტიტუციონალიზმის ტრადიციული ბრიტანული მოდელი ასევე რადიკალურად შეიცვალა კანადაში (1982 წელს), ახალ ზელანდიაში (1990 წელს), გაერთიანებულ სამეფოში (1998 წელს), ავსტრალიის ფედერალურ ტერიტორიაზე (2004 წელს) და ვიქტორიის შტატში (2006 წელს), მემარცხენე ცენტრისტული მთავრობების მიერ ადამიანის უფლებათა კანონმდებლობების შემოღებით, რასაც მემარჯვენე ცენტრისტული ოპოზიცია ეწინააღმდეგებოდა.

კონსტიტუციონალიზმის ტრადიციული, თანამეგობრობისეული მოდელისაგან განსხვავებით, თანამეგობრობის ახალ მოდელში, ადამიანის უფლებათა კოდიფიცირებული

უმრავლესობის მიერ გადაწყვეტილების მიღების პროცესს კონსტიტუციური გარანტიებით ზღუდავს. იხ. ბრიუს აკერმანი, „ჩვენ ადამიანები“ 6-16 (1992 წ.).

91 არენდტ ლიპჰარტი, „დემოკრატიის ნიმუშები, ხელისუფლების ფორმები და ფუნქციონირება ოცდათექვსმეტ ქვეყანაში“ (1999 წ.).

92 ჯოვანი სარტორი, შედარებითი კონსტიტუციური მშენებლობა (მე-2 გამოცემა, 1997 წ.).

93 ბრიუს აკერმანი, ხელისუფლების ახალი დანაწილება, 113 Harv. L. Rev. 633 (2000 წ.).

კანონებმა კანონმდებლობა შეზღუდა. თუმცა, საბოლოო სიტყვა ხელისუფლების პოლიტიკურად ანგარიშვალდებული შტოს ხელში დარჩა. ამ მხრივ, თანამეგობრობის ეს ახალი მოდელი განსხვავდება სასამართლოს უზენაეობის მიდგომისგან, რომელიც აშშ-ის ხელისუფლების დანაწილების მოდელს ახასიათებს და განსხვავდება ევროპის შეზღუდული საპარლამენტო მოდელისაგან. ყველაზე დიდი ცვლილება გაერთიანებულ სამეფოში განხორციელდა და ზოგიერთი „ვესტიმინსტერის მოდელის აღსასრულზეც“⁹⁴ ალაპარაკდა. შეუზღუდავი საპარლამენტო სუვერენიტეტის სისტემისაგან ყველაზე დიდ გადახრას სასამართლო ზედამხედველობის შემოღება წარმოადგენდა. სულ რაღაც ორ ათწლეულში, სარჩელები გაოთხმაგდა და 2000 წელს, როდესაც ადამიანის უფლებათა 1998 წლის აქტი ინგლისსა და უელსში ამოქმედდა, მათმა რაოდენობამ 3 400 შეადგინა⁹⁵. ადამიანის უფლებათა აქტის ზოგადი მოთხოვნით, მთლიანი კანონმდებლობა შესაბამისობაში უნდა იყოს ადამიანის უფლებათა ევროპულ კონვენციასთან. აღნიშნული არ აძლევს გაერთიანებული სამეფოს სასამართლოებს უფლებამოსილებას, უარყონ ან „არ გამოიყენონ“ კანონმდებლობა, ან მიიღონ ახალი კანონი. ამის ნაცვლად, თუ კანონმდებლობა კონვენციის უფლებებთან შეუსაბამოდ ჩაითვლება, ზემდგომ სასამართლოებს შეუძლიათ, დასახელებული აქტის 4.2 მუხლის საფუძველზე, შეუსაბამობის განაცხადი გააკეთონ. ამის შემდეგ, მთავრობა და პარლამენტი იღებენ გადაწყვეტილებას შემდგომი ნაბიჯების შესახებ. ამ თვალსაზრისით, გაერთიანებული სამეფოს პარლამენტის სუვერენიტეტი შენარჩუნებულია. ზოგი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ მართალია, სამართლებრივი თვალსაზრისით, პარლამენტი, შესაძლოა, მართლაც იყოს სუვერენული, თუმცა, კონსტიტუციური პრაქტიკის თვალსაზრისით, მას მნიშვნელოვანი ძალაუფლება სასამართლოსთვის აქვს გადაცემული⁹⁶.

სხვები უფრო შორსაც მიდიან და ამტკიცებენ, რომ მართალია, ადამიანის უფლებათა 1998 წლის აქტის მიზანს ადამიანის უფლებათა დაცვის საკითხის პარლამენტის სუვერენიტეტთან ჰარმონიზება წარმოადგენდა, თუმცა, სინამდვილეში, დოკუმენტი წარმოადგენს აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლების მიერ სასამართლოსთვის პოლიტიკური ძალაუფლების უპრეცედენტო გადაცემას⁹⁷.

თანამეგობრობის უკვე ნახსნებ ქვეყნებთან ერთად, მსგავსი ახალი მოდელი ისრაელშიც გაჩნდა, სადაც „პროფესიული საქმიანობის შესახებ“ ძირითადი კანონი, რომელიც 1994 წელს ხელახლა ამოქმედდა, შეიცავს „საგამონაკლისო დებულებას“, ისევე როგორც კანადის შესაბამისი კანონი. თანამეგობრობის კონსტიტუციონალიზმის ახალი მოდელი ეფუძნება სასამართლო ხელისუფლებასა და პარლამენტს შორის დიალოგს. ამ ახალი ტენდენციებისგან განსხვავებით, უნგრეთისა და პოლონეთის კონსტიტუციურ სისტემაში, საპარლამენტო უმრავლესობა არამხოლოდ წყვეტს უკლებლივ ყველა საკითხს დიალოგის გარეშე, არამედ

94 შეადარ. ფილიპ ნორტონი, *ერთპიროვნული მმართველობა*, Parliamentary Affairs, 2003 წლის ოქტომბერი, 544.

95 იხ. დევიდ ჯაჯი, *რა ბედი ეწია საპარლამენტო დემოკრატიას გაერთიანებულ სამეფოში*, Parliamentary Affairs, 2004 წლის ივლისი, 691.

96 შეადარ. კიტ დ. ევინგი, *ადამიანის უფლებათა აქტი და საპარლამენტო დემოკრატია*, 62 Modern L. Rev. 79, 92 (1999 წ.).

97 იხ. მეთიუ ფლინდერსი, *ბალანსის ცვლილება? პარლამენტი, აღმასრულებელი ხელისუფლება და ბრიტანეთის კონსტიტუცია*, Political Studies, 2002 წლის მარტი, 62.

პრაქტიკულად არც არსებობს პარტნიორი ასეთი დიალოგისათვის, ვინაიდან როგორც საერთო სასამართლოების ისე საკონსტიტუციო სასამართლოს დამოუკიდებლობა მოსპობილია.

2. პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმი

სრულიად წარმოუდგენელი და ხაზგასმელია, როგორ ცდილობენ ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ილიბერალი ავტორიტარები თავისი ქმედებების ლეგიტიმაციას კონსტიტუციური ცვლილებების მიმართ, მათი მიდგომის პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმით გამართლებით. ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ილიბერალების მთავარი არგუმენტი, რომლითაც მათი კონსტიტუციური პროექტების დაცვას ცდილობენ, ემყარება მათ პრეტენზიას პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმზე, რომელიც უპირატესობას საპარლამენტო მმართველობასა და სუსტ სასამართლო ზედამხედველობას ანიჭებს. უფრო ნათლად რომ ითქვას, მიუხედავად ზოგი აკადემიკოსის მცდელობისა, პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმის კონცეფცია ილიბერალიზმის დასაცავად გამოიყენონ, რესპუბლიკის ფილოსოფიაზე დაყრდნობით, პოპულისტურად არ მივიჩნევ პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმს, ან სხვა კონცეფციებს, რომლებიც უარყოფენ ძლიერ სასამართლო ზედამხედველობას ან ზოგადად სასამართლო ზედამხედველობას⁹⁸. ზოგიერთი მკვლევარი და საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლე როგორც უნგრეთში, ასევე პოლონეთში, ცდილობდა, ახალი კონსტიტუციური სისტემა განემართა, როგორც გადასვლა სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმიდან პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმზე. ჩემი აზრით, ეს ინტერპრეტაციები უბრალოდ სასამართლო ზედამხედველობის ფუნქციის გაუქმების ლეგიტიმაციის მცდელობაა.

პოლონეთის საკონსტიტუციო ტრიბუნალის ერთ-ერთი „მარიონეტი მოსამართლე“ აწ გარდაცვლილი ლეხ მორავსკი, ხაზგასმით აღნიშნავდა რესპუბლიკის ტრადიციებს, რომლებიც უნგრეთსა და პოლონეთშიც სახეზე იყო და ახსენებდა მაიკლ სანდელის, ფილიპ პეტიტის და ქვენტინ სკინერის სახელებს⁹⁹. ასევე, საკონსტიტუციო სამართლის პროფესორმა ადამ ცარნოტამ, ცვლილებების აუცილებლობა იმ არგუმენტით ახსნა, რომ „სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმმა კონსტიტუციასა და მოქალაქეებს შორის გაუცხოება გამოიწვია... უგულვებელყოფილი მოქალაქეების ადგილი იურისტებმა დაიკავეს“¹⁰⁰. ის სიამაყით აღიარებს, რომ მმართველმა პარტიამ „კანონი და სამართლიანობა“ დანიშნა ისეთი მოსამართლეები, რომლებიც მის მსოფლმხედველობას იზიარებენ, რაც ჩარნოტას აზრით, ეფუძნება „საკონსტიტუციო ზედამხედველობასთან დაკავშირებით პარლამენტის უზენაესობის პრინციპს და სასამართლოს შემზღვევადი როლის მიღებას, ნაცვლად სასამართლო აქტივიზმისა, რაც ადრე ნორმად ითვლებოდა“¹⁰¹. ცარნოტა პოლონეთსა და ცენტრალური და აღმოსავლეთ

98 საპირისპირო მოსაზრებისთვის იხ. ლუსია კორსო, რა კავშირშია პოპულიზმი კონსტიტუციურ სამართალთან? პოპულისტური კონსტიტუციონალიზმის და მისი თეორიების განხილვა., Rivista di filosofia del Diritto 443 (2014 წ.).

99 ლეხ მორავსკი, „კრიტიკული პასუხი“, Verfassungsblog, 2017 წლის 3 ივნისი.

100 ადამ ცარნოტა, საკონსტიტუციო ტრიბუნალი, Verfassungsblog, 2017 წლის 3 ივნისი.

101 იქვე.

ევროპის რამდენიმე სხვა ქვეყანაში არსებულ კონსტიტუციურ კრიზისს განმარტავს, როგორც „კონსტიტუციის სერიოზულად აღქმისა და მისი, მოქალაქეებისთვის დაბრუნების მცდელობას“¹⁰², რასაც იგი პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმის განხორციელებად მიიჩნევს.

იშტვან სტუმპფი, უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლე, რომლის კანდიდატურაც ფიდესმა ოპოზიციურ პარტიებთან ყოველგვარი კონსულტაციის გარეშე 2010 წელს ახალი მთავრობის გამარჯვებისთანავე წარადგინა და რომელიც ექსკლუზიურად სამთავრობოპარტიების ხმებითაირჩიეს, თავის წიგნში უფრო ძლიერ სახელმწიფოზე საუბრობდა და ცვლილებებს პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმის გაძლიერებას ეძახდა¹⁰³. აღსანიშნავია, რომ ამჟამინდელი საკონსტიტუციო სასამართლოს კიდევ ორი სხვა წევრი, სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმის წინააღმდეგ ილაშქრებს და „სასამართლო ხელისუფლების დიქტატურას“¹⁰⁴ ან „იურისტოკრატიას“¹⁰⁵ უწოდებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში, ატილა ვინცზე ამტკიცება, რომ საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება ფუნდამენტური კანონის მეოთხე შესწორების მიღების შესახებ, რომელმაც სხვა საკითხებთან ერთად, ახალი კონსტიტუციის მიღებამდე არსებული სასამართლოს მთლიანი პრაქტიკა ძალდაკარგულად სცნო, სამართლებრივ კონსტიტუციონალიზმზე პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმის გამარჯვების ნიშანი იყო¹⁰⁶. ისინიც კი, ვინც კალმან პოცზას, გაბორ დობოსს და ატილა გიულაის ეთანხმებიან და აღიარებენ, რომ სასამართლო არ წასულა კონფრონტაციაზე კანონმდებელთან და მთავრობასთან, ამ ქმედებას განმარტავენ, როგორც ხელსუფლების დანაწილების სისტემაში განსაკუთრებულ მიდგომას, რომელსაც ყველაზე კარგად აღწერს ტერმინი პარტნიორობა საკონსტიტუციო დიალოგში¹⁰⁷.

რიჩარდ ბელამის, ჯერემი ვოლდრონის, ახილ ამარის, სენდი ლევინსონისა და მარკ ტაშნეტის მსგავსი პოლიტიკური კონსტიტუციონალისტები, რომლებიც თავადაც მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან, ხაზს უსვამენ არჩევითი ხელისუფლების ძალაუფლებას სასამართლოებთან მიმართებით, კონსტიტუციის აღსრულებისა და დაცვის თვალსაზრისით. თუმცა, არცერთი მათგანი არ უარყოფს კონსტიტუციური დემოკრატიის ძირითად პრინციპებს, როგორც ამას „ილიბერალი“ პოპულისტ-კონსტიტუციონალისტები აკეთებენ. რიჩარდ დ. პარკერიც კი, რომელმაც „კონსტიტუციონალურ-პოპულისტური მანიფესტი“ გამოაქვეყნა, კონსტიტუციონალური კანონმდებლობის მთავარ, საბაზისო იდეას სურდა შეწინააღმდეგებოდა, რომლის თანახმადაც, „კონსტიტუციური შეზღუდვა საზოგადოებრივ ძალაუფლებაზე დემოკრატიის პირობებში მიზნად ისახავს პოპულარული

102 იქვე.

103 იხ. იშტვან სტუმპფი, Erős Állam – Alkotmányos Korlátok [ძლიერი სახელმწიფო – საკონსტიტუციო შეზღუდვები] 244-249 (2014 წ.).

104 იხ. ანდრაშ უ. ვარგა, *იდეალიდან კერპამდე? კანონის უზენაესობის კონცეფცია*, Dialóg Campus, ბუდაპეშტი, 2019 წ. 16.

105 ბელა პოკოლი, *იურისტოკრატიული სახელმწიფო: მისი გამარჯვება და დამორჩილების შესაძლებლობა*, Dialóg Campus, ბუდაპეშტი, 2017 წ.

106 ატილა ვინცზე, *Az Alkotmánybíróság határozata az Alaptörvény negyedik módosításáról: az alkotmánymódosítás alkotmánybírósági kontrollja* [საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება ფუნდამენტური კანონის მე-4 შესწორებაზე: კონსტიტუციური ცვლილებების საკონსტიტუციო მიმოხილვა], Jogesetek Magyarazata 3, 12 (2013 წ.).

107 იხ. კ. პოცზა – გ.დობოსი – ა.გიულაი, *„უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლო: კონსტრუქციული პარტნიორი კონსტიტუციურ დიალოგში“*, კ. პოცზა (რედაქტორი), საკონსტიტუციო პოლიტიკა და სასამართლო ხელისუფლება. გადაწყვეტილების მიღების პროცესი ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, Routledge, 2018 წ. თავი მე-5.

პოლიტიკური ენერჯის გავრცელების შეზღუდვას ან მის დამორჩილებას, ნაცვლად მასზე ზრუნვისა, მისი გამოცოცხლებისა და გავრცელებისა¹⁰⁸. აღნიშნულის მსგავსად, მათ, ვინც კონსტიტუციონალიზმის ახალ მოდელს აღწერენ სასამართლოებისა და კანონმდებლის ძალთა შეფარდებით, რომელთაგან ამ უკანასკნელს ეკუთვნის საბოლოო სიტყვა, არაფერი აქვთ საერთო ილიბერალურ კონსტიტუციონალიზმთან¹⁰⁹. ეს მკვლევარები ხვდებიან, რომ საპარლამენტო სუვერენიტეტი, შესაძლოა, მეტად შეზღუდული იყოს, როგორც სამართლებრივად, ისე პოლიტიკურად და რომ უკანასკნელ ათწლეულებში სულ უფრო და უფრო იზღუდება ტრადიციული კონსტიტუციური ძალაუფლების (*pouvoir constituant*) განხორციელების შესაძლებლობა, რომელიც სათავეშივე შეუზღუდავი „ხალხის ნების“ სახით ჩაისახა, მაშინაც კი, როდესაც საუბარია რეჟიმის ცვლილებაზე ან არსებითად და ფორმალურად ახალი კონსტიტუციური წყობის დამყარებაზე¹¹⁰. როგორც უნგრული, ისე პოლონური საკონსტიტუციო მიმოხილვის დანარჩენ ნაწილს არაფერი აქვს საერთო ნებისმიერი ტიპის პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმთან ან სუსტი სასამართლო ზედამხედველობის მიდგომასთან, რომლებიც ხელისუფლების დანაწილების სრულიად განსხვავებულ მოდელს წარმოადგენენ. ავტორიტარული უნგრეთისა და პოლონეთის კონსტიტუციონალიზმის ყალბ სისტემაში საერთოდ არ მოიძებნება ადგილი ხელისუფლების დანაწილების პრინციპისთვის.

თამას გიორფის თეორიის თანახმად, არსებობს სუსტი სასამართლო ზედამხედველობის სამი განსხვავებული ფორმა: თითოეულ მათგანს აკლია ძლიერი საკონსტიტუციო ზედამხედველობის განმსაზღვრელი მახასიათებლები, თუმცა ყველა მათგანი მიისწრაფვის დემოკრატიასა და ადამიანის უფლებების დაცვას შორის ისეთი ბალანსისაკენ, რომელიც განსხვავდება ძლიერი სასამართლო ზედამხედველობის „ახალი კონსტიტუციონალიზმით“

108 თომას მანის რომანის „მარიო და ჯადოქარი“ (1929 წ.) ანალიზისას, პარკერი დღევანდელბასთან დაკავშირებით შემდეგ დასკვნას აკეთებს: „მთავარია ვიყოთ აქტიურები და თავად მივიღოთ მონაწილეობა პოლიტიკურ ცხოვრებაში, არა სხვებისთვის ზემოდან, „ამაღლებული პედესტალიდან“ ყურებით, არამედ სხვა ჩვეულებრივ ადამიანებთან ერთ სიმაღლეზე დგომით.“ რიჩარდ დ. პარკერი, „აქ ადამიანები მართავენ“: კონსტიტუციონალურ-პოპულისტური მანიფესტი, 27 Valparaiso Univ. L. Rev. 583, 531-584 (1993 წ.). მსგავს გზავნილს შეიცავს კოლუმბიის უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა მიმართულების პროფესორის, კონსერვატივ-ლიბერალის მარკ ლილას ინტერვიუ, რომელმაც დონალდ ტრამპის მიერ საპარლამენტო არჩევნებში გამარჯვებიდან მეორე დღეს განაცხადა: „ბოლო საპრეზიდენტო არჩევნიდან და მისი საშინელი შედეგიდან მიღებული ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გაკვეთილი არის ის, რომ იდენტობის ლიბერალიზმის ხანა უნდა დასრულდეს.“ მარკ ლილა, *იდენტობის ლიბერალიზმის დასასრული*. The New York Times, 2016 წლის 18 ნოემბერი. მოგვიანებით, პრეზიდენტის პოპულიზმის წინააღმდეგ ყველაზე ეფექტური მექანიზმების შესახებ ინტერვიუს მიცემისას, ლილამ ხაზგასმით აღნიშნა, თუ რამდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ოპონენტებს გაერთიანების გზა მოეძებნათ: „ჩვენ უნდა დავასრულოთ განსხვავებებზე საუბარი, რათა დავიცვათ ის, რაც ჩვენ ყველას გაერთიანებს.“ დევიდ რემნიკი, *საუბარი მარკ ლილასთან იდენტობის პოლიტიკასთან დაკავშირებით მისი კრიტიკის შესახებ*, The New Yorker, 2017 წლის 25 აგვისტო.

109 იხილეთ, სტეფან გარდბაუმის „თანამეგობრობის კონსტიტუციონალიზმის მოდელი. თეორია და პრაქტიკა“ (2013 წ.) – ახალი მოდელის შესახებ. ასევე, ეს მოდელი ცნობილია სხვა სახელწოდებებით: „სასამართლო ზედამხედველობის სუსტი ფორმა“ (მარკ ტაშნეტი, *სასამართლო ზედამხედველობის ალტერნატიული ფორმები*, 101 Michigan L. Rev. 2781 (2003 წ.); „სუსტი სასამართლო ზედამხედველობა“ (ჯერემი ვოლდრონი, *სასამართლო ზედამხედველობის წინააღმდეგ არგუმენტის მთავარი არსი*, 115 Yale L. J. 1348 (2006 წ.)); „ადამიანთა უფლებების შესახებ აშშ-ის საკონსტიტუციო ცვლილებების საპარლამენტო მოდელი“ (ჯანეტ ჰიბერტი, *ადამიანთა უფლებების შესახებ აშშ-ის საკონსტიტუციო ცვლილებების საპარლამენტო მოდელი. ალტერნატიული მოდელი?* 69 Modern L. Rev. 7 (2006 წ.); „დემოკრატიული დიალოგის მოდელი“ (ალისონ ლ. იანგი, *საპარლამენტო სუვერენიტეტი და კანონი ადამიანთა უფლებების შესახებ* (2009 წ.); „დიალოგური სასამართლო ზედამხედველობა“ (კენტ როუზი, *დიალოგური სასამართლო ზედამხედველობა და მისი კრიტიკოსები*, უზენაესი სასამართლოს 23-ე საკანონმდებლო მიმოხილვა, მე-2 სერია, 49 (2004 წ.); „კოლაბორაციული კონსტიტუცია“ (აილინ კავანა, *მონაწილეობა და სასამართლო ზედამხედველობა: პასუხი ჯერემი ვალდრონს*, 22 კანონი და ფილოსოფია 451 (2003 წ.); ან „დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმი“ (რობერტ პოსტი – რევა სიგელი, *დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმი*, ვაით ფეიფერი, <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/white-pages/democratic-constitutionalism>).

110 კარლო ფუსარო და დონ ოლივერი, *საკონსტიტუციო ცვლილებების თეორიისაკენ*, როგორ იცვლება კონსტიტუციები – შედარებითი კვლევა (დონ ოლივერი და კარლო ფუსარო, 2011 წ.)

დადგენილი ბალანსისაგან¹¹¹. უპირველეს ყოვლისა, სასამართლო ზედამხედველობა შეზღუდულია, თუ კონსტიტუციაში არასაკმარისადაა განსაზღვრული ადამიანის უფლებები და მათი განხორციელების მექანიზმები, როგორც ეს ავსტრალიის შემთხვევაში ხდება. გარდა ამისა, სასამართლო ზედამხედველობა დეფერენტულია, თუ სასამართლოები, როგორც წესი, ითვალისწინებენ არჩევითი ხელისუფლების მოსაზრებებს, როგორც ეს სკანდინავიურ საკონსტიტუციო სისტემებში ხდება, ან კონსტიტუციით მოეთხოვებათ მათი მოსაზრების გათვალისწინება, მაგალითად, შვედეთსა და ფინეთში. დაბოლოს, რაც სავარაუდოდ ყველაზე მნიშვნელოვანია, არსებობს სასამართლო ზედამხედველობის თანამეგობრობის მოდელი, სადაც სასამართლოები უფლებამოსილნი არიან, გადახედონ კანონმდებლობას, თუმცა კანონმდებელს აქვს შესაძლებლობა, გააუქმოს ან უგულებელყოს სასამართლოს გადაწყვეტილებები¹¹².

ჩემი აზრით, არც პოლონური და არც უნგრული მოდელი არ ექცევა სუსტი სასამართლო ზედამხედველობის რომელიმე ზემოთ განხილულ მიდგომაში, რადგან არცერთი მათგანი მიზნად არ ისახავს დემოკრატიასა და ადამიანთა ძირითადი უფლებების დაცვაში ბალანსის მიღწევას. საკონსტიტუციო სასამართლოების ძალაუფლების შესუსტება, უნგრეთში, 2010 წელს, საპარლამენტო არჩევნებში ცენტრისტი-მემარჯვენე „ფიდესის“ დიდი უპირატესობით გამარჯვების შემდეგ დაიწყო. დაახლოებით იმავე პერიოდში, უნგრეთში განვითარებულ ცვლილებებს გამოხმაურება მოჰყვა საკონსტიტუციო ზედამხედველობის შესუსტების ნაკლებად წარმატებული, მსგავსი მცდელობების სახით აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის სხვა ქვეყნებში. 2012 წლის ზაფხულში, რუმინეთი კონსტიტუციური კრიზისის წინაშე იდგა, სადაც მმართველმა სოციალისტებმა სცადეს, გაენადგურებინათ როგორც საკონსტიტუციო სასამართლო, ასევე პრეზიდენტის ინსტიტუტი. თუმცა, ევროკავშირმა შეძლო, უფრო ძლიერი გავლენის მოხდენა იქ განვითარებულ მოვლენებზე¹¹³. 2014 წლიდან, კონსტიტუციური კრიზისი მიმდინარეობდა სლოვაკეთშიც, სადაც საკონსტიტუციო სასამართლო ორი, ხოლო 2016 წლის თებერვლიდან – სამი მოსამართლის გარეშე მუშაობდა, რადგან რესპუბლიკის პრეზიდენტი უარს აცხადებდა ამ ვაკანსიების შევსებაზე¹¹⁴. თუმცა, საკონსტიტუციო ზედამხედველობის მოშლის თვალსაზრისით, უნგრული მოდელის ყველაზე წარმატებული მიმდევარი, პოლონეთში, იაროსლავ კაჩინსკის მმართველი პარტია (კანონი და სამართლიანობა) და მისი მთავრობა აღმოჩნდა. 2015 წლის პოლონეთის საპარლამენტო არჩევნების შემდგომ, კანონისა და სამართლიანობის პარტიამ, (PiS) ვიქტორ ორბანის სამოქმედო ტაქტიკა გამოიყენა და პროცესი საკონსტიტუციო ტრიბუნალის გაუქმებით დაიწყო¹¹⁵. თუმცა, ამ მცდელობებს არაფერი აქვთ საერთო პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმთან; ნაწილობრივ იმიტომ, რომ ისინი ეჭვქვეშ არ აყენებენ საკონსტიტუციო სასამართლოების უნარს, გააუქმონ პარლამენტის მიერ მიღებული კანონმდებლობა, ხოლო ნაწილობრივ იმ მიზეზით, რომ ისინი

111 იხილეთ, თამაშ გიორგი „კონსტიტუციონალიზმის წინააღმდეგ“ (2016 წ.)

112 იხილეთ, გარდბაუმი, *supra* შენიშვნა 62.

113 რუმინული კრიზისის შესახებ, იხილეთ, ვლად პერჯუ, *რუმინეთის ორმაგი აღმასრულებელი ხელისუფლება და 2012 წლის კონსტიტუციური კრიზისი*, 13 *Int'l J. of Constitutional L.* 246–278 (2015 წ.); ზოგრან იანცუ, *ხელისუფლების დანაწილება და კანონის უზენაესობა რუმინეთში: კონცეფციებისა და კონტექსტების კრიზისი*, გამოცემა „Constitutional Crisis In The European Constitutional Area“ 153 (არმინ ვონ ზოგდანისა და პალ სონევენდის ცვლილებებით, 2015 წ.).

114 თომას ლალიკი, *კონსტიტუციური კრიზისი სლოვაკეთში: გადაწყვეტამდე ჯერ კიდევ დიდი გზა გასავლელი*, ICONect, 2016 წლის 5 აგვისტო. <http://www.iconnectblog.com/2016/08/constitutional-court-crisis-in-slovakia-still-far-away-from-resolution/>.

115 იგივე ტაქტიკა რეგიონს მიღმაც იქნა გამოყენებული – თურქეთში ერდოღანის მიერ და ვენესუელაში ჩავესის მიერ.

არ ემყარებიან პოლიტიკური ანგარიშგებისა და ძალაუფლების კონტროლის მექანიზმებს¹¹⁶. ამასთან, როგორც ცარნოტა ამტკიცებს, პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმი ხაზს უსვამს საკანონმდებლო ხელისუფლების ძალაუფლებას სასამართლოზე და არა მოქალაქეების პირდაპირ როლს. საკონსტიტუციო ზედამხედველობის ამგვარი მოშლა ასევე ვერ განიხილება, როგორც საუკეთესო მართლმართლული პროექტი¹¹⁷.

3. კონსტიტუციური იდენტობა

დასაწყისშივე, ვიქტორ ორბანის მთავრობა ეროვნული სუვერენიტეტით ამართლებდა თავის შეუსაბამობას ლიბერალ-დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმის პრინციპებთან, რომლებიც ასევე გათვალისწინებულია ევროკავშირის შესახებ შეთანხმების მე-2 მუხლით¹¹⁸. ბოლო პერიოდში, ევროკავშირის მიერ ლტოლვილთა კრიზისის მოგვარების მცდელობების საპასუხოდ, უნგრეთის მთავრობა აქტიურად აპელირებდა იმ არგუმენტზე, რომ ქვეყნის კონსტიტუციური იდენტობა გარანტირებულია ევროკავშირის შესახებ შეთანხმების მე-4 მუხლის მე-2 ნაწილით.

ზოგიერთი დრაკონული საკანონმდებლო ზომის მიღების შემდგომ, მთავრობამ წამოიწყო კამპანია ევროკავშირის ლტოლვილების გადაადგილების გეგმის წინააღმდეგ. ამ

116 პოლიტიკური კონსტიტუციონალიზმის ეს მოთხოვნა იხილეთ პაბლო კასტილო-ორტიზის ნაშრომში *საკონსტიტუციო სასამართლოების ძალაუფლების ილიბერალური გამოყენება ევროპაში*, მე-15 ევროპული საკონსტიტუციო სამართლის მიმოხილვა, 2019 წ. 48-72, at 64.

117 როგორც ვიქტორ სადურსკი მართებულად აღნიშნავს, პოლონეთის მმართველმა პარტიამ (კანონისა და სამართლიანობის პარტია) ამომრჩეველთა 18%-ის მხარდაჭერა მოიპოვა. იხილეთ, ვიქტორ სადურსკის ნაშრომი *პოლონეთის საკონსტიტუციო რღვევა*, Oxford University Press, 2019 წ. 1.

118 უნგრეთის მთავრობის პირველი რეაქცია ევროპარლამენტის 2013 წლის 3 ივლისის ე.წ. „ტავარების ანგარიშზე“ უნგრეთის კონსტიტუციასთან დაკავშირებული სიტუაციის შესახებ (<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-2013-0229&language=EN>) იყო არა მზაობა ანგარიშში მოცემული რეკომენდაციების გათვალისწინებაზე, არამედ მათი მკაცრი უარყოფა. ევროპარლამენტის მიერ პლენარულ სხდომაზე აღნიშნული ანგარიშის მიღებიდან 2 დღის შემდეგ, უნგრეთის პარლამენტმა მიიღო რეზოლუცია N 69/2013 „უნგრეთისადმი თანაბარი მოპყრობის შესახებ“. დოკუმენტი დაწერილია პირველ მრავლობით პირში, როგორც ანტიევროპული მანიფესტი ყველა უნგრელის სახელით: „ჩვენ, უნგრელებს, აღარ გვინდა ევროპა, სადაც თავისუფლება შეზღუდულია. ევროპა, სადაც ძლიერი ბოროტად იყენებენ ძალაუფლებას, სადაც ეროვნული სუვერენიტეტი ირღვევა და სადაც სუსტები ვალდებულნი არიან პატივი სცენ ძლიერთ. ჩვენ საკმარისად ვიწვინეთ დიქტატურა რკინის ფარდის მიღმა გატარებული 40 წლის განმავლობაში“. რეზოლუციაში ნათქვამია, რომ ევროპარლამენტმა გადაამეტა თავის იურისდიქციას ამ ანგარიშის მიღებით და ისეთი ინსტიტუტების შექმნით, რომლებიც არღვევენ ევროკავშირის შესახებ შეთანხმებით გარანტირებულ უნგრეთის სუვერენიტეტს. რეზოლუციის ტექსტში ასევე ხაზგასმულია, რომ ძალაუფლების ამგვარი გადაამეტების უკან გარკვეული ბიზნეს-ინტერესები იდგა, რომლებიც უნგრეთის მთავრობამ დაარღვია ოჯახებისთვის ელექტროენერჯის საფასურის შემცირებით. ამ გადაწყვეტილებას, შეეძლო დაეზიანებინა ბევრი ევროპული კომპანიის ინტერესი, რომლებიც წლების განმავლობაში იღებდნენ დამატებით მოგებას უნგრეთში მათი მონოპოლიის ხარჯზე. დასკვნაში, უნგრეთის პარლამენტი მოუწოდებდა უნგრეთის მთავრობას „არ დაეზიანებოდა ევროკავშირის წინეს, არ დაეშვა ფუნდამენტურ შეთანხმებაში გარანტირებული ეროვნული უფლებების დარღვევა და გაეგრძელებინა უნგრეთის ოჯახებისთვის ცხოვრების გაუმჯობესების პოლიტიკა“. ეს სიტყვები კარგად ასახავს ორბანის მთავრობის „ეროვნული თავისუფლების“ ხედვას, რომელიც ხაზს უსვამს სახელმწიფოს (ან ერის) თავისუფლებას განსაზღვროს საკუთარი კანონები: „სწორედ ამიტომ თავად ვწერთ ჩვენს კონსტიტუციას... და არაფერში გვჭირდება თვითნებური დახმარება უცხო პირებისგან, რომლებიც მუდმივად ცდილობენ მოგვცენ მიმართულება... უნგრეთი საკუთარი ღერძის ირგვლივ უნდა ბრუნავდეს.“ (ორბანის სიტყვით გამოსვლის ორიგინალი, უნგრულენოვანი ტექსტისთვის სახელწოდებით „Nem leszünk gyarmat!“ [ჩვენ აღარასდროს ვიქნებით კოლონია!] იხილეთ ბმული < http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/nem_leszunk_gyarmat_>. ორბანის სიტყვის ამონარიდების ინგლისურენოვანი თარგმანი ხელმისაწვდომი გახადეს უნგრეთის ოფიციალურმა პირებმა; იხ., მაგ. Financial Times: Brussels Blog, 2012 წლის 16 მარტი, შემდეგ ბმულზე: <<http://blogs.ft.com/brusselsblog/2012/03/the-eu-soviet-barroso-takes-on-hungarys-orban/?catid=147&SID=google#axzz1qDsigFtC>>).

მიმართულებით, პირველი ნაბიჯი იყო მთავრობის მიერ ინიცირებული რეფერენდუმი. 2016 წლის 2 ოქტომბერს, უნგრელმა ამომრჩევლებმა მონაწილეობა მიიღეს რეფერენდუმში, რომლითაც ერთადერთი კითხვა დაისვა: „გსურთ თუ არა, მისცეთ ევროკავშირს არაუნგრელი მოქალაქეების უნგრეთში გადმოყვანის მანდატი ეროვნული ასამბლეის თანხმობის გარეშე?“ მიუხედავად იმისა, რომ ხმის მიმცემთა 92% და ყველა ვალიდური ხმის 98% დაეთანხმა მთავრობას და უარით უპასუხა დასმულ შეკითხვას (გაუქმებული ბიულეტენები 6% შეადგენდა), რეფერენდუმის შედეგები მაინც გაუქმებულად გამოცხადდა, რადგან ამომრჩეველთა აქტივობა დაახლოებით 40% შეადგენდა, ნაცვლად სავალდებულო 50%.

შემდგომ მცდელობას წარმოადგენდა პრემიერ-მინისტრ ორბანის მიერ ინიცირებული მეშვიდე ცვლილება, რომელიც „ყველა სახელმწიფო უწყებას გახდიდა პასუხისმგებელს უნგრეთის კონსტიტუციური იდენტობის დაცვაზე“. ცვლილების კანონპროექტის ყველაზე მნიშვნელოვანი დებულება ასე იკითხება: „არცერთ უცხო ხალხს/მოსახლეობას არ შეუძლია უნგრეთში დასახლება.“ ვინაიდან სამთავრობო კოალიციამ ორმესამედიანი უმრავლესობა დაკარგა, მიუხედავად იმისა, რომ პარლამენტის მათმა მომხრე ყველა წევრმა შემოთავაზებული ცვლილების სასარგებლოდ მისცა ხმა, კანონპროექტი მაინც ჩავარდა, რადგან საჭირო უმრავლესობის მისაღწევად ორი ხმა დააკლდა. მეორე წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ, საკონსტიტუციო სასამართლომ, რომელიც მთავრობის ინტერესების ერთგული იყო, გადაარჩინა ორბანის კონსტიტუციური იდენტობის პრაქტიკა მიგრაციის შესახებ მისი პოლიტიკების დაცვის გზით. სასამართლომ ორბანის ერთგული მხარდამჭერის, ადამიანის ფუნდამენტურ უფლებათა კომისრის მიერ ერთი წლით ადრე, რეფერენდუმის ჩატარებამდე წარდგენილი პეტიციის განხილვა განაახლა. თავის შუამდგომლობაში, კომისარი სთხოვდა სასამართლოს, დაედგინა ფუნდამენტური კანონის აბსტრაქტული ინტერპრეტაცია საბჭოს 2015 წლის 22 სექტემბრის გადაწყვეტილებასთან (N 2015/1601) დაკავშირებით.

თავის გადაწყვეტილებაში, საკონსტიტუციო სასამართლომ დაადგინა, რომ „უნგრეთის კონსტიტუციური თვითიდენტობა ფუნდამენტური ღირებულებაა, რომელიც არ შექმნილა ფუნდამენტური კანონით – ფუნდამენტური კანონი უბრალოდ აღიარებს მას. შესაბამისად, საერთაშორისო შეთანხმების საფუძველზე კონსტიტუციური იდენტობის უარყოფა შეუძლებელია“¹¹⁹. აქედან გამომდინარე, სასამართლო ამტკიცებდა, რომ „კონსტიტუციური იდენტობის დაცვა კვლავ საკონსტიტუციო სასამართლოს მოვალეობად უნდა დარჩეს იმდენად, რამდენადაც, უნგრეთი სუვერენული სახელმწიფოა“¹²⁰. კონსტიტუციური იდენტობის ამგვარი ბოროტად გამოყენება, მიზნად ისახავდა ლტოლვილთა კრიზისთან დაკავშირებული საერთო ევროპული მიდგომისგან გამიჯვნას ეროვნულ-კონსტიტუციური პაროქიალიზმის სასარგებლოდ¹²¹, რაც წარმოადგენდა საერთო ევროპული ლიბერალ-დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმისგან სრულად განდგომის მცდელობას.

119 უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება N 22/2016 AB [67]. ასევე, იხილეთ გადაწყვეტილების დეტალური ანალიზი გ. ჰალმაის მიერ – „კონსტიტუციური იდენტობის ბოროტად გამოყენება. უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება ფუნდამენტური კანონის E) (2) მუხლის განმარტებასთან დაკავშირებით“, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპული კანონმდებლობის მიმოხილვა, 43 (2018 წ.), 23-42.

120 იქვე.

121 იხილეთ მ. კუმის მიერ გამოყენებული ტერმინი, „კონსტიტუციური უფლებამოსილების გადაფასება: კონსტიტუციური პლურალიზმის სტრუქტურისა და შეზღუდვების შესახებ“, მ. ავბელისა და უ. კომარეკის ნაშრომი კონსტიტუციური

თავის გადაწყვეტილებაში (N 3.2019 (III.7.) AB), საკონსტიტუციო სასამართლომ ასევე დაასკვნა, რომ საკანონმდებლო პაკეტის “Stop Soros” გარკვეული ელემენტები კონსტიტუციური იყო და დაადგინა, რომ „უკანონო იმიგრაციის ხელშეწყობის“ კრიმინალიზაცია არ არღვევდა ფუნდამენტური კანონის დებულებებს. სასამართლო კვლავ განიხილავს კონსტიტუციურ მოთხოვნებს, რათა დაიცვას უნგრეთის სუვერენიტეტი და კონსტიტუციური თვითმყოფადობა, რათა გაემართლებინა გაერთიანების და გამოხატვის თავისუფლების აშკარა დარღვევა, რომელიც იმალეობდა ევროკავშირის „მასების უკონტროლო და არალეგიტიმური მასების შექრისგან“ შენგენის საზღვრების დაცვის სავარაუდო ვალდებულების მიღმა¹²². არასამთავრობო ორგანიზაციების უფლებების დარღვევის გარდა, ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილება თავშესაფრის მაძიებლებს ართმევს ფუნდამენტური უფლებების დაცვის ყოველგვარ საშუალებას, როდესაც სასამართლო აცხადებს, რომ „ფუნდამენტური უფლებების დაცვა... აშკარად არ ეხება იმ ადამიანებს, რომლებიც უნგრეთის ტერიტორიაზე ჩამოვიდნენ ნებისმიერი ქვეყნიდან, სადაც არ მიმდინარეობდა მათი დევნა ან არ ემუქრებოდათ დევნის საფრთხე. შესაბამისად, „ფუნდამენტური კანონის“ პირველი მუხლის მე-3 პარაგრაფით გათვალისწინებული მოთხოვნები ფუნდამენტური უფლებების შეზღუდვასთან დაკავშირებით არ უნდა გამოვიყენოთ ზემოაღნიშნული საქმეების გადასაწყვეტად“¹²³. ამ განმარტებით, სასამართლო უარყოფს მთავარ ადამიანურ ღირსებას: უფლებების ქონის უფლებას.

II. ილიბერალური საზოგადოება

A. სოციალური ურთიერთობები, რელიგია, კულტურა

1. რეგიონალური მემკვიდრეობა

ისტორიულად, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნებში, ლიბერალიზმის სწრაფი აყვავების მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა იყო და ლიბერალურ დემოკრატიას, ყოველთვის თან სდევდა მისი თანაბრად სწრაფი დელეგიტიმაცია. მაგალითად, 1945 წლის შემდეგ, მალევე, მანამ, სანამ, კომუნისტური პარტიები მოვიდოდნენ ხელისუფლებაში (მოვიდოდნენ სათავეში) და 1989 წლის შემდეგაც, როდესაც ლიბერალური დემოკრატია, როგორც ჩანს, კვლავ „ისტორიის დასასრულს“ წარმოადგენდა¹²⁴. სხვაგვარად, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების ისტორიაში ავტორიტარიზმმა, მაგალითად როგორც იყო ავტორიტარული

პლურალიზმი ევროკავშირში და მის მიღმა, ჰარტი, 2012. 51.

122 3/2019-ის პარაგრაფი [43]. (III. 7.) AB.

123 იქვე. [49].

124 იხ. ბ. ტრენშენი, მ. კოპჩევი, ლ. ლ. გაბრიელჩიჩი, მ. ფალინა, მ. ბაარი, მ., თანამედროვე პოლიტიკური შეხედულების ისტორია აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში, ტომი II: Negotiating Modernity in the 'Short Twentieth Century and Beyond, Oxford University Press. 2018 წ.

უნგრეთის ან პოლონეთის პოლიტიკა 1939 წლამდე, უფრო მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ტრანსფორმაციაში¹²⁵. შესაძლოა, ერთადერთი გამონაკლისი პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ წარმოშობილი დამოუკიდებელი ჩეხოსლოვაკია იყო, რომელსაც მართავდა მისი პირველი პრეზიდენტი ტომაშ გარიგ მასარიკი¹²⁶.

როგორც უკვე აღვნიშნე, მოდერნიზაცია არის ილიბერალური თეორიის უმთავრესი მტერი. როგორც მოდერნიზაციასა და დემოკრატიას შორის კავშირის კვლევამ ცხადყო, საზოგადოების ისტორიულ და რელიგიურ მემკვიდრეობას მნიშვნელოვანი როლი აქვს¹²⁷. აღნიშნული კვლევების მიხედვით, ყოფილი აგრარული საზოგადოების წარმომადგენლები, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნების მსგავსად, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებენ რელიგიას, ეროვნულ სიამაყეს, მორჩილებასა და მმართველი ძალის პატივისცემას, მაშინ როდესაც, ინდუსტრიული საზოგადოებების წარმომადგენლები ხაზს უსვამენ სეკულარიზმს, კოსმოპოლიტიზმს, ავტონომიასა და რაციონალობას¹²⁸. მოდერნიზაციის ცვლილებებიც კი, არ არის შეუქცევადი: ეკონომიკურ კოლაფსს შეუძლია მათი უკუქცევა, როგორც ეს მოხდა ყოფილი კომუნისტური სახელმწიფოების უმრავლესობაში 1990-იან წლებში. ამ დასკვნებს ამყარებს კიდევ ერთი საერთაშორისო შედარებითი კვლევა, რომელიც ბრემენის ჯეიკობსის უნივერსიტეტის მკვლევარებმა ჩაატარეს. კვლევა “German Bertelsmann Foundation“-ის მიერ გამოქვეყნდა¹²⁹. ამ კვლევის თანახმად, რომლის ფარგლებშიც, ევროკავშირისა და ეუთოს 34 ქვეყანა იქნა შესწავლილი, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნები სოციალური ერთიანობის დაბალი დონით ხასიათდებიან პოსტ-კომუნისტური გარდაქმნის შემდგომ: უნგრეთი ამ თვალსაზრისით 27-ე ადგილს იკავებს, პოლონეთსა და სლოვაკეთს შორის. სოციალური ერთიანობა განიმარტება, როგორც განსაკუთრებული თვისება, რომლის მეშვეობითაც, საზოგადოების წევრები ცხოვრობენ და მუშაობენ ერთად. აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში დემოკრატიაზე გადასვლის პროცესი გამოწვეული იყო იმ ფაქტით, რომ მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა პრიორიტეტი მიანიჭა თავისუფლებას, მაგრამ ახალ სახელმწიფოებში ხალხი ელოდა სწრაფ ეკონომიკურ ზრდას, რითაც ქვეყნები შეძლებდნენ ცხოვრების დასავლური სტანდარტის მიღწევას, სასურველია ერთ ღამეში და მტკიცეული

125 იხ. სლომო ავინერი, დაცემიდან ორი დეკადის შემდეგ: უტოპიურ იმედებსა და ისტორიის სიმძიმეებს შორის, *Dissent*, 2009 წლის 30 სექტემბერი.

126 როდესაც ჩეხეთის 1992 წლის კონსტიტუციის პრეამბულა ითვალისწინებდა სამოქალაქო ერის პრინციპს, როგორც “ადამიანთა ღირსებისა და თავისუფლების, როგორც თანასწორი და დამოუკიდებელი მოქალაქეების სახლის ურღვევი ღირებულებების შემართებით”, ეს წარმოადგენდა დემოკრატის და თავისუფლების უნივერსალური ვალიდურობის და კრიტიკული ძალაუფლების შესახებ მასარიკის მოსაზრებაზე მინიშნებას, რომელიც მან ჩამოაყალიბა კვლევაში *ჩეხური შეკითხვა*. იხ. უ. პრიბანი, *კონსტიტუციონალიზმის დაცვა. ჩეხური შეკითხვა პოსტ-ეროვნულ ევროპაში*, და კაროლინუმის გამომცემლობა, ჩარლზის უნივერსიტეტი, 2017, 115-116.

127 იხ., რ. ინგელჰარტი და კ. ველზელი, „მასების პრიორიტეტების შეცვლა: კავშირი მოდერნიზაციასა და დემოკრატიას შორის“, *Perspectives on Politics*, 2010 წ., ტომი 8, No. 2, გვ. 551-567.

128 იქვე, გვ. 553. ეს ერთ-ერთი მიზეზია ჩეხეთის რელიგიური საზოგადოების არსებობისა. კრისტიან ვეზელი, თავის შედარებით გვიანდელ წიგნში, ამტკიცებს რომ, წარმავალი ეგზისტენციალური წნეხი გონებას უხსნის ადამიანებს, აიძულებს მათ პრიორიტეტი მიანიჭონ თავისუფლებას და არა უსაფრთხოებას, ავტონომიას და არა უფლებამოსილებას, მრავალფეროვნებას და არა ერთგვაროვნებას, კრეატიულობას და არა დისციპლინას, შემწყნარებლობასა და სოლიდარობას ცალკეული ჯგუფების მიმართ დისკრიმინაციისა და მტრობის ნაცვლად. სწორედ ეს არის თავისუფლებისკენ მიმავალი გზა. კ. ველზელი, *თავისუფლების აღზევება. ადამიანების გაძლიერება და ემანსიპაციის მისია*, Cambridge University Press, 2013 წ.

129 დ. შიფერი, ჯ. ვან დელ ნოლი, ჯ. დელი და კ. ბონენკე, *ერთიანობის რადარი: ერთიანობის დონის შეფასება*, Bertelsmann Foundation, 2013 წ. <www.bertelsmann-stiftung.de/bst/en/media/xcms_bst_dms_36378__2.pdf>

რეფორმების გარეშე¹³⁰. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, შესაძლებელია ვამტკიცოთ, რომ ამ ქვეყნებში საშუალო სტატისტიკური ადამიანები ილტვოდნენ დასავლეთისაკენ 1989-1990 წლებში, თუმცა უფრო ცხოვრების დასავლური სტანდარტისკენ და არა დასავლური პოლიტიკური და კონსტიტუციური სისტემისკენ. კლაუს ოფემ ივარაუდა ეკონომიკური ცვლილებების დადამავალი ეფექტი და ცხოვრების სტანდარტების გაუარესება, აცხადებდა რა, რომ აღნიშნულს შეეძლო ძირი გამოეთხარა დემოკრატიული ინსტიტუტების ლეგიტიმურობისთვის და შემოებრუნებინა დემოკრატიზაციის პროცესი¹³¹. იმედგაცრუების მიზეზს წარმოადგენდა სწორედ ეს ჩავარდნა სხვა ფაქტორებთან ერთად: ეკონომიკურად და პოლიტიკურად დამოუკიდებელი ბურჟუაზიის წარმოშობა, კომუნისტური ნომენკლატურის ზოგიერთი ყოფილი წევრის მიერ სიმდიდრის დაგროვება, კომუნისტურ წარსულთან დაკავშირებული გადაუჭრელი საკითხების არსებობა, რეტრიბუციული სამართლის ნაკლებობა ადამიანის უფლებათა მიმე დარღვევების ჩამდენი პირების მიმართ, მსუბუქი შემოწმების პროცესი და ჩამორთმეული ქონებების რესტიტუციის ნაკლებობა. განვმეორდები, ჩიხეთი განსხვავებული შემთხვევა იყო როგორც ბურჟუაზიის, ისე უფრო მკაცრი ტრადიციული სასამართლო ზომების თვალსაზრისით.

ილიბერალი ლიდერების, როგორებიც ორბანი და კაჩინსკი არიან, ავტორიტარული ქმედებების მიმართ ამომრჩეველთა მხარდაჭერის ახსნისას, რონალდს ინგელჰარტი და პიპა ნორისი აცხადებენ, რომ შეცდომა იქნებოდა ავტორიტარიანული პოპულიზმის აღმასვლის მიწერა უშუალოდ და მხოლოდ ეკონომიკურ უთანასწორობაზე, რადგან, ამ თვალსაზრისით, ფსიქოლოგიური ფაქტორები კიდევ უფრო მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ. ასაკოვანი და ნაკლებად განათლებული ადამიანები უფრო მეტად უჭერენ მხარს პოპულისტურ პარტიებს და ლიდერებს, რომლებიც იცავენ ტრადიციულ კულტურულ ღირებულებებს და აქცენტს ნაციონალისტურ და ქსენოფობიურ განცხადებებზე აკეთებენ, უარყოფენ რა განსხვავებულ ადამიანებს და იცავენ ძველებულ გენდერულ მიდგომებს¹³². უილ უილკინსონი ამტკიცებს, რომ ურბანიზაციის პროცესი საზოგადოებას ჰყოფს კულტურული ღირებულებების მიხედვით. მიუხედავად იმისა, რომ ურბანიზაცია ქმნის მულტიკულტურულ, მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებს, სადაც სოციალურად ილიბერალური ღირებულებები პრევალირებს, იგი ასევე ტოვებს უკან სოფლებს და მომცრო ზომის ურბანულ ცენტრებს, რომლებიც სულ უფრო და უფრო ერთგვაროვნები ხდებიან ილიბერალური ღირებულებების თვალსაზრისით¹³³.

საინტერესოა, რომ კრისტიან ველზელისა და პლამენ აკალისკის შედარებით ახალ კვლევაში, აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნები დემოკრატიული გარდაქმნის შემდგომ პერიოდში ოდნავ განსხვავებულად არის შეფასებული და კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას,

130 როგორც ულრიხ პრეუსი ამტკიცებს, მოსახლეობის საბაზისო ეკონომიკური საჭიროებების დაკმაყოფილება იმდენად მნიშვნელოვანი იყო ხალხისა და ახალი პოლიტიკური ელიტებისთვის, რომ კონსტიტუციები რეალურ მნიშვნელობას კარგავდა. იხ., უ.კ. პრეუსი, *კონსტიტუციური რევოლუცია. კავშირი კონსტიტუციონალიზმსა და პროგრესს შორის*. Humanities Press. 1993 წ., 3.

131 შეადარ. კ. ოფემ, ინსტიტუტების შექმნა აღმოსავლეთ ევროპული გარდამავალი ქვეყნებისთვის, Institut für Höhere Studies, 1994 წ. 15.

132 რ. ინგელჰარტი და პ. ნორისი, *კულტურული რეაქცია, ტრამპი, ბრექსიტი და ავტორიტარული პოპულიზმი*, Cambridge University Press, 2019 წ.

133 უ. უილკინსონი, სიმჭიდროვე აშორებს ერთმანეთს: ურბანიზაცია, პოლარიზაცია და პოპულისტური რეაქცია, Research Paper of the Niskanen Center, 2018 წლის ივნისი.

კვლავ არსებობს თუ არა რკინის ფარდის დროინდელი კულტურული კედელი დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის¹³⁴. ისინი ამტკიცებენ, რომ ქვეყნები, რომლებიც შეუერთდნენ ევროკავშირს, უფრო მეტად მიუახლოვდნენ ევროკავშირის ძირითადი წევრი სახელმწიფოების კულტურულ მოდელს, ხოლო იმ ევროპული ქვეყნების კულტურული ღირებულებები, რომლებიც ევროკავშირს გარეთ დარჩნენ, ევროკავშირის ძირითადი წევრი ქვეყნების მოდელისაგან განსხვავებულად ჩამოყალიბდა.

2019 წლის აპრილში ჩატარებულმა უახლესი ევრობარომეტრის კვლევამ, დაადასტურა აკალისკისა და ველზელის დაკვირვება უნგრეთისა და პოლონეთის, ევროკავშირის წევრი ქვეყნებიდან ყველაზე ილიბერალური სახელმწიფოების შემთხვევაში, სულ მცირე ისეთი ღირებულებების თვალსაზრისით, როგორცაა კანონის უზენაესობა, დემოკრატია და ადამიანის ფუნდამენტური უფლებები. ამ ქვეყნებში მცხოვრები ადამიანები აღიარებენ დამოუკიდებელი კონსტიტუციური ინსტიტუტების, მათ შორის, სასამართლო ზედამხედველობისა მნიშვნელობას ისევე, როგორც იმ ფაქტს, რომ ყველა სახელმწიფო ინსტიტუტი პატივს სცემს სასამართლოს დადგენილებებს და ამ მიმართულებებით გაუმჯობესების საჭიროებას. კითხვაზე, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია „რომ ყველა წევრი სახელმწიფო პატივს სცემდეს ევროკავშირის ძირითად ღირებულებებს, მათ შორის, ადამიანის ფუნდამენტურ უფლებებს, კანონის უზენაესობასა და დემოკრატიას“, პოლონელთა 31% უპასუხა, რომ ეს არსებითი მნიშვნელობისაა, 53% განაცხადა, რომ ეს მნიშვნელოვანია. უნგრეთის შემთხვევაში, კითხვაზე იგივე პასუხების მაჩვენებლები 55% და 37% იყო (შესაბამისი თანმიმდევრობით), რაც ევროკავშირის 28 წევრი ქვეყნის საშუალო მაჩვენებელზე მაღალია (53% და 36%, შესაბამისი თანმიმდევრობით). კითხვაზე, შესაძლებელია თუ არა ამ ღირებულებების ზოგიერთი ელემენტის გაუმჯობესება, მაგალითად „თუ თქვენი უფლებები ირღვევა, თქვენ შეგიძლიათ მათი დაცვა დამოუკიდებელ სასამართლოში“, პოლონელების 32% და 44%, ასევე უნგრელების 54% და 35% (რომელიც კვლავ აღემატებოდა ევროკავშირის საშუალო მაჩვენებელს – 50% და 30%) უპასუხა, რომ აუცილებელია მათი სრულად ან ნაწილობრივ გაუმჯობესება¹³⁵.

134 Plamen Akaliyski and Christian Welzel, 'Clashing Values: Cultural and Geopolitical Transformation of Post-Cold War Europe', *World Values Research*, Volume 11/Number 4/2019. 85-123.

135 <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2235>. აქ მოცემულია სხვა მონაცემები კანონის უზენაესობის გარკვეული საკითხების გაუმჯობესების მნიშვნელობისა და საჭიროების შესახებ. 1. კითხვაზე, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია დამოუკიდებელი კონტროლის მექანიზმების არსებობა, რომელიც უზრუნველყოფს კანონების გასაჩივრებას და შემოწმებას, პოლონელების 28% და უნგრელი მოსახლეობის 55% მიიჩნევს, რომ ეს აუცილებელია, ხოლო 57% და 36%, შესაბამისი თანმიმდევრობით, მიიჩნევს, რომ ეს მნიშვნელოვანია (საშუალო მაჩვენებლები მთლიანი ევროკავშირისთვის 49% და 41% იყო, შესაბამისი თანმიმდევრობით). კითხვაზე, შესაძლებელია თუ არა ამ საკითხის გაუმჯობესება, პოლონელების 26%, ხოლო უნგრელ რესპოდენტთა 50% უპასუხა, რომ მისი გაუმჯობესება ნამდვილად შეიძლება და 48% და 36% შესაბამისი თანმიმდევრობით, თქვა, რომ მისი გაუმჯობესება გარკვეულწილად შეიძლება (საშუალო მაჩვენებელი მთლიანი ევროკავშირისთვის 49% და 33% შეადგენდა, შესაბამისი თანმიმდევრობით). 2. პოლონელების 41% და უნგრელი რესპოდენტების 61% მიიჩნევს, რომ მოსამართლეების დამოუკიდებლობა და მათი თავისუფლება პოლიტიკოსების და ეკონომიკური ინტერესების გააღვივებისგან აუცილებელია, ხოლო 49% და 32% მიიჩნევს, რომ ეს მნიშვნელოვანია (საშუალო მაჩვენებელი მთლიანი ევროკავშირისთვის 65% და 29%, შესაბამისი თანმიმდევრობით). ამასთან, პოლონელების 35% და უნგრელთა 54% ირწმუნება, რომ ნამდვილად აუცილებელია ამ საკითხის გაუმჯობესება, შესაბამისად, 45% და 35% თვლის, რომ გარკვეულწილად მნიშვნელოვანია, რომ ეს გაუმჯობესდეს (საშუალო მაჩვენებელი მთლიანი ევროკავშირისთვის 51% და 31%, შესაბამისი თანმიმდევრობით). 3. როდესაც საქმე ეხება სახელმწიფო ხელისუფლებისა და პოლიტიკოსების მიერ სასამართლოს დადგენილებების პატივისცემასა და მათ შესრულების მნიშვნელობას, პოლონელების 39% და უნგრელი რესპოდენტების 59% მიიჩნევს, რომ ეს უმნიშვნელოვანესია, ხოლო 52% და 33%, შესაბამისი თანმიმდევრობით, თვლის, რომ ეს მნიშვნელოვანია (საშუალო მაჩვენებელი მთლიანი ევროკავშირისთვის 60% და 34%, შესაბამისი თანმიმდევრობით). პოლონელების 34%-მა და უნგრელი რესპოდენტების 52%-მა აღნიშნა, რომ მისი შეცვლა ნამდვილად შესაძლებელია, ხოლო 44%-მა და 37%-მა, შესაბამისი თანმიმდევრობით, აღნიშნა, რომ მისი

ეს შედარებით მაღალი ცნობიერება ისეთი ღირებულებების გაუმჯობესების მნიშვნელობისა და საჭიროების თვალსაზრისით, როგორცაა ადამიანის ფუნდამენტური უფლებები, კანონის უზენაესობა და დემოკრატია, რთულად თავსებადია მუდმივ მხარდაჭერასთან – განსაკუთრებით იულ იულკინსონის მიერ აღნიშნულ არაურბანულ რეგიონებში – უნგრეთისა და პოლონეთის ავტორიტარული მთავრობების მიმართ, რომლებიც ღიად ეწინააღმდეგებიან ამ ღირებულებებს¹³⁶. ამ შემთხვევაში, ვერც კი შევეცდები, სრულად ავხსნა ამ შეუსაბამობის ყველა შესაძლო მიზეზი. უნგრეთში ერთ-ერთი ასეთი მიზეზი აშკარად დაკავშირებულია დამოუკიდებელი მედიის და სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციების თავისუფლების ნაკლებობასთან. მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანები აღიარებენ ევროპული ღირებულებების შესრულებასთან დაკავშირებით სიტუაციის გაუმჯობესების საჭიროებას, ეს ავტომატურად არ ნიშნავს, რომ ისინი ხელავენ და აანალიზებენ მთავრობის ავტოკრატიულ ქმედებებს. უფრო მეტიც, პოლონეთში მედია და სამოქალაქო საზოგადოების ორგანიზაციები ჯერ კიდევ არ ჩამოშლილა. აქ ავტორიტარული რეჟიმის მხარდაჭერის მთავარი მიზეზი, შესაძლებელია, პოპულარულ სოციალურ შეღავათებს მივაწეროთ. 2016 წელს, მმართველმა პარტიამ „კანონი და სამართლიანობა“ წარადგინა შეღავათების პროგრამა ბავშვებისთვის სახელწოდებით „500+“: ყველა მშობელი იღებს თვეში 500 პოლონურ ზლოტს (დაახლოებით 115 ევრო) მომდევნო ბავშვზე მეორე ბავშვის შემდგომ. დაბალშემოსავლიანი ოჯახები დახმარებას პირველივე ბავშვიდან იღებენ. 2019 წლის დასაწყისში, იაროსლავ კაჩინსკიმ, პარტიის „კანონი და სამართლიანობის“ ლიდერმა, გამოაცხადა სოციალური შეღავათების კიდევ ერთი პაკეტის შემოღების თაობაზე: თვიურად 500 ზლოტი თითოეულ ბავშვზე, საპენსიო სარგებლის მატება და საგადასახადო შეღავათები 26 წლამდე პირებისთვის¹³⁷.

1. რელიგიის როლი

როგორც პოლონეთში, ისე უნგრეთში, ილიბერალიზმის ეროვნული ლეგიტიმაციის პროცესში, რელიგია, ერის ქრისტიანულ საზოგადოებად შერაცხვით, მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, ავიწროებს რა იმ ადამიანთა რიცხვსაც კი, რომლებიც საკუთარ თავს ამ ჯგუფს მიაკუთვნებენ. ზემოაღნიშნული არ არის გათვალისწინებული პოლონეთის კონსტიტუციით იმდენად, რამდენადაც, პოლონეთის მმართველმა პარტიამ „კანონი და სამართლიანობა“ ვერ შეძლო კონსტიტუციის შეცვლა. თუმცა, უნგრეთში, 2011 წლის „ფუნდამენტურ კანონად“ წოდებული ახალი კონსტიტუცია აჩვენებს რელიგიის მნიშვნელობას. ქრისტიანობასთან დაკავშირებული ძირითადი ტექსტის ინტერპრეტაციისას, აუცილებელია, „ფუნდამენტური კანონის“ პრეამბულას მხედველობაში მიღება: „ვამაყობთ, რომ ჩვენმა მეფემ, წმინდა სტეფანმა,

გარკვეულწილად გაუმჯობესება შეიძლება.

136 „Politico“-ს „Poll of Polls“-ის პროექციების თანახმად, პოლონეთის მმართველი პარტიის „კანონი და სამართლიანობის“ მხარდაჭერთა მაჩვენებელი 2019 წლის 25 სექტემბრის მდგომარეობით, 47%-ს შეადგენდა (<https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/poland/>), ხოლო უნგრეთის მმართველი პარტიის „ფიდეის“ მხარდაჭერთა მაჩვენებელი იგივე თარიღის მდგომარეობით 53% შეადგენდა (<https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/hungary/>).

137 იხ., <https://www.reuters.com/article/us-poland-politics-childbenefits/child-benefits-and-tax-breaks-as-polish-government-gears-up-for-election-idUSKCN1TS24G>

ააშენა უნგრეთის სახელმწიფო მყარ საფუძვლებზე და გახადა ჩვენი ქვეყანა ქრისტიანული ევროპის ნაწილი.“ შემდგომში, კანონის ტექსტი აღიარებს ქრისტიანობის „როლს ეროვნულობის შენარჩუნებაში“.

პრემიერულაში უპირატესობა ენიჭება ათასწლოვან ქრისტიანულ ტრადიციას უნგრეთში, თუმცა ასევე იკითხება, რომ „ჩვენ პატივს ვცემთ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა რელიგიურ ტრადიციებს“. ფრაზის ფორმულირება მიუთითებს ტოლერანტობის მოდელზე, რომლის მიხედვითაც, სხვადასხვა მსოფლმხედველობის მქონე ადამიანებს არ აქვთ თანაბარი სტატუსი, თუმცა განსხვავებული აზრის ქონა არ არის აკრძალული და არც ასეთი აზრის მქონეები იდევნებიან. მნიშვნელოვანია, რომ აღიარებული ტოლერანტობა ვრცელდება მხოლოდ გარკვეულ „რელიგიურ ტრადიციებზე“, განსაკუთრებით კი ქრისტიანულზე, მაგრამ არ ეხება ახლად წარმოშობილ რელიგიებს ან იმათ, რომლებიც სიახლეს წარმოადგენენ უნგრეთისთვის ან იმათ, ვინც არცერთი რელიგიის აღმსარებელი არ არის. ამკარაა, რომ რელიგიური ტენდენციების გააქტიურება უნგრეთში 2015 წლის ლტოლვილთა კრიზისამდე დიდი ხნით ადრე დაიწყო, ეროვნული თანამშრომლობის სისტემის (SNC)¹³⁸ შემოღებით, რომლის მრავალაღმსარებლობიანმა მოწყობამ შექმნა სივრცე პროტესტანტიზმისა და კათოლიციზმისათვის.

2015 წლის ლტოლვილთა კრიზისმა გამოააშკარავა შეუწყნარებლობა უნგრეთის სამთავრობო უმრავლესობის მხრიდან, რომელიც თავის თავს წარმოაჩინდა, როგორც ევროპის „ქრისტიანული ცივილიზაციის“ დამცველი „ისლამური ძალების შემოჭრისგან“. კრიზისის დასაწყისში, პრემიერ-მინისტრმა ვიქტორ ორბანმა განაცხადა, რომ „ქრისტიანული კულტურა ერის გამაერთიანებელი ძალაა [... და რომ] უნგრეთი ან ქრისტიანული სახელმწიფო იქნებოდა, ან საერთოდ არ იარსებებდა“¹³⁹. ფუნდამენტურ კანონში შეტანილი ბოლო ცვლილება ქრისტიანობის შესახებ იყო მეშვიდე ცვლილება, რომელიც 2018 წლის 20 ივნისს დამტკიცდა. ცვლილების შინაარსი ასე იკითხება: „უნგრეთის თვითიდენტობისა და ქრისტიანული კულტურის დაცვა ყველა სახელმწიფო ორგანიზაციის ვალდებულებაა“. დიდი ალბათობით, სწორედ თავისმა ანტი-ევროპული იდეის ლეგიტიმაციის განზრახვამ გადააწყვეტინა ორბანს „ილიბერალური დემოკრატიის“ კონცეფციის ფორმულირების შეცვლა „ქრისტიანული დემოკრატიით“ რომელიც „თავისი არსით ილიბერალურია“¹⁴⁰.

138 2010 წლის ივნისში, საპარლამენტო არჩევნების შემდეგ, სამთავრობო კოალიციის კვალიფიციურმა უმრავლესობამ („ფიდეისი“ და უნგრეთის ქრისტიან-დემოკრატიული პარტია – ორი პარტია, რომლებიც არჩევნებში ერთად იღებდნენ მონაწილეობას) დაამტკიცა ეროვნული თანამშრომლობის დეკლარაცია (*Nemzeti Együttműködés Nyilatkozata*), რომლის მიზანს წარმოადგენდა ეროვნული თანამშრომლობის სისტემის (*Nemzeti Együttműködés Rendszere*) იდეალებისა და მიზნების წარმოჩენა.

139 ორბანის სიტყვით გამოსვლა დებრეცენში, 2015 წლის 18 მაისს. http://index.hu/belfold/2015/05/18/orban_magyarorszag_kereszteny_lesz_vagy_nem_lesz/#

140 იხ. პრემიერ-მინისტრ ვიქტორ ორბანის გამოსვლა ბალვანიოს 28-ე ღია საზაფხულო უნივერსიტეტსა და სტუდენტური ბანაკში, 2018 წლის 28 ივლისი, ბეილე-ტუშნადში. <http://www.miniszterelnok.hu/prime-minister-viktor-orbans-speech-at-the-29th-balvanyos-summer-open-university-and-student-camp/>

2. კულტურული ომი

კულტურული ომი (ან რომ გამოვიყენოთ ცენტრალურ ევროპაში დამკვიდრებული ტერმინი Kulturkampf) წარმოადგენს ილიბერალი ლიდერების ტრადიციულ იარაღს კულტურასა და განათლებაზე სავარაუდო ილიბერალური გავლენის წინააღმდეგ საბრძოლველად. აქვე, უნგრეთის მთავრობა ყველაზე შორს წავიდა დამოუკიდებელი ინსტიტუციების, მაგალითად, უნივერსიტეტების და უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემიის დაშლის მხრივ. მათ არგუმენტი იყო, რომ ეს უკანასკნელები წარმოადგენდნენ საფრთხეს მათ მიერ ამაყად დაცული ილიბერალური იდეოლოგიისათვის¹⁴¹.

2017 წლის აპრილში, უნგრეთის პარლამენტმა შეიტანა ცვლილება ეროვნული უმაღლესი განათლების შესახებ კანონში, რათა ევროპის ცენტრალური უნივერსიტეტი (CEU) იძულებული ყოფილიყო, შეეწყვიტა ოპერირება ბუდაპეშტში. კანონის თანახმად, უნგრეთის უნივერსიტეტებს დაუწესდათ შეზღუდვა რომ ჰქონდეთ მხოლოდ ევროპული უნივერსიტეტების პროგრამები და არ აქვთ უფლება ჰქონდეთ პროგრამები ევროპის განვითარების და თანამშრომლობის ორგანიზაციის (OECD) წევრი ქვეყნებისგან (მათ შორის, აშშ-სგან). ამ უაზრო დაბრკოლებების მიუხედავად, CEU-მა შეძლო გაეხნა კამპუსი ნიუ-იორკის შტატში და შტატის შესაბამისი უწყებები მზად იყვნენ უნგრეთის მთავრობასთან შეთანხმების ხელმოსაწერად, თუმცა ამ უკანასკნელმა უარი განაცხადა მისსავე დაწესებული პირობების შესრულებაზე. შესაბამისად, კანონმა შეუძლებელი გახადა CEU-სთვის რომ გაეგრძელებინა კვლევა და სწავლება, მათ შორის, შეეწყდა მისი მალალი რეიტინგის მქონე სამაგისტრო და სადოქტორო პროგრამები.

მთავრობის მხრიდან შევიწროების მსხვერპლნი არიან უნგრული უნივერსიტეტებიც. ამ შემთხვევაში, უპირატეს მეთოდს წარმოადგენს სახელმწიფო დაფინანსების შემცირება, ზოგჯერ კი საჯარო საგანამანათლებლო ინსტიტუციების ოლიგარქული პრივატიზაციის გზით ჩანაცვლება, როგორც ეს მოხდა კორნიუზის უნივერსიტეტის შემთხვევაში. ამ „გამოწურვის“ პოლიტიკის გათვალისწინებით, 2010 წლის შემდეგ, 28% შემცირდა უნივერსიტეტში უნგრელ სტუდენტთა რაოდენობა, ვინაიდან არსებობს უნივერსიტეტში ჩარიცხვის პროცესში შეფერხებები. ერთადერთ, დიდწილად სუბსიდირებულ უნივერსიტეტს წარმოადგენს სრულიად ახალი ეროვნული საჯარო სამსახურის უნივერსიტეტი, რომელიც ქმნის „ილიბერალური სახელმწიფოს“ ახალ კადრებს, რომელიც 2020 წლის მსოფლიო უნივერსიტეტების რეიტინგში, რომელშიც მითითებულია 92 ქვეყნის 1400 უნივერსიტეტი, არც კი არის მითითებული.

გარდა იმ უნივერსიტეტებისა, რომლებიც არ არიან მთავრობის მიმართ ლოიალურები, ორბანის მთავრობის თავდასხმის ერთ-ერთ სამიზნე, უნგრეთის მეცნიერებათა აკადემია იყო. მთავრობის მიზანია, აკადემიის დამოუკიდებლობის და თვითმმართველობის განადგურება. ეს განხორციელდა კვლევითი ინსტიტუტების სრული რეორგანიზაციის გზით, რომელიც

141 იხ. ვიქტორ ორბანის 2014 წლის 26 ივლისის ცნობილი გამოსვლა, რომელშიც მან განაცხადა მისი მიზანი, რომ უნგრეთი ჩამოაყალიბოს ქვეყნად, რომელიც „აირჩევს გამოხატვის იმ გზას, რომელიც მისი ხასიათიდან გამომდინარე არ არის ლიბერალური: *Báile Tusnad (Tusnádfürdő)*-ში გამოსვლა, 2014 წლის 26 ივლისის, ბუდაპეშტი, ბუდაპეშტი, 29 ივლისი, 2014. <http://budapestbeacon.com/public-policy/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>.

აერთიანებს დაახლოებით 5000 მკვლევარს. აკადემიის თხუთმეტივე ინსტიტუტი მოექცა პირდაპირი სამთავრობო ზედამხედველობის ქვეშ. ახალი მმართველი საბჭოს ზოგიერთი წევრის წარდგენას ახდენს აკადემია, მაგრამ ამჟამად საბჭოს უმრავლესობას წარადგენს მთავრობა, მათ შორის, საბჭოს თავმჯდომარეს. ამასთანავე, თითოეული წევრი ინიშნება თავად პრემიერ-მინისტრის მიერ.

აკადემიურ თავისუფლებაზე განხორციელებულმა ამ თავდასხმებმა, უკვე გამოიწვია ათასობით ახალგაზრდა მკვლევარის დასავლეთში მიგრაცია. იმ ადამიანთა დიდი ნაწილი კი, ვინც ვერ ახერხებს ან ვისაც არ სურს წასვლა, ვერ შეძლებენ მათი აკადემიური საქმიანობის გაგრძელებას, რადგან უნივერსიტეტებს და კვლევით ინსტიტუტებს ფინანსურად შებოჭილები არიან.

B. ეკონომიკური ურთიერთობები

პარადოქსულია, მაგრამ არალიბერალი პოლიტიკური ლიდერები, როგორცაა მაგალითად, ვიქტორ ორბანი უნგრეთში, მათი ავტოკრატიული (კონსტიტუციური) მიზნების მხარდაჭერისთვის იყენებენ (ნეო) ლიბერალურ ეკონომიკურ პოლიტიკას¹⁴². კარლ პოლანის გავლენიან წიგნზე - „დიდი რეპრესია“-დაყრდნობით, არაერთი ამტკიცებს, რომ ლიბერალური ეკონომიკის სახელით და ავტორიტარიანიზმის საშუალებით, სოციალური დემოკრატიისთვის წინააღმდეგობის გაწევამ მოამზადა საფუძველი ფაშიზმისათვის და, შესაძლოა, ისევე ავტოკრატიამდე მიგვიყვანოს¹⁴³.

მეორე მხრივ, მემარცხენე პოპულისტების უმეტესობა რეაგირებს კონსტიტუციონალიზმის და სოციალური უფლებების შეუსრულებელ დაპირებებზე, რაც ემყარება ტ.პ. მარშალის კონცეფციას, რომ სოციალური უფლებები წარმოადგენს სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების გაგრძელებას, რაც აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის ქვეყნების კონსტიტუციური გამოცდილების ფარგლებში, ტყუილი აღმოჩნდა¹⁴⁴. როგორც სამუელ

142 ამ ფენომენს, მაიკლ ვილკინსონმა უწოდა ავტორიტარული ლიბერალიზმი. იხ. მ. ა. ვილკინსონი, „ავტორიტარული ლიბერალიზმი როგორც ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი“; პ. ალვიარის და გ. ფრანკენბერგის წიგნში, *ავტორიტარული კონსტიტუციონალიზმი*, ედვარდ ელგარი, 2019.

143 იხ. ვილკინსონი, იგივე და ასევე, ბ. ბუგარიჩი, „პოპულიზმის ორი სახე: ავტორიტარულ და დემოკრატიულ პოპულიზმს შორის“, 20 *გერმანული სამართლის ჟურნალი*, No. 3, 2019.

144 ენდრიუ არატო და ჟან კოპენი, შესაბამისად, ენესტო ლაკლაუს და შანტალ მოფეს მემარცხენე პოპულიზმის შესახებ ნორმატიული თეორიის განხილვისას, აცხადებენ, რომ მემარცხენე პოპულიზმი ვერ შეძლებს აირიდოს თავიდან ილიბერალური ავტორიტარიანიზმი, რომელიც წარმოადგენს პოპულიზმის სტრატეგიისა და ლოგიკის განუყოფელ ნაწილს, მიუხედავად მასზე მიმდგრებული მემარცხენე მოძრაობის დემოკრატიზების პროექტებისა და მემარცხენე პოპულისტი ლიდერების და მათთან დაკავშირებული ინტელექტუალების დემოკრატიულ სოციალისტური რეტორიკისა. იხ. ენდრიუ არატო, „პოლიტიკური თეოლოგია და პოპულიზმი“, *სოციალური კვლევა*, Vol. 80 NO.1, გაზაფხული, 2013, ასევე, ენდრიუ არატო, „სოციალიზმი და პოპულიზმი“, *კონსტელაციები*, 2019:26, და ჟან ლ. კოენი, „რა პრობლემა აქვს მემარცხენე პოპულიზმის ნორმატიულ თეორიას (და რეალურ პრაქტიკას)?“, *კონსტელაციები*, 2019:26. ჩემი აზრით, ეს მართებულია ლათინური ამერიკის პოპულისტებისებიათვის დაწყებული პერონით, დასრულებული მორალესით, კორრეათი, ჩავეზითა და მადუროთი, მაგრამ ეს არ წარმოადგენს აუცილებელად მართებულს ევროპული მემარცხენე პოპულისტური პარტიებისთვის, როგორებიცაა პოდემოსი, ხუთი ვარსკვლავის მოძრაობა და სირიზა. უკანასკნელი ორის ძალაუფლებამ ყოფნის პერიოდში, მათ არც კი გამოუვლენიათ სერიოზული ილიბერალური მიზნები. ერთ-ერთ მტკიცებულებას თავად არატო მიუთითებს მის კვლევაში, რომელშიც ის განიხილავს თუ როგორ ახდენენ პოპულისტი მთავრობები საკონსტიტუციო სასამართლოების

მოინი ამტკიცებს, გაქრა მატერიალური თანასწორობისადმი მისწრაფება და მის ადგილზე ჩამოყალიბდა საბაზრო ფუნდამენტალიზმი, როგორც ეროვნული და გლობალური ეკონომიკის მამოძრავებელი/უმთავრესი ძალა¹⁴⁵.

უნგრეთში ჩამოყალიბებულმა „ეროვნული თანამშრომლობის“ ახალმა ილიბერალურმა სისტემამ, უკან მოიტოვა საზოგადოების მოწყვლადი წევრები, უსახლკარო პირები და ლტოლვილები და ცდილობს ჩაახშოს ან უგულვებელყოს უნგრეთის საზოგადოების მიერ განხორციელებული სოლიდარობის აქტივობები. ამ მხრივ, ორბანის მემარჯვენე ავტორიტარიანული პოპულიზმი განსხვავდება სხვა მემარჯვენე პოპულისტების პოლიტიკისგან, როგორცაა საფრანგეთის ეროვნული ფრონტი ან ავსტრიის თავისუფლების პარტია, რომლებიც – როგორც ორბანი – ახდენენ საკუთარი მხარდამჭერების მობილიზებას საიმიგრაციო პოლიტიკის უგულვებელყოფის გზით, მაგრამ უნგრეთის პრემიერ-მინისტრისაგან განსხვავებით, ისინი, ხშირ შემთხვევაში, განსაკუთრებულ აქცენტს აკეთებენ სოციალური უფლებებისა და ეკონომიკური უსაფრთხოების გზით ინკლუზიის მნიშვნელობაზე¹⁴⁶.

უნგრეთის საკონსტიტუციო სასამართლო, რომელიც არის ტენდენციური, ამტკიცებს მთავრობის ნეოლიბერალურ ეკონომიკურ პოლიტიკას და ამით ცვლის მისი წინამორბედის პრაქტიკას, რომელიც 1990-იანი წლების შუაში, მზად იყო გაეტარებინა მკაცრი ღონისძიებები სოციალური უფლებების დაცვის მიზნით და ამ უკანასკნელს, მჭიდროდ უკავშირებდა ადამიანთა ღირსების თანასწორ დაცვას. მიუხედავად იმისა, რომ დემოკრატიული ტრანზიციის დასაწყისში, გარკვეულ მიზეზთა გამო, სოციალური სოლიდარობა წარმოადგენდა ნაკლებად განვითარებულ სოციალურ პრაქტიკას, მაშინდელი საკონსტიტუციო სასამართლო მტკიცედ ცდილობდა ადამიანთა ღირსების დაცვას და, ამ მხრივ, უზრუნველყოფდა სოციალური (სოლიდარული) უფლებების უფრო მაღალი ხარისხით დაცვას, განსაკუთრებით, სოციალური მზრუნველობის ისეთ შემთხვევებში, რომლებიც გამოწვეული იყო განსაკუთრებული სიღარიბით.

აღნიშნულის საპირისპიროდ, 2011 წლის უნგრეთის ფუნდამენტური კანონის „არასოლიდარულ“ სისტემაში, სოციალური უსაფრთხოება აღარ არის მოხსენიებული როგორც ფუნდამენტური უფლება, არამედ მოხსენიებულია მხოლოდ როგორც მდგომარეობა, რომლისკენაც „სახელმწიფო უნდა მიისწრაფოდეს“, რაც 1989 წლის კონსტიტუციასთან შედარებით, უკან გადადგმული ნაბიჯია. სოციალური დაზღვევა აღარ წარმოადგენს კონსტიტუციურ ინსტიტუციას და ფუნდამენტური კანონის დაცვა აღარ უზრუნველყოფს თანასწორ ღირსებას და ქონების დაცვის წინანდელ ხარისხს. საკონსტიტუციო სასამართლოს ამჟამინდელი პრედეცენტული სამართალი კიდევ ერთხელ ამყარებს არსებულ ვარაუდებს,

დაშლას. არც ერთი ევროპული მემარცხენე პოპულისტური მთავრობა არ წარმოადგენს შედარებისთვის გამოსადეგ მაგალითს. იხ. ენრიუ არატო, „პოპულიზმი, საკონსტიტუციო სასამართლოები და სამოქალაქო საზოგადოება“, კრისტიან ლანგფრიედი (რედ.), *სამართლებრივი ძალაუფლება: რა გავლენა აქვთ საკონსტიტუციო სასამართლოებს პოლიტიკურ ტრანსფორმაციაზე*, კემბრიჯის უნივერსიტეტის გამოცემა, 2019, 318-341.

145 ს. მოინ, *არასაკმარისი. ადამიანის უფლებები არათანასწორ სამყაროში*, ჰარვარდის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018.

146 იხ. ა ვეალე, *ხალხის სურვილები. თანამედროვე მითი*, პოლიტი, 2018, 40-42

რომ სოციალური სოლიდარობა, რომელიც ეყრდნობოდა ღირსებას, უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში დაიკარგა, მიმდინარე ილიბერალურ უკუსვლაში.

C. პოლიტიკური ურთიერთობები

აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში პოლიტიკური ილიბერალიზმის ახალი, ილიბერალური კონსტიტუციური რეჟიმის გზით გაფართოება, ყველაზე ფართოდ უნგრეთსა და პოლონეთში მოხდა. უნგრეთში, ეს განხორციელდა 2010 წელს სრულიად ახალი კონსტიტუციის მიღებით, ხოლო პოლონეთის შემთხვევაში, ეს მოხდა მოქმედი ლიბერალური კონსტიტუციის უგულვებელყოფის გზით, საკანონმდებლო ცვლილებების მიღებით. რაც უნდა გასაკვირი იყოს, ორივე ქვეყანა ინარჩუნებს ევროკავშირის წევრობას, მიუხედავად იმისა, რომ თავად ევროკავშირი წარმოადგენს ღირებულებების მქონე საზოგადოებას, რომელიც დაფუძნებულია ლიბერალური დემოკრატიის პრინციპებზე.

1. უნგრეთი

2011 წლის 18 აპრილს, პარლამენტმა დაამტკიცა ახალი კონსტიტუცია სახელწოდებით: „უნგრეთის ფუნდამენტური კანონი“¹⁴⁷. ფუნდამენტური კანონის სამუშაო ვერსია შეიქმნა ყოველგვარი ელემენტარული პოლიტიკური, პროფესიული, მეცნიერული და საზოგადოებრივი განხილვის გარეშე. ეს მოთხოვნები დაფუძნებულია შესაბამის კონსტიტუციურ ნორმებსა და პარლამენტის იმ პრინციპებზე, რომელთა ფარგლებში არსებობს მოლოდინი, რომ იმ დოკუმენტის შესახებ, რომელიც გრძელვადიან პერსპექტივაში განსაზღვრავს ქვეყნის ცხოვრებას/არსებობას, ჩატარდება განხილვა. ჩატარებული განხილვა, რომელიც ცხრა დღის განმავლობაში გრძელდებოდა, მხოლოდ მმართველი პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლების მონაწილეობით გაიმართა¹⁴⁸.

ამ ნაწილში, განვიხილავ კონსტიტუციის შინაარსობრივ ხარვეზებს, რომელთა დაკავშირებითაც არსებობს ეჭვები, რომ მათ, შესაძლოა, დაუშვან დემოკრატიის, კონსტიტუციონალიზმისა და ფუნდამენტური უფლებების დაცვის შესახებ ევროპული მოთხოვნებისაგან გამონაკლისი და შესაბამისად, მათი დანერგვა შეიძლება წინააღმდეგობაში მოვიდეს უნგრეთის საერთაშორისო ვალდებულებებთან.

147 ფუნდამენტური კანონის „ოფიციალური“ ინგლისურენოვანი თარგმანისთვის, იხ: <http://www.kormany.hu/download/7/99/30000/THE%20FUNDAMENTAL%20LAW%20OF%20HUNGARY.pdf>

148 2011 წლის 17-18 ივნისს გამართულ ევროპის საბჭოს ვენეციის კომისიის პლენარულ სესიაზე დამტკიცებულ ამ უკანასკნელის მოსაზრებაში, ასევე განხილული იქნა კომისიის შეშფოთება იმ დოკუმენტთან დაკავშირებით, რომლის შექმნის პროცესშიც არ იყო ჩართული პოლიტიკური ოპოზიცია და პროფესიული წრეები და სხვა ტიპის სამოქალაქო ორგანიზაციები. იხ. [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)016-E.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)016-E.pdf). ფიდესის კონტრ-არგუმენტი იყო, რომ სხვა საპარლამენტო პარტიებმა, გარდა ჯობბიკისა, რომელმაც დოკუმენტს მხარი არ დაუჭირა, ბიკოტის მეშვეობით, თავად თქვეს უარი პროცესში მონაწილეობაზე.

1. მთავრობა კონტროლის გარეშე¹⁴⁹. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ახალ კონსტიტუციაში კვლავ არის შეკავებისა და გაწონასწორების მექანიზმის ძირითადი მახასიათებლები. თუმცა, ეს შეზღუდვები, უმეტესწილად მოჩვენებითია, რადგან ვეტოს უფლების გამოყენების შესაძლებლობა ან სრულად გაუქმდა ან მკვეთრად შესუსტდა. ისეთ მნიშვნელოვან თანამდებობაზე პირთა განსაწესებლად, როგორცაა, საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლე, სახალხო დამცველი, სახელმწიფო აუდიტის სამსახურის ხელმძღვანელი და სახელმწიფო პროკურორი, აღარ საჭიროებს საპარლამენტო უმცირესობის მხარდაჭერას. ისეთ დამოუკიდებელ საბჭოებში, რომლებიც ზედამხედველობენ დემოკრატიისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან ინსტიტუციებს, როგორებიცაა, საარჩევნო კომისია და მედიის საბჭო, აღარ მოითხოვება მრავალპარტიული წარმომადგენლობა. თავად საკონსტიტუციო სასამართლოც კი, ტენდენციური და შესუსტებულია, რადგან შეიზღუდა მისი იურისდიქცია. საკონსტიტუციო რეფორმებმა მნიშვნელოვნად შეზღუდა საერთო სასამართლოების დამოუკიდებლობა, რადგან შეცვალა მოსამართლეების დანიშვნისა და ზედამხედველობის წესები.

2. პოლიტიკური საზოგადოების იდენტობა. დემოკრატიული კონსტიტუციის მნიშვნელოვან კრიტერიუმს წარმოადგენს ის, რომ ნებისმიერი პირი, ვინც ცხოვრობს ამ კონსტიტუციის მოქმედების არეალში, მიიჩნევს მას, როგორც საკუთარს. ფუნდამენტური კანონი არღვევს ამ მოთხოვნას სხვადასხვა კუთხით.

ა) მისი გრძელი პრეამბულა სახელწოდებით „ეროვნული აღიარება“ კონსტიტუციის სუბიექტებს განსაზღვრავს არა როგორც უნგრული კანონმდებლობის ქვეშ მცხოვრებ ადამიანთა ერთობას, არამედ როგორც უნგრულ ეთნოსზე დაფუძნებულ სახელმწიფოს: „ჩვენ, უნგრული ნაციის წევრები... ვაცხადებთ შემდეგს:“ რამდენიმე პარაგრაფის შემდგომ, უნგრული ნაცია მოხსენიებულია როგორც „ჩვენი ნაცია, რომელიც წინა საუკუნის შტორმების შედეგად დანაწევრდა.“ ფუნდამენტური კანონი მას განიხილავს როგორც საზოგადოებას, რომელიც გაერთიანებულია არა პოლიტიკურად ან კულტურულად, არამედ „ინტელექტუალურად და სულიერად.“ ამ საზოგადოებაში, არავითარი ადგილი არ უჭირავს სხვადასხვა ეროვნების ხალხს, რომლებიც ცხოვრობენ უნგრული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე. თუმცა, ამავდროულად, მასში არის ადგილი იმ უნგრელებისთვის, რომლებიც ცხოვრობენ ქვეყნის საზღვრებს გარეთ.

„ერთიანი უნგრული ნაციის“ განვითარება კონსტიტუციურ სუბიექტამდე მიგვანიშნებს, რომ ფუნდამენტური კანონის ფარგლები როგორღაც მოიცავს სრულ ისტორიულ, პირველ მსოფლიო ომამდე არსებულ უნგრეთს და, ასევე, რა თქმა უნდა, იმ ტერიტორიებსაც, სადაც დღეს უნგრელები ცხოვრობენ. ამას რა თქმა უნდა, აქვს შესაბამისი კონსტიტუციური შედეგები: ფუნდამენტური კანონი აძლევს უნგრეთის ტერიტორიის გარეთ მცხოვრებ „ერთიანი უნგრული ნაციის“ წევრებს ხმის მიცემის შესაძლებლობას. ეს კი, თავის მხრივ, იმ პირებს, ვინც არ არიან უნგრული კანონმდებლობის სუბიექტები, შესაძლებლობას აძლევს, მიიღონ გადაწყვეტილება უნგრული კანონმდებლობის შესახებ.

149 კონტროლისა და ბალანსის ნაკლებობის შესახებ დეტალური ანალიზი იხილეთ: მ. ბანკუტი და გ. ჰალმაი და კ.ლ. შეპელე, „ძალთა გადანაწილებიდან კონტროლის გარეშე არსებულ მთავრობამდე: უნგრეთის ძველი და ახალი კონსტიტუციები“, გ.ა.თოტი(რედ.), *კონსტიტუციები დაშლილი ერებისათვის. უნგრეთის 2011 წლის ფუნდამენტური კანონის შესახებ*, ევროპის ცენტრალური უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2012.

ბ) კონსტიტუციის სუბიექტად მოხსენიებული ნაცია ხასიათდება ქრისტიანულ საზოგადოებად, რითაც კიდევ უფრო მეტად ამცირებს იმ ადამიანთა წრეს, ვინც, შესაძლოა, საკუთარი თავი მას მიაკუთვნოს. კონსტიტუციაში მითითებულია: „ჩვენ ვაღიარებთ ქრისტიანობის როლს ეროვნულობის შენარჩუნების პროცესში“. შესაბამისად, კონსტიტუცია არა მხოლოდ ისტორიული ფაქტის შესახებ განაცხადს აკეთებს, არამედ იგივეს აკეთებს თანამედროვეობასთან მიმართებითაც. შესაბამისად, არსებობს მოლოდინი, რომ ნებისმიერმა ადამიანმა, რომელსაც სურს რომ მოახდინოს ამ კონსტიტუციის ფარგლებში საკუთარი თავის იდენტიფიცირება, ასევე უნდა მოახდინოს კონსტიტუციის შესავალში არსებულ თხოვნასთან იდენტიფიცირება: „ღმერთმა დალოცოს უნგრელები“.

გ) ფუნდამენტური კანონის პრეამბულა ასევე მიუთითებს, რომ უნგრეთის სახელმწიფოებრიობა იყო „განგრძობადი“ მისი დაარსებიდან, 1944 წლის 19 მარტს, გერმანიის მიერ სახელმწიფოს ოკუპაციამდე, მაგრამ იგი მხოლოდ დროებით შეჩერდა და აღდგა 1990 წლის 2 მაისს, როდესაც ჩატარდა თავისუფლად არჩეული პარლამენტის პირველი სესია. შესაბამისად, კონსტიტუცია უარყოფს არა მხოლოდ კომუნისტურ დიქტატურას, არამედ ასევე 1944 წლის ბოლოს ჩატარებულ დროებითი ეროვნული ასამბლეის სხდომას, რომელიც გამოეყო დამხობილ რეჟიმს. ასევე, პრეამბულა უარყოფს 1945 წლის დეკემბერში ჩატარებულ ეროვნული ასამბლეის არჩევნებს.

3. პირადი სივრცის უფლებების შეზღუდვა. ფუნდამენტური კანონი გამოეყოფა იმ ქვეყნების კონსტიტუციებს, რომელშიც განმტკიცებულია კანონის უზენაესობა. უფრო კონკრეტულად, ეს კონსტიტუციები შეიცავენ საზოგადოებრივი ძალაუფლების გამოყენების მეთოდებს და ერთი მხრივ, აწესებენ ამ ძალაუფლებაზე შეზღუდვას და მეორე მხრივ, უზრუნველყოფენ ფუნდამენტური უფლებების აღსრულებას. აღნიშნულისგან განსხვავებით, ტექსტში არის რამდენიმე ელემენტი, რომელიც შეეხება პირადი სივრცის რეგულირების არეალს, რომელიც არ არის დოქტრინულად ნეიტრალური, მაგრამ დაფუძნებულია ქრისტიანულ-კონსერვატორულ იდეოლოგიაზე. ამ გზით, იგი საზოგადოების წევრებისთვის განსაზღვრავს ცხოვრების მოდელს, რომელიც დაფუძნებულია ისეთ ნორმატიულ პრეფერენციებზე, რომლებიც საზოგადოების მიმართ მათი ვალდებულებების ფორმით ერგება ამ იდეოლოგიას. ეს ღირებულებები, რომლებიც არ არის დოქტრინულად ნეიტრალური, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, არის მანამდე განხილული ვალკერიანული განმარტებით არალიბერალური და მითითებულია ფუნდამენტური კანონის პრეამბულაში, სახელწოდებით ეროვნული მოთხოვნა:

„ჩვენ ვაღიარებთ ქრისტიანობის როლს ეროვნულობის შენარჩუნების პროცესში“.

„ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ინდივიდუალური თავისუფლება მხოლოდ სხვებთან თანამშრომლობისას არის სრულყოფილი“. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ოჯახი და ეროვნება ჩვენი არსებობის ძირითად ჩარჩოს აყალიბებს და რომ ჩვენს ფუნდამენტურ შემაკავშირებელ ღირებულებებს წარმოადგენს ერთგულება, რწმენა და სიყვარული“.

„ჩვენი ფუნდამენტური კანონი ... გამოხატავს ჩვენი ერის ნებას და იმ ფორმას, რომელშიც გვსურს რომ ვიცხოვროთ“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს ღირებულებები, ორბანისეული გაგებით, ილიბერალურია.

4. ადამიანის უფლებების დაცვის შესუსტება. ფუნდამენტური უფლებების დაცვის შემცირებაზე მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს არა მხოლოდ კონსტიტუციაში ფუნდამენტური უფლებების შესახებ არსებულ განმარტებებს, არამედ იმ ინსტიტუციური და პროცედურული გარანტიების შესუსტებასაც, რომლებიც სხვა შემთხვევაში, კონსტიტუციაში დარჩენილი ზემოხსენებული უფლებების დაცვას შეძლებდნენ. მათ შორის, ყველაზე მნიშვნელოვან ცვლილებას წარმოადგენს საკონსტიტუციო სასამართლოს ზედამხედველობის უფლებამოსილება, რომელიც კიდევ უფრო მეტად უნაროს ხდის მას, რომ დაიცვას ფუნდამენტური უფლებები. გარდა ამისა, ასევე შეიცვალა საკონსტიტუციო სასამართლოს შემადგენლობა, რომელიც წინ უსწრებდა კონსტიტუციის ძალაში შესვლას, რამაც კიდევ უფრო მეტად შეზღუდა მისი შესაძლებლობა, შეასრულოს მასზე დაკისრებული ფუნდამენტური უფლებების დამცველის ფუნქცია.

5. პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების კონსტიტუციურად გართულება. ახალი ფუნდამენტური კანონი (კონსტიტუცია) გარკვეულ საკითხებთან დაკავშირებით, მათი უბრალო უმრავლესობის გზით მიღების შესაძლებლობას აწესებს, მაშინ როცა, სხვა საკანონმდებლო ცვლილებების 2/3-ით მიღებას მოითხოვს. აღნიშნული შესაძლებლობას აძლევს ახლანდელ მთავრობას, რომ ორი მესამედის უმრავლესობის მხარდაჭერით, დაამტკიცოს ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის შესახებ საკუთარი ხედვები. შემდგომი მთავრობა, რომელსაც ექნება უბრალო უმრავლესობის მხარდაჭერა, ვერ შეძლებს ამ პოლიტიკის შეცვლას, მიუხედავად იმისა, ექნება თუ არა მას შესაბამისი ცვლილების განხორციელების შესახებ ელექტორატის მანდატი. ამასთანავე, ფისკალური პოლიტიკის შესახებ, ფუნდამენტური კანონი მითითებებს განსაკუთრებით მკაცრად აყალიბებს, ვინაიდან ორი მესამედით უმრავლესობის გარეშე, შეუძლებელი იქნება, სამთავრობო შემოსავლებსა და ხარჯების დიდ ნაწილში ცვლილებების შეტანა. ეს ხელს უშლის კარგ მმართველობას, რადგან შემდგომი მთავრობებისთვის ართულებს ახალ ეკონომიკურ ცვლილებებზე რეაგირებას. აღნიშნულს შეუძლია, შეუძლებელი გახადოს კრიზისების ეფექტური მართვა. ფუნდამენტური კანონის მიერ შექმნილი შესაძლებლობა, რომ ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკის მსგავსი საკითხები დარეგულირდეს ორი მესამედის მხარდაჭერით, შეუსაბამოა პარლამენტარიზმისა და ძალთა გადანაწილების პრინციპებთან.

2013 წლის 11 მარტს, უნგრეთის პარლამენტმა, ქვეყნის 2011 წლის კონსტიტუციაში შეიტანა მეოთხე დამატება, რითაც ხელახლა შევიდა ძალაში ისეთი სადავო დებულებები, რომლებიც ერთხელ უკვე გაუქმდა საკონსტიტუციო სასამართლოს მიერ. ყველაზე შემამოფრთხილებელი ცვლილება, რომელიც შეეხო საკონსტიტუციო სასამართლოს, იყო გადაწყვეტილება, რომ ანულირებულიყო ფუნდამენტური კანონის ძალაში შესვლამდე სასამართლოს მიერ მიღებული ყველა გადაწყვეტილება. ერთი მხრივ, ეს იქნებოდა ლოგიკური გადაწყვეტილება, თუმცა ამ დროისათვის საკონსტიტუციო სასამართლოს უკვე ჰქონდა შემუშავებული ახალი, კეთილგონივრული წესი, საკონსტიტუციო ცვლილებისთვის. კერძოდ, იმ შემთხვევებში, როდესაც ძველი და ახალი კონსტიტუციების განმარტებები იყო არსებითად იგივე, სასამართლოს მიერ მანამდე მიღებული გადაწყვეტილებები იქნებოდა ვალიდური, შესაბამისად, შესაძლებელი იქნებოდა მათი გამოყენება. იმ შემთხვევებში, სადაც ახალი კონსტიტუცია არსებითად განსხვავდებოდა ძველისგან, მანამდე მიღებული გადაწყვეტილებები ვეღარ იმოქმედებდა. კონსტიტუციური უფლებები არის ზუსტად ის საკითხი, რომლებიც იდენტურია ძველ და ახალ კონსტიტუციებში – ეს ნიშნავს იმას, რომ პრაქტიკულად, მეოთხე დამატება

აუქმებს იმ საქმეებზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს, რომელთა ფარგლებშიც, განისაზღვრა და დაცული იქნა კონსტიტუციური უფლებები და მოხდა მათი მისადაგება ადამიანის უფლებათა ევროპულ სამართალთან. საკონსტიტუციო სასამართლოს ამ ფუნდამენტური გადაწყვეტილებების გაუქმებით, მთავრობამ შეასუსტა სამართლებრივი უსაფრთხოება კონსტიტუციური უფლებების დაცვის კუთხით.

2020 წლის 30 მარტს, ვიქტორ ორბანის მთავრობამ, შეიმუშავა „ნებისმიმცემი აქტი“¹⁵⁰, რომელიც ჰგავს ჰიტლერის მიერ 1933 წელს მიღებულ ნებისმიმცემ აქტს. აღნიშნული აქტი, COVID-19-თან ბრძოლის საფუძველზე გამოცხადებული საგანგებო მდგომარეობის საბაზით, მას დიქტატორულ უფლებამოსილებებს ანიჭებს. აღნიშნული აქტის მიღებასაჭირო გახდა, ვინაიდან მიმდინარე წლის 11 მარტს, მთავრობამ, საკუთარი დადგენილების საფუძველზე, გამოაცხადა „საფრთხის მდგომარეობა“, რომელიც არის ფუნდამენტური კანონით გათვალისწინებული საგანგებო მდგომარეობის სპეციალური ტიპი, რათა კორონავირუსთან ბრძოლის პირობებში, უზრუნველყოფილი იყოს განსაკუთრებული კომპეტენციები. ფუნდამენტური კანონის მიხედვით, პარლამენტი ვალდებულია, უზრუნველყოს, „საფრთხის მდგომარეობის“ 15 დღეზე მეტი ვადით გაგრძელება. თუმცა, თავად აქტი, ეწინააღმდეგება ფიდესის მიერ მიღებულ კონსტიტუციას (2011 წელს მიღებულ უნგრეთის ფუნდამენტურ კანონს), არა მხოლოდ იმის გამო, რომ აქტის ძალაში შესვლის დროისათვის უკვე გასული იყო 15 დღიანი ვადა, არამედ ფუნდამენტური კანონის 53-ე მუხლში, საფრთხის მდგომარეობის გამოცხადების წინაპირობად მითითებულია მხოლოდ ბუნებრივი კატასტროფები და ინდუსტრიული ინციდენტები და არა – პანდემიები. ეს უკანასკნელი, როგორც „საფრთხის მდგომარეობის“ გამოწვევი მიზეზი, მითითებულია მხოლოდ 2011 წლის 128-ე აქტში, რომელიც შეეხება ბუნებრივი კატასტროფების მართვას. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, არ არსებობს არც სამთავრობო დადგენილების და არც „ნებისმიმცემი აქტის“ მიღების კონსტიტუციური საფუძველი.

აქტი, რომელიც ასევე მიღებული იქნა მმართველი უმრავლესობით, აძლევს მთავრობას უფლებას, რომ სამთავრობო დადგენილების საფუძველზე, გაატაროს ნებისმიერი ღონისძიება უვადოდ. ეს ღონისძიებები, როლებიც არ არის შექმნილი კორონავირუსთან საბრძოლველად, შესაძლოა, გულისხმობდეს ნებისმიერი კანონის მოქმედების შეჩერებას ან მისი მოქმედების აღკვეთას ან მათი გვერდის ავლით მოქმედებას, არჩევნების და რეფერენდუმების, ასევე საერთო სასამართლოების მოქმედების შეჩერებას. საკონსტიტუციო სასამართლო, რომელიც მთავრობის კონტროლზე უფლებამოსილი ერთადერთი უწყებაა, უფლებამოსილია, კვლავ შეასრულოს ზედამხედველობითი ფუნქცია, თუმცა, აღსანიშნავია ისიც, რომ 2013 წლის შემდგომ, სასამართლო სრულად დაკომპლექტებულია მთავრობის მიმართ ლოიალურად განწყობილი მოსამართლეებით. „ნებისმიმცემი აქტი“ სისხლის სამართლის კოდექსში დაამატა ორი დამატებითი დანაშაული, რომელიც არ გაუქმდება საგანგებო მდგომარეობის გასვლის შემდგომ. ნებისმიერი პირი, რომელიც „განაცხადებს ან გაავრცელებს საგანგებო

¹⁵⁰ იხილეთ იმ კანონის სამუშაო ვერსიის ინგლისური თარგმანი, რომელიც უნგრეთის პარლამენტმა საგანგებო მდგომარეობის გამოცხადებამდე, მისი ბოლო სხდომის დროს დაამტკიცა უცვლელი ფორმით. მთავრობამ უარყო ოპოზიციური პარტიების მიერ შემოთავაზებული ყველა ცვლილება, მათ შორის ისინიც, რომელიც მოითხოვდა მთავრობის მოქმედებებზე 90-დღიანი შეზღუდვის დაწესებას და რესპუბლიკის პრეზიდენტმა, ორბანის ფიდესის პარტიის დამფუძნებელმა, 2 საათში მოაწერა ხელი დოკუმენტს. <https://hungarianspectrum.org/2020/03/21/translation-of-draft-law-on-protecting-against-the-coronavirus/>

მდგომარეობასთან დაკავშირებულ ცრუ ინფორმაციას, რომელიც შესაძლოა გამოყენებული იქნას ადამიანთა დიდი ჯგუფის შეშინების ან აღელვების მიზნით“ დაისჯება თავისუფლების აღკვეთით ვადით 5 წლამდე. ასევე, ნებისმიერ პირს, რომელიც ხელს შეუშლის მთავრობის მიერ პანდემიასთან ბრძოლის პირობებში გატარებული ღონისძიებების განხორციელებას, შესაძლოა, დაეკისროს თავისუფლების აღკვეთა ხუთ წლამდე ვადით. გამოხატვის თავისუფლების წინააღმდეგ მიმართულმა ამ ცალსახად არაკონსტიტუციურმა დაა არაპროპორციულმა საფრთხეებმა, შესაძლოა, ჩაახშოს ჯერ კიდევ შემორჩენილი თავისუფალი მედია და დამოუკიდებელი სამოქალაქო ორგანიზაციები. გარდა ხსენებული საკანონმდებლო აქტისა, 11 მარტის შემდგომ მიღებული სამთავრობო დადგენილებები ასევე შეიცავს არაკონსტიტუციურ მითითებებს, რომელთა ვალიდურობაც გახანგრძლივებული იქნა „ნებისმიერ აქტის“ საფუძველზე. ერთ-ერთი ასეთი დადგენილება, ნებას რთავს საჯარისო შენაერთებს, რომ განლაგდეს 140 სახელმწიფო და კერძო საკუთრებაში არსებული საწარმოში. ამ შემთხვევაში, არა მხოლოდ ფუნდამენტური კანონი, არამედ ზემოხსენებული ბუნებრივი კატასტროფების მართვის შესახებ კანონიც კი არ აძლევს მთავრობას უფლებას, რომ მიიღოს განსაკუთრებული კანონები ჯართან დაკავშირებით.

უკონტროლო აღმასრულებელი ძალაუფლების სრული ავტორიზაცია გაგრძელდება მანამ, სანამ, მოქმედებს „საფრთხის მდგომარეობა“, რაც განისაზღვრება თავად მთავრობის მიერ. ამჟამინდელი საგანგებო მდგომარეობის დასასრულის შესახებ არსებობს საფუძვლიანი ეჭვები, რადგან მასობრივი მიგრაციის მიერ გამოწვეული 2015 წელს გამოცხადებული სპეციალური საგანგებო მდგომარეობა დღემდე მოქმედებს, მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანაში ლტოლვილები არ არიან.

2. პოლონეთი

1989 წელს, პოლონეთის მიერ მოლაპარაკების შედეგად განხორციელებული დემოკრატიული ცვლილებები, წინ უსწრებდა უნგრეთს, თუმცა ის ფუნდამენტურ მიჰყვა უნგრეთის კონსტიტუციურ უკუსვლას მას შემდეგ, რაც „კანონი და სამართლიანობის“ პარტიამ (ასევე ცნობილი, როგორც PiS), რომელსაც ხელმძღვანელობდა იაროსლავ კაჩინსკი, გაიმარჯვა 2015 წლის ოქტომბრის საპარლამენტო არჩევნებში. იმავე წლის მაისში, პარტიას უკვე მოპოვებული ჰქონდა გამარჯვება საპრეზიდენტო არჩევნებში. მას შემდეგ, რაც პარტია „სოლიდარობამ“, რომლის ლიდერიც იყო პროლეტარი ლეხ ვალესა, 1989 წლის ივნისში ჩატარებულ ნაწილობრივ თავისუფალ არჩევნებში მოიპოვა მასობრივი მხარდაჭერა, არსებული შეთანხმების საფუძველზე, ცნობილი როგორც „შენი პრეზიდენტი, ჩვენი პრემიერ-მინისტრი“, პოლონეთის ბოლო კომუნისტი პრეზიდენტი გენერალი იარუზელსკი იძულებული გახდა, პრემიერ-მინისტრად დაენიშნა ტადეუს მახოვიეცკი, ვალესას ყოფილი მთავარი მრჩეველი და „სოლიდარობის“ მიერ პრემიერ-მინისტრად ნომინირებული ლიბერალი ინტელექტუალი. 1990 წლის ბოლოს, იაროსლავ კაჩინსკი მართავდა ვალესას საპრეზიდენტო საარჩევნო კამპანიას და შესაბამისად, დასაჩუქრდა პრეზიდენტის კანცელარიის უფროსის თანამდებობით. თუმცა, შემდგომ, მას ბრალი დასდეს რევოლუციის დასრულებაში და გახდა „წითლების პრეზიდენტი“. კაჩინსკის შეთქმულების თეორიის თანახმად, ლიბერალი ინტელექტუალები გახდნენ ყოფილი

კომუნისტების თანამზრახველები. საბოლოო ჯამში, ამ თეორიამ გამოიწვია „სოლიდარობის“ „ზედა ფენის ომი“-ს სახელით ცნობილი გახლეჩა¹⁵¹. სავარაუდო შეთქმულებამ სხვა დისიდენტებსა და მმართველ „პოლონეთის გაერთიანებულ მშრომელთა პარტია“-ს შორის განსაზღვრა თუ როგორ მიიღებდა კაჩინსკი 1989 წლის „მრგვალი მაგიდის“ შეთანხმებას, რამაც, საბოლოო ჯამში, გამოიწვია კომუნისტური რეჟიმის დასრულება¹⁵². როგორც უნგრეთის, ისე პოლონეთის ახალმა მმართველმა პარტიებმა უარყვეს „1989“ ერთი და იმავე მიზეზით: კერძოდ, დემოკრატიული ტრანზიციის რადიკალიზმის არარსებობა და კომუნისტური ელიტების სავარაუდო გათავისუფლება¹⁵³.

ისევე როგორც 1994 წლის უნგრეთში, პოლონეთშიც, „სოლიდარობი“-ს ერთ დროს მოკავშირეებს შორის ქიშპობამ, პოლონეთის ყოფილ კომუნისტებს დაუბრუნა ძალაუფლება: „დემოკრატიულ მემარცხენეთა ალიანსმა“, რომელიც იყო „პოლონეთის მშრომელთა გაერთიანებული პარტიის“ უფლებამონაცვლე, მოიგო საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნები 1993 და 1995 წლებში. 1995-1996 წლებში, უნგრეთში მწარუმატებელი მცდელობისაგან განსხვავებით, პოლონეთის პოსტ-კომუნისტებმა და ლიბერალებმა წარმატებით შეძლეს ახალი ლიბერალ-დემოკრატიული კონსტიტუციის შესახებ მოლაპარაკება, რომელიც ძალაში შევიდა 1997 წელს. ვინაიდან ახალმა დოკუმენტმა ხაზი გაუსვა კათოლიკური ეკლესიის როლს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, შეთქმულების თეორიის ილიბერალმა მიმდევრებმა ჩათვალეს, რომ ეს იყო ლიბერალ-კომუნისტების შორის საიდუმლო თანამშრომლობის დამატებითი მტკიცებულება. შეთქმულების თეორიის მიმდევრების თანახმად, არ არსებობს განსხვავება ლიბერალურ სეკულარიზმსა და კომუნისტურ ათეიზმს შორის ან ლიბერალ დემოკრატებს და კომუნისტ ავტორიტარებს შორის. ამან, 2001 წელს, გამოიწვია „სოლიდარობ“-ის საბოლოო გაყოფა ორ, ერთმანეთთან დაპირისპირებულ პარტიად: „სამოქალაქო პლატფორმა“ (ლიდერი დონალდ ტუსკი) და „კანონი და სამართლიანობა“ (ლიდერი იაროსლავ და მისი ტყუპი ძმა, ლეხ კაჩინსკები). ეს უკანასკნელი უარყოფს, ხოლო სამოქალაქო პლატფორმა აღიარებს, ახალი კონსტიტუციური მოწყობის ლეგიტიმურობას.

2005 წელს, „კანონმა და სამართლიანობამ“ დაამარცხა სამოქალაქო პლატფორმა და მოიგო ორივე, საპარლამენტო და საპრეზიდენტო არჩევნები. ლეხ კაჩინსკი გახდა რესპუბლიკის პრეზიდენტი, მაშინ როცა იაროსლავი გახდა კოალიციური მთავრობის ლიდერი, რომელიც შედგებოდა „კანონი და სამართლიანობის“, „აგრარულ-პოპულისტი თავდაცვის პარტიისა“ და „პოლონელი ოჯახების ნაციონალ-რელიგიური ლიგისგან“. ახალმა მთავრობამ ინიცირება გაუკეთა დეკომუნიზაციის კანონს, რომელიც ნაწილობრივ მიჩნეული იქნა არაკონსტიტუციურად და გაუქმდა ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი საკონსტიტუციო ტრიბუნალის მიერ. 2007 წელს, კოალიცია დაიშალა და სამოქალაქო პლატფორმამ გაიმარჯვა შემდეგ არჩევნებში. დონალდ ტუსკმა პრემიერ მინისტრის პოსტზე ჩაანაცვლა იაროსლავ კაჩინსკი, მაშინ როცა, ლეხ კაჩინსკი რჩებოდა პრეზიდენტად, მანამ, სანამ, 2010 წლის

151 ჩ. დევისი, „შეთქმულების თეორიის მიმდევრები, რომლებმაც ხელში ჩაიგდეს პოლონეთი“, *გარდიანი*, 16 თებერვალი, 2016წ.

152 იხ. ჯ. გროსი, „იაროსლავ კაჩინსკის პარტია ხელახლა წერს პოლონეთის ისტორიას“, *ფაინენშიალ თაიმსი*, 13 მარტი 2016წ.

153 იხ. ი კრასტევი, „ვალესა, გორბაჩოვი და თავისუფლების დასასრული“, *ნიუ-იორკ თაიმსი*, 14 მარტი 2016წ.

აპრილში, გარდაიცვლებოდა ავიაკატასტროფაში კატინის ტყეში, სმოლენსკში, დასავლეთ რუსეთში. მიუხედავად იმისა, რომ 2010 წლის დასაწყისში მისი მხარდაჭერა შემცირდა და ხელახალი არჩევისთვის მისი შანსები წლის ბოლოს ითვლებოდა რომ იყო ძალიან დაბალი, მისმა გარდაცვალებამ ხელი შეუწყო პოლონეთის პრემიერ-მინისტრ ტუსკსა და რუსეთის პრეზიდენტ პუტინს შორის პოლონეთის პრეზიდენტის მკვლელობაზე შეთანხმების შესახებ შეთქმულების თეორიების განვითარებას¹⁵⁴.

იაროსლავ კაჩინსკის პარტია „კანონი და სამართლიანობა“ შურისძიებით დაბრუნდა ხელისუფლებაში და მისი მიზანი იყო საკონსტიტუციო სისტემის სრულად გარდაქმნა, რათა შეექმნა „ახალი და გამარჯვებული მეოთხე რესპუბლიკა“. ეს ნიშნავდა ყველა იმგვარი დამოუკიდებელი ძალაუფლების, რომელსაც შეეძლო ლიდერის ნების კონტროლი, სისტემურ და დაუღალავ განადგურებას. ამ მხრივ, მისი მაგალითი არის ვიქტორ ორბანი¹⁵⁵. 2011 წელს, PiS-მა გამოაქვეყნა საკმაოდ ვრცელი დოკუმენტი, რომლის ავტორიც ძირითადად იყო თავად კაჩინსკი. დოკუმენტი შეეხებოდა პარტიის და მისი ლიდერის ხედვას ქვეყნის შესახებ. ამ კვლევის მთავარი შემოთავაზება, ძალიან ჰგავს ორბანის მიერ 2009 წლის გამოსვლაში განხილულ შემოთავაზებას: კარგად ჩამოყალიბებულ პოლონეთს უნდა ჰქონდეს „პოლიტიკური მიმართულების ცენტრი“, რომელიც გაატარებს ნამდვილ ეროვნულ ინტერესს. ეს არის როგორც ორბანის, ისე კაჩინსკის ილიბერალური კონტრევოლუცია, რომელიც დაფუძნებულია კონტროლის და ბალანსის კომუნისტურ უარყოფაზე, ასევე კონსტიტუციურად შევიწროებულ უფლებებზე¹⁵⁶.

2011 წელს, ფიდესისგან განსხვავებით, PiS-ს პოლონეთის პარლამენტში არ აქვს კონსტიტუციის მისაღებად ან შესაცვლელად საჭირო ორი მესამედის უმრავლესობა. შესაბამისად, მან დაიწყო მარტივად, 1997 წლის ლიბერალ-დემოკრატიული კონსტიტუციის უგულვებელყოფით. პირველი მსხვერპლი იყო საკონსტიტუციო ტრიბუნალი, რომელმაც ჯერ კიდევ 2007 წელს, გააუქმა PiS-ის საკანონმდებლო გეგმების მნიშვნელოვანი ელემენტები, მათ შორის, საჯარო მოხელეების ლუსტრაციის და სიტყვის და შეკრების თავისუფლების შესახებ რეგულირებები¹⁵⁷. ორბანის გეგმის შესაბამისად, რომელსაც, როგორც ჩანს, კაჩინსკიც

154 ი. კრასტევი, „შეთქმულების თეორია ავიაკატასტროფის შესახებ, რომელიც ხსნის პოლონეთს“, საგარეო პოლიტიკა, 2015 წლის 21 დეკემბერი. 2016 წლის 10 აპრილს, ავიაკატასტროფიდან 6 წლის გასვლის საპატივცემულოდ გამართულ ღონისძიებაზე, იაროსლავ კაჩინსკიმ განაცხადა, რომ „ვიღაცას სურდა ჩვენი მოგონების მოკვლა, რადგან მას ეშინოდა ამისი. ვინაიდან, ვიღაც არის პასუხისმგებელი ამ კატასტროფაზე, სულ მცირე მორალური კუთხით, მიუხედავად იმისა, თუ რა იყო მიზეზი... დონალდ ტუსკის მთავრობა არის ამაზე პასუხისმგებელი“. მან დაამატა: „აუცილებელია მიტევა, მაგრამ მიტევა მას შემდეგ, რაც აღიარებული იქნება ბრალი და, შესაბამისად, დაისჯება დამნაშავე. ეს არის რაც ჩვენ გვჭირდება“. კაჩინსკი ბრალს სდებს ტუსკის მთავრობას პრეზიდენტის თვითმფრინავის კატასტროფაში, ბიზნეს ინსაიდერი, 2016 წლის აპრილი. იმავე მიზეზით, 2019 წლის ოქტომბრის დასაწყისში, კაჩინსკიმ ეჭვის ქვეშ დააყენა ევროსაბჭოში ტუსკის მეორე ვადით არჩევისადმი პოლონეთის მთავრობის მხარდაჭერა. იხ.: www.ft.com/content/d6a93538-8a36-11e6-8cb7-e7ada1d123b1?ftcamp=crm/email//nbe/BrusselsBrief/product.

155 ჯერ კიდევ 2011 წელს, კაჩინსკიმ განაცხადა რომ მას სურდა „ვარშავაში ბუდაპეშტის“ შექმნა. შეადარ. ჯ-ვ. მიულერი, „პოლონეთის პრობლემა“, *ნიუ იორკის წიგნების მიმოხილვა*, 2016 წლის 11 თებერვალი.

156 ვოიჩეჩ სადურსკი, კონსტიტუციური სამართლის პროფესორი, რომელიც 1970-იან წლებში ძმებ კაჩინსკებთან ერთად იყო ვარშავის უნივერსიტეტის სტუდენტი, აცხადებს, რომ ეს მოსაზრებები ძალიან ჰგავს სტანისლავ ერლიხის, მათი ყოფილი მარქსისტი პროფესორის, ნაწერებში გაუქმებულ მოსაზრებებს. იხ. ვ. სადურსკი, „როგორ მუშაობს კაჩინსკი“, *I•CONNECT*, 2016 წლის 14 იანვარი.

157 საკონსტიტუციო ტრიბუნალისთვის ბრძოლის შესახებ იხილეთ ტ.ტ.კონცევიჩი, „პოლონეთის საკონსტიტუციო დრამა: სასამართლოების, დემოკრატიის, კონსტიტუციური მაქინაციები და კონსტიტუციური თავდაცვა“, *I•CONNECT*, 2015 წლის 6 დეკემბერი.

მიჰყვება, მომდევნო მთავარ მიზანს წარმოადგენდა მედია, საჯარო სამსახური და საერთო სასამართლოები. უნგრეთისგან განსხვავებით, ლიბერალ-დემოკრატიული ინსტიტუციების დასაშლელად, PiS-ს არ სჭირდება ახალი კონსტიტუცია, ვინაიდან 2015 წლის შემოდგომის შემდეგ, იგი მუდმივად, დე ფაქტოდ ცვლიდა კონსტიტუციას კანონების საშუალებით. ვოიჩიეჩ სადურსკი ამას უწოდებს კონსტიტუციურ პუტჩს¹⁵⁸.

2015 წლის ოქტომბერში, წინა საპარლამენტო ვადის გასვლამდე ცოტა ხნით ადრე, ძალაუფლებიდან მიმავალმა „სამოქალაქო პლატფორმის“ მთავრობამ, წარადგინა ხუთი მოსამართლე, მიუხედავად იმისა, რომ ორი მოსამართლის ცხრა წლიანი ვადა მხოლოდ საპარლამენტო არჩევნების შემდეგ იწურებოდა. ანჯეი დუდამ, PiS-ის მიერ წარდგენილმა ახალმა პრეზიდენტმა, უარი განაცხადა წინა სეიმის მიერ არჩეული ხუთი ახალი მოსამართლის დანიშვნაზე, მიუხედავად იმისა, რომ სამი მათგანის მუშაობის ვადა უკვე დაწყებული იყო. დეკემბრის დასაწყისში, საკონსტიტუციო ტრიბუნალის შესახებ კანონში შეტანილი ცვლილებების შესაბამისად, ახალმა სეიმმა აირჩია ხუთი მოსამართლე, რომლებიც პრეზიდენტმა დუდამ, ერთ ლამეში ჩატარებულ ცერემონიალის ფარგლებში დაამტკიცა. ამ დანიშვნების საპასუხოდ, საკონსტიტუციო ტრიბუნალმა არაკონსტიტუციურად მიიჩნია იმ ორი მოსამართლის დანიშვნა, რომელთა ვადაც, წინა მთავრობის დაშლამდე, 2015 წლის ოქტომბერში არ იყო გასული. ტრიბუნალმა ასევე დაადგინა, რომ დანარჩენი სამი მოსამართლის არჩევა იყო კონსტიტუციური და დაავალდებულა პრეზიდენტი, რომ დაენიშნა ისინი თანამდებობაზე. ვინაიდან პრეზიდენტმა დუდამ უარი განაცხადა ამაზე, ტრიბუნალის მთავარმა მოსამართლემ, არ მისცა ნებართვა ხუთ ახალარჩეულ მოსამართლეს, განეხილათ საქმეები.

მმართველმა უმრავლესობამ ცვლილება მიიღო ტრიბუნალის ორგანიზებასთან დაკავშირებითაც და დამსწრე მოსამართლეთა მინიმალური რაოდენობა გაზარდა 9-იდან 13-მდე (სულ 15 მოსამართლიდან). ტრიბუნალის მიერ გადაწყვეტილების მისაღებად, ასევე მოთხოვნილია უმრავლესობის ორი მესამედი და არა უბრალო უმრავლესობა, რაც წარმოადგენდა წინა ცვლილებისას დადგენილ წესს. ხუთი ახალი მოსამართლის, ასევე PiS-ის მიერ, 2005-2007 წლებში მისი მთავრობაში ყოფნის პერიოდში, დანიშნული კიდევ ერთი მოსამართლის გათვალისწინებით, ტრიბუნალისთვის შეუძლებელი იყო ახალი კანონმდებლობის მისაღებად საჭირო 2/3 უმრავლესობის მოპოვება. PiS-ის მიერ შექმნილი ექვს წევრიანი ჯგუფი, ახალ კვორუმსა და უმრავლესობის შესახებ წესთან ერთად, საკმარისია, რომ ჩიხში შევიდეს სასამართლო. გარდა ამისა, ტრიბუნალი ვალდებულია, საქმეები განიხილოს მათი თარიღების მიხედვით, რაც ნიშნავს, რომ მან უნდა განიხილოს ყველა მიმდინარე საქმე, მათ შორის, წინა პარლამენტის მიერ მიღებული კანონების შესახებაც, მანამ, სანამ, შეძლებს ახალი სეიმის მიერ ინიცირებული კანონების განხილვას. იმავე მიზეზით, ცვლილების შესაბამისად, შეუძლებელია კანონის კონსტიტუციურ ბუნებაზე მსჯელობა მანამ, სანამ, ის ძალაში არ იქნება 6 თვის განმავლობაში. მოსამართლის წინააღმდეგ დისციპლინური წარმოების დაწყება შესაძლებელი იქნება რესპუბლიკის პრეზიდენტის ან იუსტიციის

158 მ. შტეინბეისი, „ის, რაც ხდება პოლონეთში არის თავდასხმა დემოკრატიაზე“, ინტერვიუ ვოიჩიეჩ სადურსკისთან. <http://verfassungsblog.de/what-is-going-on-in-poland-is-an-attack-against-democracy/>

მინისტრის მიერ, რაც PiS-ის ერთგულ თანამდებობის პირებს, მოსამართლეების დათხოვნის საშუალებას აძლევს. 2016 წლის მარტის დასაწყისში, საკონსტიტუციო ტრიბუნალმა გააუქმა კანონმდებლობის ყველა ის ნაწილი, რითაც იზღუდება მისი კომპეტენციები. მთავრობამ მყისიერად გამოაცხადა, რომ იგი არ გამოაქვეყნებდა ახალ გადაწყვეტილებას ვინაიდან, სასამართლომ გადაწყვეტილება მიიღო სწორედ იმ კანონის დარღვევით, რომელიც თავად გააუქმა. პოლონეთის კანონმდებლობის შესაბამისად, სასამართლო გადაწყვეტილება შედის ძალაში მისი გამოქვეყნების მომენტიდან. იმ შემთხვევაში, თუ გადაწყვეტილება არ არის გამოქვეყნებული, ის ძალაში ვერ შევა. მთავრობის ქმედებებზე (უფრო უმოქმედობაზე) საპასუხოდ, პოლონეთის უზენაესი სასამართლოს გენერალური ასამბლეის მოსამართლეებმა მიიღეს რეზოლუცია, რომლის მიხედვითაც, საკონსტიტუციო ტრიბუნალის გადაწყვეტილებას პატივი უნდა სცეს ყველამ, მიუხედავად მთავრობასთან ურთიერთობაში შექმნილი გამოუვალი მდგომარეობისა. ვარშავის, ლოდზის და პოზნანის ქალაქების საკრებულოებმა გადაწყვიტეს, რომ პატივი სცენ საკონსტიტუციო ტრიბუნალის გადაწყვეტილებებს, მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობა არ აქვეყნებს ტრიბუნალის გადაწყვეტილებებს¹⁵⁹.

2016 წლის დასასრულს, პოლონეთის პარლამენტმა მიიღო საბოლოო კანონი, რომელმაც რესპუბლიკის პრეზიდენტს უფლება მისცა, რომ დროებით დანიშნოს საკონსტიტუციო ტრიბუნალის პრეზიდენტი, რომელიც ჩაანაცვლებს იმ პრეზიდენტს, რომელიც მალე ტოვებს მანდატს. ახალი შუალედური პრეზიდენტის პირველი გადაწყვეტილება იყო, რომ დაეშვა სამი ე.წ. „ანტი-მოსამართლის“ მანდატების გაგრძელება, რომელიც უკანონოდ იქნა არჩეული სეიმში PiS-ის უმრავლესობის მიერ და მათ მიეღოთ მონაწილეობა ქვეყნის ახალი პრეზიდენტის წარდგენის შესახებ შეხვედრაში. ამ უკანასკნელმა, ორი დღის შემდეგ, დროებითი პრეზიდენტი აირჩია ტრიბუნალის მუდმივ პრეზიდენტად. ამ გზით, მოხდა საკონსტიტუციო ტრიბუნალის ხელში ჩაგდება.

ორბანის მოქმედების სქემაში, რომელსაც სავარაუდოა რომ კაჩინსკიც მისდევს, ერთ-ერთ მთავარ სამიზნეს წარმოადგენს მედია. 2015 წლის ბოლოს, PiS-ის მთავრობამ ინიცირება გაუკეთა ახალ კანონს, ე.წ. „მცირე მედიის შესახებ კანონი“ და შეცვალა რადიო და სატელევიზიო მაუწყებლობის შესახებ კანონი. ამ ცვლილებამ, შესაძლებლობა მისცა მთავრობას, დაენიშნა და გაეთავისუფლებინა თანამდებობიდან საჯარო ტელევიზიების და რადიოების ხელმძღვანელები. ახალი კანონების თანახმად, ორივე ინსტიტუციის პრეზიდენტები და საბჭოს წევრები დაინიშნებიან და განთავისუფლდებიან ფინანსთა მინისტრის მიერ, ნაცვლად ეროვნული სატელემაუწყებლო საბჭოსი. არჩევა მოხდება რამოდენიმე კანდიდატს შორის. კანონის საფუძველზე, ასევე შეწყდა წინა მენეჯერებთან და საბჭოს წევრებთან ხელშეკრულებები და ეს გადაწყვეტილება მყისიერად შევიდა ძალაში, რამაც შესაძლებლობა მისცა მთავრობას, რომ ისინი ჩაენაცვლებინა. ვინაიდან 2016 წლის 30 ივნისს, „მცირე მედიის შესახებ კანონს“ გასდიოდა მოქმედების ვადა, მთავრობამ აპრილში სეიმს წარუდგინა „დიდი მედიის შესახებ კანონი“. კანონის სამუშაო ვერსიის თანახმად, საჯარო მაუწყებლობები ხდებოდა „ეროვნული მედია“, რაც ავალდებულებდა მათ გაეგრძელებინათ ინფორმაცია პოლონეთის პარლამენტის, მთავრობის და პრეზიდენტის შესახებ და „პატივი ეცათ ქრისტიანული ღირებულებების და

159 <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/250415,Polands-Supreme-Court-opposes-government-in-constitutional-wrangle>

უნივერსალურ ეთიკური პრინციპებისათვის.“ეროვნულ მედია საშუალებებს ზედამხედველობას უწევს ახლად ჩამოყალიბებული ეროვნული მედიის საბჭო.

PiS-ის „პოლიტიკური მიმართულების ცენტრის“ მესამე საფრთხეს წარმოადგენს აპოლიტიკური საჯარო სამსახური. კაჩინსკიმ, ისევე როგორც ორბანმა, დაიწყო საჯარო სამსახურის სრული პოლიტიზაცია. ამისი განხორციელება მათ დაიწვეს იმ წესის გაუქმებით, რომ სამსახურების ხელმძღვანელი უნდა ყოფილიყო პირი, რომელიც უკანასკნელი 5 წლის განმავლობაში არ იყო პოლიტიკური პარტიის წევრი. იგივე კანონი ასევე იძლევა შესაძლებლობას, რომ ახალი ხელმძღვანელის პოზიციაზე დაინიშნოს საჯარო სამსახურს გარეთ მყოფი პირი. ორბანის გეგმის სხვა ელემენტს ასევე წარმოადგენდა მოთვალთვალე სახელმწიფოს შექმნა. 2016 წლის თებერვლის დასაწყისში, პოლონეთის ახალმა პარლამენტმა, ასევე მიიღო ფარული თვალთვალის შესახებ სადავო კანონი, რომელიც მთავრობას აძლევს წვდომას ციფრულ მონაცემებზე და სამართალდამცავი უწყებების მიერ საზედამხედველო საშუალებების ზოგადი გამოყენების უფლებას. 2016 წლის 13 ივნისს, ვენეციის კომისიამ გამოაქვეყნა პოზიცია აღნიშნულთან დაკავშირებით, გააკრიტიკა რა მთავრობა ადეკვატური დამოუკიდებელი კონტროლის ან კანონთან მიმართებით გონივრული შეზღუდვის არარსებობის პირობებში თითქმის შეუზღუდავი შესაძლებლობების გამოყენების გამო¹⁶⁰.

შემდგომ სამიზნეს წარმოადგენდა საერთო სასამართლოები. 2017 წლის ზაფხულში, მთავრობამ, პოლონეთის პარლამენტის საშუალებით, დაჩქარებული წესით მიიღო სამი სამართლებრივი აქტი: (ა) უზენაესი სასამართლოს შესახებ კანონი; (ბ) სასამართლო ხელისუფლების ეროვნული საბჭოს შესახებ კანონი; და (გ) საერთო სასამართლოების მოწყობის შესახებ კანონი. პირველ ორ კანონს დაედო ვეტო, ხოლო მესამე იქნა მიღებული¹⁶¹. მხოლოდ ეს უკანასკნელიც საკმარისია, რომ შეფერხდეს პოლონური სასამართლოს დამოუკიდებლობა, რადგან მთავრობას ექნება შესაძლებლობა, ქვედა ინსტანციის სასამართლოებში ხელმძღვანელების შეცვლის.

2016 წლის მაისის დასაწყისში, იაროსლავ კაჩინსკიმ განაცხადა, რომ მისი პარტია მიზნად ისახავდა 1997 წლის კონსტიტუციის შეცვლას: „კონსტიტუცია უნდა გადაიხედოს ყოველ 20 წელიწადში ერთხელ“ და მიანიშნა, რომ „მომდევნო წელს, პოლონეთის უმთავრესი კანონი 20 წლის ხდება“. თუმცა, მანვე აღიარა, რომ „შეიძლება ვერ მოვიპოვოთ საკმარისი მხარდაჭერა იმისთვის, რომ ამ ვადაში შევცვალოთ კონსტიტუცია, მაგრამ დროა, დავიწყოთ მუშაობა ამ მიმართლებით. ჩვენ შეგვიძლია ვკითხოთ პოლონელ ხალხს, მომავლის პოლონეთი ურჩევნიათ, თუ ის, რომელსაც ყველა ვიცნობთ“¹⁶². მომდევნო დღეს, პოლონეთის პრეზიდენტმა ანდრეი დუდამ განაცხადა, რომ ქვეყნის იმჟამინდელი კონსტიტუცია იყო „გარდამავალი პერიოდის კონსტიტუცია“ და დაამატა, რომ „საჭიროა მისი გადახედვა, საფუძვლიანად შეფასება და

160 [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)012-e)

161 როგორც ვოიჩიეჩ სადურსკი აცხადებდა, პრეზიდენტ დუდას კანონები, რომლებიც მიმართულია მის მიერ ვეტოდადებული კანონების ჩასანაცვლებად, არის ისევე არაკონსტიტუციური, როგორც თავდაპირველები. იხ. ვ.სადურსკი, „სამართლებრივი „რეფორმა“ პოლონეთში: პრეზიდენტის კანონები არის ისევე არაკონსტიტუციური, როგორც ისინი, რომლებსაც მან ვეტო დაადო“, ბლოგი კონსტიტუციის შესახებ, 2017 წლის 28 ნოემბერი.

162 <http://uatoday.tv/news/poland-may-soon-change-its-constitution-j-kaczy-ski-642126.html>

ახალი გამოსავლის მოძებნა¹⁶³. 2017 წლის 3 მაისს, პოლონეთის 1791 წლის კონსტიტუციის იუბილეზე, პრეზიდენტმა დუდამ განაცხადა, რომ მას სურდა არსებულ კონსტიტუციასთან დაკავშირებით რეფერენდუმის ჩატარება 2018 წელს. ამ განცხადების მიზეზად დაასახელა ის, რომ პოლონელ ხალხს უნდა გადაეწყვიტა თუ როგორი კონსტიტუცია სურდათ ჰქონოდათ, რამდენად ძლიერი უნდა ყოფილიყო პრეზიდენტი და პარლამენტი და რომელი უფლებებისა და თავისუფლებების საზღვას უნდა მომხდარიყო¹⁶⁴. ეს მინიშნებები ახალი უმთავრესი კანონის შესახებ კვლავ ღიად ტოვებს იმ საკითხს, თუ როგორ აპირებს პარტია გვერდი აუაროს კონსტიტუციის შეცვლისთვის აუცილებელ ორი მესამედის უმრავლესობის ნაკლებობას სეიმში. თუმცა, კრიტიკოსების მტკიცებით, „კანონსა და სამართლიანობას“ არ სჭირდება ახალი კონსტიტუცია, რადგან 2015 წლის შემოდგომის შემდეგ, მათი ქმედებები უკვე წარმოადგენს კონსტიტუციის დე ფაქტო ცვლილებას კონსტიტუციის ქვემდებარე აქტებით.

III. დასკვნა

ამ სტატიის პირველ ნაწილში, შევეცადე პასუხი გამეცა შეკითხვაზე – არსებობს თუ არა ჭეშმარიტი კონსტიტუციონალური თეორია „ილიბერალული კონსტიტუციონალიზმის“ შესახებ? ვამტკიცებდი, რომ კონსტიტუციონალური კონცეფცია, რომელიც უარყოფს ლიბერალიზმს, როგორც დემოკრატიის ძირითად წინაპირობას, არ შეიძლება შეესაბამებოდეს ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუციონალიზმის ტრადიციულ იდეას. ამ კონცეფციას არაფერი აქვს საერთო ნებისმიერ სახის მაჟორიტარულ კონსტიტუციურ მოდელთან, რომელიც ეფუძნება ხელისუფლების დანაწილების პრინციპს და არც პოლიტიკურ კონსტიტუციონალიზმთან, ან ნებისმიერი სახის სუსტ სასამართლო ზედამხედველობასთან და ბოროტად იყენებს კონსტიტუციური იდენტობის ცნებას.

ნაშრომის მეორე ნაწილში, განხილულია ილიბერალური საზოგადოებების სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობები. პირველთან დაკავშირებით აღმოვაჩინე, რომ აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში, ლიბერალიზმისა და მოდენიზაციის საკმაოდ მწირი ისტორიული ტრადიცია არსებობდა და ასევე ის, რომ ლიბერალურ დემოკრატიაზე გადასვლის ძირითადი მამოძრავებელი ძალა დასავლეთ ევროპაში არსებული ცხოვრების სტანდარტის მიღწევა იყო. ზემოაღნიშნული მიზნის მიუღწევლობამ, მათ შორის, კომუნისტური ნომენკლატურის ყოფილი წევრების გამდიდრებამ და კეთილდღეობის თანაბარი გადანაწილების წარუმატებლობამ, გამოიწვია ლიბერალური დემოკრატიისადმი სწრაფვაში იმედგაცრუება. რაც შეეხება ეკონომიკურ ურთიერთობებს, პარადოქსულია, მაგრამ ეკონომიკური უთანასწორობის ზრდა და სოციალური და სოლიდარული უსაფრთხოების

163 <http://www.thenews.pl/1/9/Artykul/251184,Polish-president-calls-for-constitution-to-be-reexamined>

164 <http://foreignpolicy.com/2017/05/03/on-anniversary-of-first-constitution-polish-president-calls-for-referendum/>

ვარდნა ნაწილობრივ გამოწვეული იყო ზოგიერთი ილიბერალური პოლიტიკური ძალის ნეოილიბერალური ეკონომიკური პოლიტიკით. ამ პოლიტიკურმა აქტორებმა სრულად შეცვალეს პოლიტიკური და კონსტიტუციონალური სტრუქტურა ილიბერალური სისტემით, არა მათი იდეოლოგიური შეხედულებებიდან გამომდინარე, არამედ შეუზღუდავი ძალის შექმნისა და შენარჩუნების მიზნით.

ილიბერალული ტენდენციების გაძლიერების ერთ-ერთი მიზეზი იყო გარდამავალ პერიოდში ლიბერალური დემოკრატიის ღირებულებებთან დაკავშირებული კონსენსუსის ნაკლებობა. ამ ახალი დემოკრატიების არსებობის პირობებში, დემოკრატიული გარდატეხის დასაწყისში უპირატესობა მიენიჭა ეკონომიკის ზოგად ეფექტურობას მასობრივ სამოქალაქო და პოლიტიკურ ჩართულობასთან შედარებით¹⁶⁵. როგორც უბრალო ხალხისთვის, ასევე ახალი პოლიტიკური ელიტისთვის, იმდენად მნიშვნელოვანი იყო საბაზისო ეკონომიკური საჭიროებების დაკმაყოფილება, რომ კონსტიტუციებს მნიშვნელობა საერთოდ არ ენიჭებოდათ¹⁶⁶. 1989-2004 წლებში, ყველა პოლიტიკურმა ძალამ მიიღო „ლიბერალური კონსენსუსის“ გარკვეული მინიმალისტური ვერსია, რომელიც უფრო მეტად, კანონებსა და წესებზე იყო ორიენტირებული, ვიდრე ღირებულებებზე და მისი მიხედვით ნატოსა და ევროკავშირში შესვლა ძირითად პოლიტიკურ ღირებულებას წარმოადგენდა. მაგრამ როგორც კი უმთავრეს პოლიტიკურ მიზნებს მიაღწიეს, ლიბერალური კონსენსუსი გაქრა¹⁶⁷ და აღარასდროს მიუღწევიათ სრული დემოკრატიული კონსოლიდაციისთვის¹⁶⁸.

1989 წლის კონსტიტუციური ცვლილებების თავდაპირველმა მარცხმა – კერძოდ, არაპროპორციულმა საარჩევნო სისტემამ – ასევე შეუწყო ხელი უნგრეთში „ფიდესის“, ხოლო პოლონეთში „კანონის და სამართლიანობის“, ილიბერალური ავტოკრატიული ძალების არჩევნებში გამარჯვებას. 2010 წლის მოწვევის პარლამენტში, „ფიდესმა“, არჩევნებში მიღებული ხმების 53% მაჩვენებლით, აიღო საპარლამენტო მანდატების 68%, ხოლო 2014 წლის მოწვევის პარლამენტში მანდატების 67% არჩევნებში მიღებული ხმების 45.5% მაჩვენებლით. ამან საშუალება მისცა „ფიდესს“, სრულად შეეცვალა საკონსტიტუციო სისტემა 2010 წლის არჩევნებში გამარჯვების შემდეგ. 2015 წელს, „კანონმა და სამართლიანობამ“ სეიმში არსებული მანდატების 51% მოიპოვა არჩევნებში ხმების 37.6%-ის მიღების შედეგად. აბსოლუტური უმრავლესობის მოპოვებით, მათ შესაძლებლობა მიეცათ, მიეღოთ კანონები – არაკონსტიტუციურიც კი, საკონსტიტუციო ტრიბუნალის გაუქმების შემდგომ – საპარლამენტო ოპოზიციასთან კონსტრუქციის საჭიროების გარეშე.

ზოგიერთი ავტორის მოსაზრებით, 1989-90-იანი წლების გარდამავალი პერიოდის შემდეგ, ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთ ქვეყანაში, რომლებსაც დამოუკიდებლობა

165 დოროთი ბოლუ და ბელა გრესკოვიცი აცხადებენ, რომ აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპის დემოკრატიები დასაწყისიდანვე „ფუჭი არსის“ მატარებლები იყვნენ. იხ. დ. ბოლუ და ბ. გრესკოვიცი, „კაპიტალისტური მრავალფეროვნება ევროპის პერიფერიაში“, Cornell University Press, 2012 წ.

166 იხ. Preuss 1993 წ., 3.

167 იხ. ი. კრაცევი, „მიდის თუ არა უარესობისკენ აღმოსავლეთ და ცენტრალური ევროპა? ლიბერალური კონსენსუსის საეჭვო სიკვდილი“, 18. *Journal of Democracy*, (2007 წლის ოქტომბერი), 56-63.

168 ჯ. დოუსონი და ს. ჰენლი, „რა დაემართა აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ევროპას? ლიბერალური კონსენსუსის წარმავალი მირაჟი“, 7 *Journal of Democracy*, (2016 წლის იანვარი), 20-34.

ახლად მოიპოვებული ჰქონდათ, შემცირდა ლიბერალურ-კონსტიტუციონალური დემოკრატიის შანსები პოლიტიკის ტექნოკრატიული, სასამართლო კონტროლის გამო, რამაც თავის მხრივ, შეაფერხა სამოქალაქო კონსტიტუციონალიზმის, სამოქალაქო საზოგადოებისა და მონაწილეობითი დემოკრატიული მთავრობის განვითარება, რომლებიც სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმის ტექნოკრატიული მანქანის მნიშვნელოვანი კონტრპუნქტები არიან¹⁶⁹. ამ მოსაზრების მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ კონსტიტუციონალიზმის ლეგალისტური ფორმა (ან სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმი), მიუხედავად იმისა, რომ თანმიმდევრული იყო სახელმწიფოს სტრუქტურის ჩამოყალიბებისა და სახელმწიფოსა და მოქალაქეებს შორის საზღვრების დაწესების თვალსაზრისით, საფრთხის ქვეშ აყენებდა მონაწილეობითი დემოკრატიის განვითარებას¹⁷⁰. სხვა სიტყვებით, სამართლებრივი კონსტიტუციონალიზმი გამოდგა წარუმატებელი, რითაც შეამცირა კონსტიტუციის სტატუსი და გახადა უბრალოდ ელიტარული ინსტრუმენტი, განსაკუთრებით ისეთ ქვეყნებში, სადაც არსებობენ სუსტი სამოქალაქო საზოგადოებები და ასევე სუსტი პოლიტიკური პარტიების სისტემა, რომლებიც ძირს უთხრიან ძლიერ კონსტიტუციურ დემოკრაციას, რომელიც, თავის მხრივ, ეფუძნება სამოქალაქო თვითმმართველობის იდეას¹⁷¹.

შეიძლება წარმოიშვას ჰიპოთეტიკური შეკითხვა, ადრე არსებულ და უფრო ინკლუზიურ ან მონაწილეობით კონსტიტუციის შექმნის პროცესს შეეძლო თუ არა დემოკრატიული ინსტიტუტების არსებობის გახანგრძლივება? რა თქმა უნდა, ადრე არ არსებობდა კონსტიტუციის შექმნის პროცესი და მის ნაცვლად არსებული ცვლილებების პროცესები არ იყო მონაწილეობითი. 1989 წლის დემოკრატიული გარდამავალი პროცესის შემდეგ, არც პოლონეთს და არც უნგრეთს, არ მიუღიათ ახალი კონსტიტუცია. ნაცვლად ამისა, ორივე ქვეყანაში, ავტორიტარული კომუნისტური რეჟიმის წარმომადგენლებისა და მათი დემოკრატიული ოპონენტების მონაწილეობით მრგვალი მაგიდის მოლაპარაკებების შედეგად შეიქმნა არალეგიტიმური საკანონმდებლო ორგანო ძველი, „სტალინისტური“ კონსტიტუციების შეცვლის მიზნით. აღნიშნული განხორციელდა ელიტის შეთანხმების შედეგად, ხალხთან ყოველგვარი კონსულტაციის გარეშე. პოლონეთის შემთხვევაში, 1952 წლის კონსტიტუცია უმნიშვნელოდ შეიცვალა 1989 წლის აპრილში, ხოლო უნგრეთში, 1989 წელს, საფუძვლიანად შეიცვალა 1949 წლის კონსტიტუცია. ამ პროცესს ენდრიუ არატომ უწოდა „პოსტ-სუვერენული“ კონსტიტუციის შექმნის პროცესი¹⁷². მართალია, პოლონეთში დემოკრატიული არჩევნების შედეგად არჩეულმა პარლამენტმა მიიღო ე.წ. „პატარა კონსტიტუცია“ 1992 წელს, მაგრამ მან სახელმწიფოს მოწყობის მხოლოდ რამდენიმე ელემენტი შეცვალა და არ არსებობდა მოლოდინი, რომ იგი იქნებოდა დემოკრატიული გარდამავალი პროცესის საბოლოო აქტი.

169 აღნიშნული არგუმენტი იხილეთ პ. ბლოკერის ნაშრომში „ახალი დემოკრატიების კრიზისი? ჩეხეთის რესპუბლიკის, უნგრეთის, პოლონეთის, რუმინეთისა და სლოვაკეთის შედარებითი კონსტიტუციური კვლევა“, Routledge, 2013. ვიჩიეკ სადურსკი აგრეთვე ამტკიცებდა, რომ სამართლებრივ კონსტიტუციონალიზმს შესაძლოა „ნეგატიური გავლენა“ ჰქონოდა ახალ დემოკრატიებზე და გამოეწვია პრობლემების არსებობა როგორც სუსტ პოლიტიკურ პარტიებში, ისე სამოქალაქო საზოგადოებაში. იხ. ვ. სადურსკის ნაშრომი „გარდამავალი კონსტიტუციონალიზმი: მარტივი და დახვეწილი თეორიები“ ა. ცარნოტას, მ. კრუგიერისა და ვ. სადურსკის ცვლილებებით გამოცემისთვის „კანონის უზენაესობის განხილვა კომუნისტების შემდგომ პერიოდში“, CEU Press, ბუდაპეშტი, 2005 წ., გვ. 9-24.

170 იხ. რ. ალბერტის, „კონტრკონსტიტუციონალიზმი“, *Dalhousie Law Journal*, ტომი 31, No. 1, 2008 წ., გვ. 4.

171 შედარებისთვის. სადურსკი, 2005 წ., გვ. 23.

172 ე. არატო, „პოსტ-სუვერენული კონსტიტუციის შექმნის პროცესი უნგრეთში: პარტიული მარცხი წარმატების შემდეგ და რა იქნება შემდეგი?“, *South African Journal of Human Rights*, ტომი 26, 2010 წ.

ახალი კონსტიტუცია ძალაში შევიდა მხოლოდ 1997 წელს, კვლავ რეფერენდუმის მსგავსი მონაწილეობითი პროცესის გარეშე. უნგრეთში, მსგავსი მცდელობა, შეექმნათ ახალი კონსტიტუცია, მარცხით დასრულდა 1996 წელს და მიუხედავად იმისა, რომ 1989 წლის საფუძვლიანი ცვლილების შინაარსი სრულად შეესაბამებოდა ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუციის მოთხოვნებს, მის სათაურში კვლავ რჩებოდა 1949 წელი. შედეგად, 2010 წლის არჩევნებში გამარჯვების შემდეგ, „ფიდესს“ მიეცა შესაძლებლობა განეცხადებინა, რომ აუცილებელი იყო ახალი კონსტიტუციის შექმნა დემოკრატიის გარდამავალი პროცესიდან გამომდინარე და მათ ჰქონდათ ყველა საჭირო ხმა იმისთვის, რომ მიეღოთ ისეთი კონსტიტუცია, როგორც სურდათ. თუმცა, ეს აღარ იყო ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუცია.

შეგვიძლია, მხოლოდ ვივარაუდოთ, იქნებოდა თუ არა კონსტიტუციის შექმნის უფრო მონაწილეობითი და დროში ადრე განხორციელებული პროცესი გარანტია უკუსვლის შესაჩერებლად. თუმცა, არაფერი ამყარებს იმ ვარაუდს, რომ კონსტიტუციის შექმნის უფრო ადრინდელი და მეტი ჩართულობით წარმართული პროცესი ხელს შეუშლიდა პოპულიზმის გაღვივებას. როგორც პოლონური მაგალითი ცხადყოფს, ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუციის არსებობაც კი ვერ უშლის ხელს უკუსვლის პროცესს. ჩემი მოსაზრებით, მონაწილეობითი კონსტიტუციონალიზმის მომხრეები, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ჩართულობის შედეგად შესაძლოა მომხდარიყო უკუსვლის შეჩერება, სათანადოდ ვერ იაზრებენ პოპულიზმის ზრდას და მწირი კონსტიტუციური კულტურიდან გამომდინარე კონსტიტუციასთან დაკავშირებულ საკითხებში საზოგადოების დაბალ ინტერესს¹⁷³.

ამ დრომდე, ლიბერალურმა ელიტამ ვერ შეძლო დაეცვა ლიბერალურ-დემოკრატიული იდეალები, რაც აშკარად მიუთითებს, რომ განსაკუთრებულ ისტორიულ გარემოებებს უფრო მეტი დრო სჭირდებათ, რათა ჩამოაყალიბონ ლიბერალურ-დემოკრატიული ხასიათის პოლიტიკური და კონსტიტუციური კულტურა. თუმცა, დემოკრატიის თავლსაზრისით უკუსვლა, საერთო ჯამში, არ ნიშნავს ლიბერალური დემოკრატიის მარცხს, როგორც ილიბერალი ლიდერები და მათი იდეოლოგიის მიმდევრები ცდილობენ ამაში ხალხის დარწმუნებას.

173 იხილეთ ბლოკერის წიგნის კრიტიკული მიმოხილვა (შენიშვნა 140) უირი პრიბანისა და ბოგუსია პუჩალსკას მიერ "ICONnect"-ში. წიგნის მიმოხილვა/პასუხი: პოლ ბლოკერი, უირი პრიბანი და ბოგუსია პუჩალსკა სამოქალაქო კონსტიტუციონალიზმის შესახებ, Int'l J. Const. L. Blog (2013 წლის 10 სექტემბერი).